

**Анализ на социално-икономическото развитие на
Република България**

Март 2011

СЪДЪРЖАНИЕ

Анализ на социално-икономическото развитие на Република България	1
СЪДЪРЖАНИЕ	2
Списък на използваните съкращения	3
Списък на използваните съкращения	3
1. Макросреда	5
2. Секторен анализ	8
2.1. Човешки капитал	8
2.1.1. Демографско развитие	8
2.1.2. Образование	9
2.1.3. Здравеопазване	13
2.1.4. Спорт	15
2.1.5. Пазар на труда	16
2.1.6. Социални въпроси	17
2.2. Инфраструктура	21
2.2.1. Транспорт	21
2.2.2. Околна среда	25
2.2.3. Енергетика	30
2.2.4. Информационни и комуникационни технологии	35
2.2.5. Научна инфраструктура	38
2.2.6. Здравна инфраструктура	39
2.2.7. Спортна инфраструктура	41
2.3. Конкуренетоспособност на българската икономика	41
2.3.1. Селско стопанство	41
2.3.2. Промисленост	44
2.3.3. Туризм	47
2.3.4. Научноизследователска и развойна дейност	50
2.4. Административен капацитет	54
3. Регионален анализ	56
3.1. Междурегионални и вътрешно регионални различия	56
3.2. Градско развитие и селски райони	63
4. Основни слабости на икономиката и идентифициран потенциал	67

Списък на използваните съкращения

АЕЦ	Атомно-електрическа централа
БВП	Брутен вътрешен продукт
БДС	Брутна добавена стойност
ВЕИ	Възобновяеми енергийни източници
е.ж.	Еквивалентни жители
ЕК	Европейска комисия
ЕС	Европейски съюз
ИКТ	Информационни и комуникационни технологии
КЕП	Крайно енергийно потребление
(к)тне	(кило)тона нефтен еквивалент
МЗХ	Министерство на земеделието и храните
МС	Министерски съвет
МСП	Малки и средни предприятия
НЗОК	Национална здравно осигурителна каса
НИРД	Научноизследователска и развойна дейност
НОИ	Национален осигурителен институт
НСИ	Национален статистически институт
ОИСР	Организация за икономическо сътрудничество и развитие
ООН	Организация на обединените нации
ОПЛ	Общо практикуващи лекари
п.п.	Процентни пункта
ПГХ	Подземно газохранилище
ПМС	Постановление на Министерския съвет
ПЧИ	Преки чуждестранни инвестиции
СО ₂	Въглероден двуокис
УНКТАД	Конференция на Обединените нации за търговия и развитие
ХИПЦ	Хармонизиран индекс на потребителските цени
ЮНЕСКО	
ВВМRI	Европейска инфраструктура за биобанкиране
CLARIN	Електронни лингвистични модели
ELI	Мега-светлинен лазер
ERICON-AB AURORA BOREALIS	Изграждане на ледоразбивач за научни цели
ESSurvey	Европейско социално изследване

EURO-ARGO	Глобален мониторинг на океаните и моретата
Kbps, Mbps	Килобайта за секунда, мегабайта за секунда
LAU 1	Община
NUTS 2, 3	Район за планиране, област
PISA	Програма за международна оценка на учениците
PPS	Паритет на покупателната способност
PRACE	Партньорство за върхови изчислителни изследвания в Европа
SPIRAL2	Ускорител и инструментариум за добиване на много редки радиоактивни изотопни лъчи с интензитет несъществуващ до момента
TIMSS	Тенденции в развитието на обучението по математика и природни науки

1. Макросреда

Периодът 2005-2010 г. е характерен с две основни събития, които силно повлияват развитието на икономиката – подготовка и влизане в структурата на Европейския съюз (ЕС) през 2007 г. и финансовата криза в края на периода, чиито първи признаци в световен мащаб започнаха да се усещат още през 2007 г., като кризата засегна страната ни с известно закъснение. Членството на България в ЕС гарантира устойчивата и предсказуема бизнес среда. Осигуряването на стабилността на валутния борд до приемане на страната в Еврзоната при запазване на настоящия обменен курс, допринася за последователността и предвидимостта на паричната политика. Поддържането на макроикономическа и фискална стабилност доведе до ускоряване на темповете на икономически растеж и постепенна конвергенция с останалите страни от ЕС по линия на редица важни икономически индикатори. Провежданата последователна данъчна политика създаде благоприятна среда за инвестиции в икономиката. През 2007 г. данъчната ставка на корпоративния данък бе намалена от 15% на 10%, с което България се нареди сред държавите-членки с най-ниски данъци. През 2008 г. също така бе въведен пропорционален режим на облагане на доходите на физическите лица и единна данъчна ставка от 10%, което увеличи разполагаемите доходи на населението.

За периода 2005-2008 г. българската икономика ускори своя **растеж**, като за всичките години той надвишаваше 6%. Това доведе до постепенна конвергенция с ЕС и достигане на нива от 44% от средните нива за ЕС на brutния вътрешен продукт (БВП) през 2008 г. Основен двигател на растежа бяха крайното потребление и инвестициите в основен капитал, които бяха подпомогнати от значителното повишаване на кредитната активност на търговските банки и увеличаването на разполагаемия доход на домакинствата вследствие на нарастването на средната работна заплата. Съществено значение за развитието на икономиката до 2008 г. имаше инвестиционната активност на предприятията, която доведе до над 50% нарастване на инвестициите в основен капитал в реално изражение спрямо 2005 г. и достигането им до дял от 33.6% от БВП през 2008 г. Отражението на световната икономическа криза върху нашата страна започна да се усеща през четвъртото тримесечие на 2008 г., когато реалния растеж на БВП се забави. Кризата се изрази, както в свиването на външното търсене на продукцията на българските износители, спада в международните цени на основни износни стоки, така и в намаляването на кредитната активност на банките и резкия спад на чуждестранните инвестиции в нашата икономика в резултат на нарасналия риск за инвеститорите. Реално българската икономика регистрира в началото на 2009 г. първия си отрицателен растеж от -4.5% спрямо предходната година за значителен период от време, като общо за 2009 г. отрицателния ръст възлезе на -5.5%. Всички икономически сектори допринесоха за спада в БВП, като с най-голям принос беше индустрията, която първа почувства негативния ефект от кризата. През 2010 г. постепенно се забеляза слабо възстановяване на българската икономика, като през второто и третото тримесечие на годината икономиката повиши равнището на производство от 2009 г. Прогнозите са за растеж от 0.7% и 3.6% съответно през 2010 и 2011 г.

Ускоряването на растежа на българската икономика до 2008 г. се отрази и в ускоряването на темпа на нарастване на **цените**. Средногодишният хармонизиран индекс на потребителските цени (ХИПЦ) се увеличи от 6% през 2005 г. на 12% през 2008 г. Три са основните фактори, които повлияха темпа на инфлация в този период. От една страна бе налице нарастване на потребителското търсене, породено както от повишаването на доходите, така и от облекчения достъп до кредитен ресурс, като

вътрешното предлагане не беше в състояние да отговори на търсенето на пазара. От друга страна, присъединяването на България към ЕС ускори процеса на конвергенция на цените и доходите в страната към средното равнище за ЕС. За периода 2005-2009 г. натрупаната инфлация възлезе на 32.6%, което е най-високото равнище в ЕС. Това ни нарежда сред страните с най-висока инфлация като Балтийските републики, Унгария и Румъния. И на последно място, увеличи се международните цени на стоки, имащи определящо значение за динамиката на инфлацията в нас – по-точно на цените на суровия петрол и на хранителните стоки. През 2009 г. и 2010 г. – периода на икономическа криза в страната – динамиката на цените бе повлияна значително от намалялото вътрешно и външно търсене, което доведе до спад на цените на международните пазари. Така средногодишната стойност на инфлацията, измерена чрез ХИПЦ, през 2009 г. и 2010 г. се движеше около 2.5%. Спадът в заетостта и забавянето на динамиката на номиналните работни заплати и ограничаването на търсенето също доведоха до намаляване на ценовото равнище.

Устойчивият дългосрочен растеж на икономиката доведе и до ясно изразена тенденция на намаляване на **безработицата** и увеличаване на **заетостта** на населението от 2005 г. до 2008 г. За този период безработицата спадна от 10.1% до 5.6%, а заетостта (на населението на 15 - 64 навършени години) се увеличи от 55.8% на 64%. С това България се нареди сред държавите-членки с нива на безработица под средното за ЕС и заетост близка до средните стойности на ЕС. Нарастването на заетостта бе съпътствано с постепенна конвергенция в нивото на производителността на труда, като през 2008 г. то достига 38.8% спрямо средните нива от ЕС. Постепенно започналата световна икономическа криза се отрази в намаляване на приходите на предприятията и те бяха изправени пред необходимостта от оптимизиране на разходите си за труд. До средата на 2009 г. предприемачите задържаха освобождаването на работна ръка, в очакване затрудненията в продажбите да се окажат краткотрайни, но постепенно преминаха към масово освобождаване на работници, като през 2010 г. безработицата достигна нивата от 2005 г. – 10.2%. Впоследствие се наблюдава слабо подобрене на пазара на труда като резултат от увеличените възможности за износ на предприятията предвид плавното възстановяване от кризата, което започна при основните ни търговски партньори.

Периодът 2005 – 2008 г. бе характерен с непрекъснато нарастване на дефицита по текущата сметка на **платежния баланс**, който от 11.6% от БВП през 2005 г. достигна до 23.1% от БВП през 2008 г. Дефицитът по текущата сметка се дължеше на непрекъснато нарастващото негативно салдо по търговския баланс, увеличаващо се от 19% от БВП през 2005 г. до 24.2% от БВП през 2008 г. Текущият дефицит обаче успешно се финансира от нетните приходи по финансовата сметка, в това число и от нетни преки чуждестранни инвестиции. Нарастващият дефицит в този период може да се обясни, както с изпреварващите темпове на растеж на вноса над износа вследствие на неспособността на местните производители да задоволят нарасналото вътрешно потребление, така и с нарастващото търсене на инвестиционни стоки от българските предприятия с цел обновление на дълготрайните им материални активи и увеличения внос на суровини за производството. Българският износ все още е силно зависим от износа на малък брой продукти, които в основната си част са базови суровини и материали с относително малка степен на преработка и ниска добавена стойност, което обуславя и по-ниските темпове на растеж спрямо вноса. През 2009 г. и 2010 г. спадът в потреблението, инвестиционната активност и намалялото производство на българските фирми повлия всички потоци на платежния баланс. През 2009 г. текущият дефицит намаля с близо 6% спрямо 2008 г., а до месец октомври 2010 г. е акумулиран излишък по текущата сметка в размер на близо 700 млн. лева. Подобриенето на текущата сметка

се дължи, както на намаления търговски оборот вследствие на ограничаване на вътрешното потребление, така и на динамиката на международните цени. С първите сигнали за стабилизиране на световната икономика, българският износ започна да се възстановява и се превърна в основен двигател на растежа в нашата икономика, като нарасна до октомври 2010 г. с 20.9% спрямо 2009 г.

Периодът 2005-2008 г. бе характерен с непрекъснатото нарастване на **преките чуждестранни инвестиции (ПЧИ)** в страната, като през 2007 г. те достигнаха рекордно ниво от 17.7 млрд. лева или близо 30% от БВП. През 2008 г. в резултат на световната финансова криза инвестициите в страната намаляха до 13 млрд. лева, но съгласно доклада на Конференцията на Обединените нации за търговия и развитие (УНКТАД) страната ни бе на второ място по привлечени инвестиции в света, като за 2005 г. е била на 12-о място. През 2009 г. и 2010 г. нарасналия инвестиционен риск вследствие на настъпилата глобална криза доведе до силен спад в обема на инвестициите в страната, като най-силно засегнати бяха секторите операции с недвижимо имущество, бизнес услуги и търговия.

През периода 2005-2008 г. българското правителство водеше рестриктивна, благоразумна и предсказуема **фискална политика** на превишение на приходите над разходите по консолидирания бюджет с оглед осигуряването на буфер за защита от външни шокове, като бюджетния излишък бе в рамките на 1.1-1.9% от БВП. Това позволи във фискалния резерв на страната да бъде акумулиран значителен по размер ресурс – през 2008 г. той възлизаше на 8.4 млрд. лева. В периода бе водена и политика на ограничаване на консолидираните разходи, преразпределени чрез държавния бюджет до 40% от БВП. През 2009 г., когато българската икономика е най-силно засегната от кризата, за пръв път от много години насам бе отбелязан бюджетен дефицит от 4.7%, което даде основание на ЕС да стартира процедура по свръх дефицит срещу страната. Все пак следва да се отбележи, че реализирания бюджетен дефицит през 2009 г. бе сред сравнително ниските на фона на реализираните бюджетни дефицити на преобладаващата част от държавите-членки на ЕС. Благодарение на решителните действия за фискална консолидация през 2010 г. дефицитът на консолидираното правителство отбелязва значително подобрение спрямо предходната година. Заложената цел в програмата за годината дефицитът да не превиши 3.8% от БВП за 2010 г. е постигната, като оценката в априлските Нотификационни таблици за размера на дефицита на сектор „Държавно управление“ е значително под записаната цел и се подобрява до 3.2% от БВП, което е достатъчно близо до референтната стойност в Пакта за стабилност и растеж. Бюджетната позиция съответства на препоръките на Съвета на ЕС във връзка с процедурата за наличие на прекомерен дефицит в България, в частта им за 2010 г. Очаква се през 2011 г. реализираният бюджетен дефицит да възлезе на 2.5% от БВП, с което България ще отговори на изискванията за финансова стабилност на ЕС. Правителството положи значителни усилия за стабилизирането на бюджетната позиция. Първата стъпка в тази посока бе одобрения пакет от мерки за увеличаване на нелихвените разходи по републиканския бюджет за 2009 г. в размер на 1.15 млрд. лева. Друг важен фактор за постигането на фискална устойчивост за периода 2005-2009 г. бе ефективното управление на **държавния дълг** и поддържането на ниско ниво на разходите за обслужването му. Нивото на държавния дълг непрекъснато намаляваше през годините като от 28.9% от БВП през 2005 г. достигна 14.3% от БВП за 2009 г.

2. Секторен анализ

2.1. Човешки капитал

2.1.1. Демографско развитие.

Въпреки относителното забавяне на темповете на намаляване на населението през последните години, подобряване на показателите за раждаемостта, бавното увеличаване на средната продължителност на живот и намаляване на влиянието на външната миграция, с голям дългосрочен негативен ефект остават отрицателния прираст на населението, високото равнище на общата смъртност, застаряването на населението, обезлюдяването на населени места и райони, възпроизвеждането на различни социални неравенства и други.

Населението в България продължава да намалява. За последните 20 години неговият брой се е намалил с 1 105 559 души. Естественят прираст на населението (разликата между ражданията и умираанията) продължава да бъде отрицателен. За 2009 г. коефициентът на естествения прираст е -3.5%. Коефициентът на естествен прираст продължава да е с много голяма отрицателна стойност в селата - 10.8%, докато в градовете е минус 0.7%, което означава, че намалението на населението в страната в резултат на естествения прираст се дължи предимно на негативните тенденции в развитието на селското население.

В регионален аспект, по области, данните на Националния статистически институт (НСИ) за 2009 г. отчитат най-високи отрицателни стойности на естествения прираст на населението във Видин (-13.7%), Монтана (-10.4%) и Враца (-9.4%).

Дълготрайна е тенденцията на намаляване на раждаемостта. Въпреки нарастването на броя на ражданията и повишаването на равнището на раждаемостта в последните години, то не може да достигне нивото от 1990 г. и все още не може да компенсира нивото на смъртност. Коефициентът на раждаемост за 2009 г. е 10.7% при 12.1% през 1990 г. Най-нисък е този коефициент в Северозападния и в Северния централен статистически райони (9.1%).

В резултат на кризата се засилва тенденцията към миграция на български граждани в активна възраст, която засилва негативните демографски процеси по отношение на застаряване на населението, намаляване на дела на населението в детеродна / трудоспособна възраст и намаляване на раждаемостта.

Според доклада на Организацията на обединените нации (ООН) - "Застаряване на световното население 2009", България се нарежда в първата десетка на най-застарелите държави в света. Страната ни е на пето място в света по процентен дял на възрастното население в рамките на общото население - 24.2% от населението на България е над 60 години.

Застаряването на населението е процес с дълбоки последици за икономиката, пазара на труда и социалните системи. То засяга всички аспекти на икономическия и социалния живот на страната.

Според прогнозите за демографско развитие на Република България, направени от НСИ, международни изследователски центрове, ООН и Европейската комисия (ЕК), за периода до 2050 г., поради застаряването се очакват значителни промени във възрастовата структура на населението на България.

До 2050 г. относителният брой на населението над 60-годишна възраст ще достигне над 30% от общия брой на населението в България.

2.1.2. Образование

Демографските тенденции за периода до 2020 г. налагат необходимост от адекватни и своевременни промени в предучилищното и училищното образование, преоценка на потребностите от всички видове ресурси на образователната система – човешки, материални, финансови, информационни и т.н. В резултат главно на демографските промени през последните пет години броят на учениците в 1-12 (13) клас намаля от 935 555 през 2005 г. на 792 320 или с около 143 хиляди души. Така образователният сектор се изправя пред предизвикателството да извърши съответни структурни промени, за да запази ефективността си и да се приспособи към намаляващото търсене на образователни услуги в основното и средното образование. През 2007 г. общините започнаха да оптимизират училищната си мрежа. Закриването на училища достигна пикови стойности през 2008 г., когато бяха закрити 340 училища, спрямо 111 през 2007 и 44 през 2009 г.

През периода 2002-2009 г. образователната структура на населението се подобрява, като следва ясно изразената тенденция на увеличение на броя и дела на населението с висше и средно образование при същевременно намаляване на броя и дела на хората с основно и по-ниско образование. Делът на завършилите най-малко средно образование млади хора от 20 до 24 г. нараства постоянно през последните години от 77.4% за 2002 г. през 2009 година е 83.7%. По този показател през 2008 г. България надвишава средния за ЕС дял с 5.3 пункта. Нараства делът и на завършилите висше образование на 30–34 г. и от 19.5% през 2000 г. е 27.1% през 2008 г. Независимо от това по този показател България изостава от населението на ЕС (31.1%).

Обхватът на децата в детските градини, изчислен чрез груповия нетен коефициент на записване, нараства от 73.8% за 2008/2009 г. на 74.3% за 2009/2010 г. и е с 7.5 пункта повече от учебната 2000/2001 година. Постигнатият по-висок обхват на децата в детските градини е важен индикатор, който показва усилията на общинските администрации за по-пълно обхващане на децата в предучилищното образование.

Твърде обезпокоителен е фактът, че **обхватът на учениците от 1-4 клас**, изчислен чрез груповия нетен коефициент на записване, намалява значително - от 99.5% за 2005/2006 г. на 93.4% за 2009/2010 г. Тенденция за намаляване на обхвата се забелязва и при учениците от 5-8 клас – от 84.9% през 2005/2006 г. на 82.4% през 2009/2010 г. Според доклад на Световната банка от 2010 г. основната причина е закриването на училища в малки населени места. Положителна тенденция се забелязва и в стойностите на показателя „дял на преждевременно напусналите образованието сред населението на възраст 18 - 24 години”¹, които намаляват, макар и неравномерно, от 20.4% през 2005 г. на 14.8% през 2008 г. и 14.7% през 2009 г.

Според данните от системата АДМИН като най-честа причина за отпадането от училище са отчетени социалните и семейни причини – ниски доходи, безработица, понижаване на жизненото равнище. Тези факти създават предпоставки за липсата на родителска заинтересованост и контрол. Предоставянето за безвъзмездно ползване на учебници и учебни помагала за децата от подготвителна група и учениците от I до VII клас спомага за намаляване на отпадането на ученици поради цитираните социални фактори. Притеснителен е фактът, че непосещаването на учебни занятия е втората причина за отпадане от училище, породена от негативно отношение към учебния процес и липсата на мотивация. Трудностите при усвояването на учебния материал и неразбирането на учебното съдържание, както и липсата на съпътстващи мерки за преодоляване на този проблем (консултации по предмети, индивидуална работа,

¹ Относителен дял (%) на лицата на възраст 18 - 24 години с по-ниско от средно образование, неучастващи в образование или обучение, сред населението на същата възраст.

извънкласни дейности, целодневна организация на обучение) водят до слаб успех. Това е третата, най-често посочвана причина, за прекратяване на образованието.

Продължават да съществуват проблеми с **равнопоставения достъп до качествено образование и пълноценното включване** в предучилищното и училищното образование на големи групи деца и ученици: от селските райони, от етническите малцинства, на повтарящи ученици и на деца със специални образователни потребности

Отчита се положителна тенденция за намаляване броя на учениците – второгодници във всички етапи. Най-чувствителен е спадът при възрастовата група първи-четвърти клас, което е добра предпоставка за запазване на мотивацията за учене и за продължаване на образованието в следващите етапи.

Намаляването на възрастта за задължителна подготовка преди постъпване в училище, както и въвеждането на целодневна организация на обучение за учениците от първи клас са част от предприетите през 2010 г. мерки за превенция на отпадащите от училище деца.

По данни на НСИ през учебната 2009/2010 г. в училищата и паралелките за **ученици със специални образователни потребности** учат общо 5.0 хил. деца или с 1.6 хил. (24.3%) по-малко в сравнение с предходната учебна година, което означава, че по-голямата част от тези ученици са интегрирани в общообразователни и професионални училища.

Тревожни са тенденциите, свързани с намаляване на относителния дял на **учащите в професионалното образование и обучение**. Броят им през учебната 2009/2010 година е 164.8 хил. и в сравнение с учебната 2005/2006 г. намалява с 36.1 хил., или с 18.0%.

През учебната 2009/2010 г. за придобиване на образователно-квалификационна степен „професионален бакалавър” се обучават общо 28.9 хил. студенти, от които български граждани са 28.7 хил. През 2009 г. образователно-квалификационна степен „професионален бакалавър” са придобили 6.8 хил. студенти, от които 98.5% са български граждани. Сред завършилите най-голям е броят на дипломираните в областите „Стопански науки и администрация” - 3.0 хил., или 44.4%, следва „Науки за обществото и човешкото поведение” - 1.2 хил., или 17.5%, и „Спорт, туризъм и хотелиерство” - 0.9 хил., или 12.8% от общия брой на завършилите.

През учебната 2009/2010 г. за придобиване на образователно-квалификационни степени „бакалавър” и „магистър” се обучават 254.3 хил. студенти. От тях български граждани са 244.5 хил. През 2009 г. у нас висше образование - степени „бакалавър” и „магистър”, са завършили 50.4 хил. студенти, от които 48.9 хил. са български граждани. Най-висок е относителният дял на дипломираните се студенти от следните области на образование: „Стопански науки и администрация” - 32.6%, „Науки за обществото и човешкото поведение” - 14.1%, и „Технически науки и технически професии” - 12.6%.

В структурата на завършващите студенти се забелязва **диспропорция между търсенето на пазара на труда и дела на завършващите студенти**. Значително надвишаващи нуждите на пазара са предлагането на завършващи кадри в стопанските науки и администрацията и хуманитарни науки, а сериозен недостиг е налице на кадри завършващи технически специалности.

Забелязва се негативна трайна тенденция на намаление на обучаващите се в образователно-квалификационна степен доктор, като те намаляват от 5 163 през 2005 г.

на 3 850 през 2009 г. Това се отразява изключително негативно на потенциала за развитие на българската наука в близко бъдеще.

Според резултатите, получени от изследването на работната сила, равнището на участие на населението на възраст 25-64 г. в България в **различни форми на учене през целия живот** е едно от най-ниските в ЕС със стойности 1.3-1.4%, при 9.3% средно за страните от ЕС през 2009 година (предварителни данни). Този факт влияе силно негативно върху качеството на човешките ресурси в страната и потенциала за подобряване на конкурентоспособността на икономиката. За първи път мерки в тази област бяха предприети от правителството с приетата Национална стратегия за учене през целия живот 2008-2013 г., която стартира изпълнението си едва през 2010 г., когато Министерският съвет (МС) прие двугодишен план за изпълнението ѝ. Предприети са стъпки за осигуряване на условия и прилагане на Европейската квалификационна рамка за учене през целия живот в страната.

Наблюдава се трайна негативна тенденция на застаряване на учителския и преподавателския състав в детските градини, училищата и университетите, което се очертава като основен проблем на образователната ни система. От учителите в детските градини едва 820 са тези, които не са навършили 30 години. За сметка на това броят на учителите на и над 50 години е 9 745, т.е. отношението е почти 12:1 в полза на групата на „на и над 50 години”. **В общообразователните училища** тенденцията е към намаляване **броят на учителите** във възрастови групи до 49 години, а при тези след 50 години – към увеличаване. Така заетите в общообразователните училища, които биха се пенсионирали в следващите 5-6 години, са 18 448 или 38% от всички педагогически специалисти в тези училища. Броят на учителите между 30 и 34 годишна възраст рязко е спаднал в петгодишния период от 6 862 на 3 807 учители. В професионалните училища броят и процентът на педагогическите специалисти под 30 години е 525 души - 4%, а тези на и над 55 години са 3 724 или 26%. Тези данни отново красноречиво показват тенденцията на застаряване на педагогическите специалисти.

Направени са стъпки за подобряване на ресурсното осигуряване на децата със специални образователни потребности. В зависимост от индивидуалните потребности и възможностите на децата те се подпомагат от 1 093 ресурсни учители, психолози, логопеди и рехабилитатори на слуха и говора, които обаче остават крайно недостатъчни за ефективното приобщаване на децата със специални образователни потребности. За сравнение през учебната 2004/2005 година ресурсните учители и други специалисти са само 129.

През учебната 2009/2010 г. се въведе **системата за кариерно развитие на педагогическите специалисти**, като повсеместно бяха въведени длъжностите «старши учител» и «старши възпитател». Все още не може да се направи оценка на тази система, поради липсата на база за сравнение. Започна и процедурата по назначаването на «главните учители» и на «главните възпитатели».

Кадровото състояние на висшето образование у нас се характеризира със сериозно застаряване на академичния състав и с липсата на заявен интерес към преподавателската и научна кариера от младите хора във висшите училища. Специфична особеност на системата на българското висше образование в сравнение с други страни е изключително ниското съотношение студенти/преподаватели – почти 10:1. Това води до разпиляване на ресурсите, които могат да се използват на други места в системата.

Качество на образованието – състояние и мерки

За измерване **качеството на общото образование** се използват резултатите от два потока източници – резултатите от участието на България в международни

изследвания и националните външни оценявания и държавните зрелостни изпити. Огромен недостатък на училищната система е липсата на система за управление на качеството на образованието, както и на такава за инспектиране на качеството на образователните институции. Осъществяваният контрол е насочен почти изцяло към спазване на нормативните актове и не допринася ефективно за напредъка на системата. В процес на разработване са стандарт за инспектиране на институциите в системата на предучилищното и училищното образование, стандарт за организационно развитие и управление на качеството, както и индикатори за ефективност на образованието, чийто резултат е свързан със създаването на единна система за оценяване на ученици, учители и училищна среда.

В периода от 1999 г. до 2007 г. България участва в три кръга на международно изследване “Тенденции в развитието на обучението по математика и природни науки” (TIMSS) и в три кръга през 2000, 2006 и 2009 г. на Програмата за международна оценка на учениците (PISA) на Организацията за икономическо сътрудничество и развитие (ОИСР). Резултатите по математика в изследването TIMSS сочат сериозен спад в постиженията. Средният резултат на България се понижава рязко от 1999 до 2003 г. и след това по-плавно от 2003 до 2007 г. В сравнение с държавите от Източна Европа, участвали в PISA 2006, България се отличава с нисък общ среден резултат - 434 точки, при среден за ОИСР от 500 точки и с най-големи разлики между резултатите на учениците в областта на природните науки, анализирани според вида на училището и големината на населеното място, въпреки че всички български ученици формално имат равен достъп до качествено образование.

Все още липсва анализ за съпоставяне резултатите на учениците на входа и на изхода на съответния етап, поради което резултатите от външното оценяване не водят до достоверни изводи относно постиженията на учениците от различните видове училища. Освен това последните овладяват различен обем общообразователни знания и еднаквата тежест на изпитите ги поставя в неравностойно положение. Необходимо е ясно да се формулират базовите компетентности, които трябва да постигнат учениците като резултати от ученето в края на всяка образователна степен.

Въведената през 2010 г. в практиката **рейтингова система на висшите училища** в Република България ще създаде подходяща среда за активизиране на процесите, свързани с достигане на стратегическата цел - модернизирание на висшето образование чрез създаване условия за реална конкуренция между висшите училища. Специализиран държавен орган, отговорен за оценяване, акредитация и контрол на качеството на дейността на висшите училища и научните организации за подготовката на специалисти и повишаването на квалификацията им, както и във връзка с развитието на науката, културата и иновационната дейност, е **Националната агенция за оценяване и акредитация** към МС. Въпреки съществуващата нормативна уредба за оценка на качеството във висшето образование е налице формално функциониране както на вътрешните, така и на външните механизми за осигуряването му; недостатъчно участие на студентите в процеса на вземане на решения и недостатъчна ангажираност на работодателите в процеса. Действащият модел на финансиране „на брой студенти” се нуждае от по-нататъшно развиване, като в него се добави компонент за качество. Това ще позволи средствата в системата да се насочат към определени висши училища с най-високи показатели.

От 2009 г. започна цялостно **трансформиране на професионалното образование и обучение**. Предприети са стъпки за осигуряване на условия за децентрализиране на системата; за развитие на система за кариерно ориентиране; за повишаване атрактивността на обучението и активизиране включването на социалните партньори в процеса на практическото обучение. Бе взето решение за въвеждане на

кредити в професионалното образование и обучение, което ще създаде предпоставки за изграждане на връзки със системата на висшето образование и ще се осигури възможност за по-бърза проходимост от образователната система към пазара на труда. Разработени и тествани са нови модели за практическото обучение и за валидиране на знания, умения и компетентности, придобити чрез професионален опит, неформално обучение и самостоятелно учене. Подготвя се замяна на учебно-предметната система с модулна. Професионалното образование и обучение е в процес на създаване на система за осигуряване и подобряване на качеството. Стартира консултационен процес със социалните партньори и останалите заинтересовани страни за изграждане на система, покриваща всички стъпки от цикъла на качеството – планиране, прилагане, оценка и преглед.

2.1.3. Здравеопазване

Анализът на здравния статус на българското население показва редица проблеми от съществено значение. На този етап здравеопазването у нас не е в състояние да отговори на предизвикателства като застаряване на населението, непрекъснато развитие на медицинските технологии, повишаващите се изисквания на населението за качествен живот, а оттам и за качествено лечение.

България продължава да е страната с един от най-високите показатели за смъртност в ЕС и най-нисък естествен прираст, въпреки че нарастващото през последните две десетилетия ниво на смъртност бележи слабо понижение през 2008 и 2009 г. Като цяло демографските процеси в нашата страна се характеризират с трайна тенденция за намаляване на броя на населението и неговото застаряване. Отчита се и неблагоприятна тенденция по отношение на работната сила - абсолютният брой намалява при значително увеличаване на относителния дял на застаряващите работещи.

В структурата на смъртността по причини през 2009 г. традиционно продължават да са водещи болестите на органите на кръвообращението (66.0% – сред тях с най-висок дял са представени мозъчносъдовите болести и исхемичната болест на сърцето - съответно 29,8% и 18,7%). На второ място е смъртност от новообразуванията (15.9%) като сред тях с най-висок дял са злокачествените новообразувания на храносмилателните органи и злокачествените новообразувания на дихателните органи и гръден кош (съответно 35,3% и 21,9%). Сравнението с другите европейски страни показва, че стандартизираният показател на смъртност от болести на органите на кръвообращението в България остава значително по-висок от този в ЕС. Наблюдаваното 5-годишно ниво на преживяемост в случай на онкологично заболяване за България е 28%, което е под средното ниво за ЕС от 60%, като е налице и по-висока болнична смъртност при онкологични заболявания (233/100 000 в България сравнено с 175/100 000 в ЕС). Сред хроничните неинфекциозни заболявания той е с най-голямо нарастване. Честотата му е увеличена над четири пъти за последните 10 години.

Данните от репрезентативно изследване на психичното здраве сред населението показват, че 22% са имали психично разстройство през живота си и при около 25-30% от първоначалните контакти със здравната мрежа става въпрос за някакво психично страдание. Процесът на деинституционализация и развитие на психичноздравните услуги в общността е бавен. Проблем е също, че не всички болни търсят и получават специализирана помощ. Следва да се отбележи, че в системата на здравеопазването компетенциите на общо практикуващите лекари (ОПЛ), както и структурите и програмите, предназначени да обслужат емоционалното страдание и неговите психосоциални последствия, са крайно недостатъчни. Това определя получаването на качествена психиатрична помощ като един от сериозните проблеми на

здравната ни система. Редица анализи показват, че некачествената психиатрична помощ изразходва неподозирано много обществени ресурси, най-вече под формата на ползване на отпуск по болест и намалена работоспособност.

Здравните грижи за децата все още не отговарят на средните стойности за ЕС. Независимо от положителната тенденция на снижаване, показателят за детска смъртност 9.0‰ за 2009 г. все още продължава да е по-висок от този в други европейски страни (4.3‰). Положителен факт е снижаването на нивото на детската и на ранната неонатална смъртност, но в същото време се отчита високо ниво на перинаталната смъртност (11.3 на 1000 родени деца за 2009 г. при 5.98‰ за страните от ЕС за 2007 г.), както и на мъртвораждаемостта (7,6‰ за 2009г при 4.17‰ за ЕС, 2007 г.). България е и сред страните с най-висока честота на аборти и бременност във възрастта 15-19 години. Заболеваемостта сред децата на възраст 0-3 г. също е сравнително висока - средно около 4 заболявания на дете годишно, което определя тези деца като „често боледуващи“. По-голямата част от острите заболявания са на дихателната система (71.6%-74.4%), като този дял сред децата, посещаващи ясли, достига до 85.0%. Основен недостатък на системата на детско здравеопазване е липсата на акцент върху промоция на здравето и профилактика на болестите.

Здравният статус на работещото население се характеризира с по-рискови нива на условията на труд (увреждания, заболявания, безопасност, стрес) от тези в ЕС. Общият брой на трудовите злополуки и на изгубените календарни дни съществено намаляват, но е особено тревожно увеличаването на трудовите злополуки със смъртен изход. През 2008 г. са станали общо 3 732 трудови злополуки, от които 161 са с летален изход, а 31 – с инвалидизация. Загубените календарни дни са 193 901. Увеличаването на трудовите злополуки свидетелства за ниско ниво на култура за превенция и на знания за здраве и безопасност при работа, недостатъчност на трудово-медицинското обслужване от Службите по трудова медицина, неефективен контрол на дейностите по здраве и безопасност при работа. Предоставяното трудово-медицинско обслужване не отговаря на европейските изисквания и препоръките на Световната здравна организация.

Очертаната картина на неблагоприятно ниво на общественото здраве се дължи освен на посочените социално-икономически детерминанти (ниски доходи, бедност, социално изключване), но и на факта, че населението на страната е "натоварено" с множество фактори на риска за здравето. Резултатите от редица изследвания дават възможност да се счита, че в страната има: към 3 милиона пушачи като по честота на тютюнопушене страната е на първо място в Европа; над 3 милиона мъже и жени с наднормено тегло; над 300 000 души зависими от алкохола; поне 345 000-360 000 български граждани от 15 до 60 години с минимум една употреба на наркотик през живота; 2/3 от населението е с ниска двигателна активност; има над 2 млн. хипертоници. Голям проблем е тютюнопушенето в младата възраст. Проучване през 2008 г. сред ученици на възраст 13-15 г. установява, че настоящи пушачи са 28.2%. Първата си цигара в 21.2% от случаите децата са запалили преди да навършат 10 години.

С подкрепата на ЕК Health Consumer Powerhouse изготви "Индекс на здравния потребител" за 2009 г. Той класира здравеопазването в 33 държави, членки и кандидати за ЕС, по 38 индикатора. Според индекса за 2009 г. България се нарежда на последно място с 448 т., като непосредствено пред нея са Румъния с 489 т. и Латвия с 512 т. Само по 4 от всичките 38 индикатора България има положителни оценки: наличие на регистър на правоспособните лекари; висок дял на практики на ОПЛ, използващи компютър за съхранение на информация за пациентите; онлайн-достъп на пациентите до индивидуалните им данни за разходите на осигурителя за тяхното лечение;

възможност за достъп до личния лекар в рамките на деня, в които пациентът е преценил, че се нуждае от преглед. Негативни са оценките за: (а) защита правата на пациента - липсва закон за пациентите, решенията се вземат без участие на пациентските организации, няма механизми за обезщетение на пациентите без намеса на съдебната система, слабо е финансирането на лечение в рамките на ЕС, липсва класация на лечебните заведения по качество на дейността им; (б) ограничения директен достъп до специалист, неформалните плащания за лечение, ниските възможности за трансфер на медицинска информация между специалистите; (в) достъпа до лекарства - нисък % на реимбурсация на лекарства с рецепта, ограничена употреба на иновативни онколекарства, труден финансов достъп до нови препарати; (г) редица здравни показатели - висока детска смъртност, висока смъртност от злокачествени заболявания и други.

Системата на медицинско образование в България е добре развита и с традиции в подготовката на медицински кадри.

Значителни проблеми съществуват в системата и структурата на разходите на финансиране на здравеопазването. През 2008 г. публичните разходи за здравеопазване у нас възлизат само на 4.2% от БВП. По този показател България продължава да е на последно място сред 27-те държави-членки на ЕС, които отделят средно 6.7% от БВП за здравеопазване. Разходите за здравеопазване на човек от населението са \$265 за 2008 г., което е значително под най-ниското ниво в страните от ЕС. Средно в ЕС на човек от населението се отделят \$2 014 за здравеопазване, като най-нисък е размерът в Румъния (\$570). Според доклад на Световната банка в България е най-висок делът на плащанията със собствени средства като процент от общите разходи за здравеопазване. Този факт, както и изключително ниските доходи на населението поставят сериозни проблеми пред достъпа на гражданите до здравни услуги. Един от основните проблеми в здравната ни система през последните няколко години е свързан с нерегламентираните плащания, които не само нарушават основните принципи и ценности на съвременното българско общество, но и увеличават социалното бреме за населението.

Подходът на финансиране по клинични пътеки се свързва с генериране на загуби от лечебни заведения, които лекуват комплицирани случаи. Извършват се само диагностични дейности, които са вписани в алгоритъма на клиничните пътеки, включваща окончателната диагноза и в редица случаи се пропускат диагностично-лечебни дейности, които са необходими за уточняване на състоянието и комплексното лечение на пациента.

2.1.4. Спорт

По данни на Eurobarometer², като ниво на физическата активност на гражданите, България се нарежда на последно място сред страните от ЕС, с едва 3 % редовно практикуващи спорт и 58% никога не участващи в спортни дейности. 46 % заявяват, че по местоживееене не им се предоставят достатъчно възможности за спорт и физическа активност. По този показател България се нарежда също на последно място сред страните членки на ЕС. Наблюдава се тенденция за увеличаване броя на хората с наднормено тегло. Почти половината от българите са с наднормено тегло (49,5%).³ Неблагоприятна е тенденцията са все по-нарастващото обездвижване на подрастващото

² Special Eurobarometer, Sport & Physical Activity, March 2010

³ Проучване на НСИ 2008 г.

поколение – 51.0% от общата популация са силно обездвижени. Нивото на физическото развитие и физическата дееспособност на децата и учениците, в сравнение с предишните поколения - техни връстници, е значително снижено.⁴ Само 4 % от българите са членове на спортни клубове, 3% в клубове за фитнес и здраве и 3% в други видове клубове.⁵

Съществуват проблеми и при кадровото обезпечаване в областта на спорта. Липсата на квалификационни нива и нормативни документи, гарантиращи социална сигурност в тази професия, принуди много квалифицирани треньори да напуснат страната или да сменят професиите си. В тези условия тренировъчната и спортна дейност се води от свободно наети специалисти, без контрол на тяхната квалификация, компетенции и опит. В допълнение методиките и единните програми на българските спортни федерации, които са в основата на учебните програми по спортна подготовка за спортните клубове и спортните училища, са разработени преди повече от 20 години и са много остарели. Липсата на адаптирана спортна база и недостатъчният брой специалисти съществено затрудняват и развитието на спорта за хора с увреждания.

2.1.5. Пазар на труда

През 2010 г. световната криза продължава да се отразява негативно на пазара на труда в страната. През 2010 г. продължава започналата през 2009 г. тенденция на намаление на работната сила и нарастване на лицата извън работната сила на възраст от 15 до 64 г. Намалява и коефициентът на икономическа активност за същата възрастова група, който за 2010 г. е 66.5% , с 0.7 процентни пункта (п.п.) по-нисък в сравнение с 2009 г.

Заетите на възраст 15-64 г. през 2010 г. 3 356.3 хил., като намаляват със 194.4 хил. спрямо 2009 г.. Коефициентът на заетост за същата възрастова група е 59.7% - с 2.9 п.п. по-нисък в сравнение с 2009 г. През 2010 г. коефициентът на заетост за възрастовата група 20-64 г., за която ще се изчислява коефициента на заетост в рамките на Стратегия „Европа 2020” е 65.4%, при определена национална цел за 2020 г. от 76%.

В образователната структура на заетите (на възраст 15- - 64 г. навършени години) преобладават лицата със средно образование (60.5%). Заетите с висше образование са 27.1%, а заетите с основно и по-ниско образование са 12.4%.

Заетостта при всички наблюдавани групи през 2010 г. е по-ниска в сравнение с предходната година. Коефициентът на заетост на възрастовата група 55-64 г. е 43.5%. Вследствие на кризата спадът в заетостта във възрастова група 15 - 64 навършени години при мъжете е по-голям от този при жените, което се дължи на намалението на заетите в сектори на икономиката, в които преобладаващо са заети мъже. Въпреки това заетостта сред мъжете продължава да е по-висока от тази сред жените, като коефициентът на заетост при мъжете е 63.0%, а този при жените е 56.4% (15 - 64 навършени години и за двата пола).

По данни от Наблюдението на работната сила, провеждано от НСИ през 2010г безработните лица са 348.0 хил. или със 110 хил. повече в сравнение с предходната година. Коефициентът на безработица е 10.2%, с 3.4 п.п. повече спрямо 2009 г., а коефициентът на продължителна безработица е 4.8%, повече с 1.8 п.п. в сравнение с 2009 г.).

⁴ По данни на П. Слънчев и кол. (III Национално изследване на физическото развитие, физическата дееспособност и нервно-психическа реактивност на населението на Р. България от 0-70 г., 1992).

⁵ Special Eurobarometer, Sport & Physical Activity, March 2010

По данни на Агенцията по заетостта през 2010 г. средномесечният брой на безработните, регистрирани в бюрата по труда е 350 944 души, с 69 964 души повече спрямо 2009 г. Основният поток от безработни в бюрата по труда е формиран от периодично освобождавани лица, предимно от малки и средни предприятия (МСП), без процедура за масови уволнения. Средномесечното равнище на регистрираната безработица през 2010 г. е 9.47%, при планирана средногодишна стойност от 11.4% в Националния план за действие по заетостта за 2010 г.

През 2010 г. средномесечният брой на безработните от групите в неравностойно положение на пазара на труда нараства спрямо 2009 г.

Безработните младежи до 29 г., регистрирани в бюрата по труда се увеличават, което до голяма степен се дължи на влиянието на икономическата криза. Делът им от общия брой на безработните остава почти непроменен – 18.1% при 18.3% през 2009 г. Сред регистрираните в бюрата по труда безработни младежи до 29 г. продължават да преобладават тези без квалификация и специалност (63.3%) и тези с основно и по-ниско образование (50.3%).

Безработните с основно и по-ниско образование и без квалификация и през 2010 г., подобно на 2009 г. нарастват като абсолютен брой, а като процент от общия брой на безработните намаляват. През 2010 г. относителният дял на безработните с основно и по-ниско образование е 49.9%, а този на безработните без квалификация е 56.4%.

Продължително безработните нарастват значително през 2010 г. след отчетеното намаление през предходните две години. Делът им е 31.6% от общия брой на безработните. Сред продължително безработните преобладават лицата без квалификация (68.7%) и с основно и по-ниско образование (64.4%).

Безработните над 50 години са 37.6% от всички безработни, регистрирани в бюрата по труда. Сред тях също преобладават лицата без квалификация (55.7%) и с основно и по-ниско образование (52.9%).

По данни от Наблюдението на работната сила обезкуражените лица на възраст 15-64 г., които желаят да работят, но не търсят активно работа през 2010 г. са повече с 38.1 хил. в сравнение с 2009 г. и достигат средно за периода 222.3 хил.

2.1.6. Социални въпроси

България е сред държавите-членки на ЕС, в които рискът от **бедност** за населението е над средното равнище за ЕС. През 2009 г. равнището на бедност в България е било 21.8% или бедни са били около 1.657 млн. лица. Основният риск за изпадане в бедност на преобладаващата част от домакинствата в България се определя от тяхната икономическа активност и участието на пазара на труда. По възрастови групи рискът от бедност е най-висок за децата до 18-годишна възраст и за населението в над трудоспособна възраст. Според икономическия статус, рискът от бедност е най-голям за безработните (52.2%), пенсионерите (36.5%) и останалите икономически неактивни лица (24%). Работещи бедни са 7.4% от заетите, което неминуемо се отразява на равнището на бедност сред децата. Процентът на лицата, живеещи в домакинства с безработни или в домакинство с нисък интензитет на икономическа активност, е 10%. На ниво ЕС са разработени субективни индикатори на материални лишения, които всички държави прилагат. Според Евростат за 2009 г. процентът на лицата, живеещи в силни материални лишения, в България е 41.9 докато средният за ЕС е 8.1. Според данните на НСИ 3.9% от българите не могат да си позволят телефон (вкл. мобилен), 2.2% цветен телевизор, 12.4% автоматична пералня, 24.8% автомобил, а 36.9% твърдят, че не могат да си позволят потребление на месо, пиле или риба всеки втори ден, същевременно 59.8% от домакинствата посочват, че не могат да си позволят

със собствени средства едноседмична годишна почивка извън дома, а 58.4%, че не могат да посрещнат неочаквани финансови разходи със собствени средства (неочакван ремонт на жилище, внезапно заболяване и др.), 34.8% са имали затруднения с плащанията по кредит или наем, текущи разходи за ток, вода, отопление, натовареност с плащането по взети заеми, а 64.2% се ограничават при отоплението на жилището поради недостиг на средства.

По данни на Евростат, през 2009 г. рискът от бедност или социално изключване в България е 46.2%, докато средният за ЕС е 23.1%.

Като хоризонтална политика, политиката в областта на **социалното включване** е пряко зависима от политиките в областта на заетостта, образованието, здравната и дългосрочна грижа, жилищната политика. Основните проблеми в областта на социалното включване произлизат от некачествената заетост, недостатъчния достъп до качествено образование, недостатъчния достъп до качествени здравни грижи и др. В контекста на Стратегия „Европа 2020” България дефинира национална цел за насърчаване на социалното включване в частност чрез намаляване на бедността, като я фиксира на намаляване броя на лицата, живеещи в бедност с 260 000 лица (16% от броя на бедните през 2008 г.), като са дефинирани четири подцели и съответните целеви групи. За постигане на тези цели борбата с бедността и социалното изключване се съсредоточава върху следните приоритетни области: по-голяма адекватност на социалните трансфери; комплексна подкрепа на децата и семействата; включване на пазара на труда на безработните лица от уязвими групи; подкрепа на възрастните хора чрез осигуряване услуги за дългосрочна грижа; адекватна подкрепа за работещите бедни и осигуряване на подходящи жилищни условия на уязвими рискови групи и намаляване на бездомността.

По отношение на интеграцията на **хората с увреждания** през 2007 г. е приета Стратегия за осигуряване на равни възможности за хората с увреждания 2008 – 2015 г. и на двугодишен период се изработват Планове за действие, чието изпълнение ежегодно се отчита пред МС. Законът за интеграция на хората с увреждания и Правилникът за неговото прилагане имат за цел да създадат условия и гаранции за равнопоставеност на хората с увреждания, социалната им интеграция, упражняване на правата им, подкрепа на тях и техните семейства и интегрирането им в работна среда. Целевата група са хора с трайно намалена възможност за социална адаптация или трайно намалена работоспособност, определени от органите на медицинската експертиза на работоспособността. За деветмесечието на 2010 г. по реда на Правилника за прилагане на Закона за интеграция на хората с увреждания е оказана подкрепа на 477071 лица с увреждания. За отпуснатите месечни добавки за социална интеграция са изплатени 86 671 921 лв. В сравнение със същия период на предходната година се наблюдава незначително нарастване в средномесечния брой на лицата, на които е оказана подкрепа, а именно със 688 лица. За деветмесечието на 2009 г. по реда на Правилника в страната е оказана подкрепа средномесечно на 476 383 лица с увреждания, изплатената сума е била 85 932 955 лв.

Проблемите в сектора на **пенсионната система** остават значителни, въпреки реформата в последните години (от 1999 г.). Общото равнище на осигурителна защита се повишава с оглед подобряване на коефициента на заместване на дохода, но рискът от изпадане в бедност сред възрастните хора остава висок. Нетният коефициент на заместване се е увеличил от 48.3% през 2000 г. до 60.2% през 2009 г. Въпреки това равнището на бедност сред хората над 65-годишна възраст е 39.3%, а сред хората над 75-годишна възраст – 47.1%. Основните проблеми в пенсионната система са два. От една страна е нейната финансова нестабилност. В Закона за бюджета на Държавното обществено осигуряване за 2010 г. е заложен трансфер за покриване на недостига от

средства от държавния бюджет в размер на 2.06 млрд. лв. За сравнение, през 2000 г. трансферът за покриване на недостига от средства е бил 89.6 млн. лв. От друга страна е зависимостта ѝ от държавния бюджет. През 2009 г. държавата се включи като "трети осигурител", предоставяйки трансфер към фонд „Пенсии“ в размер на 12% от осигурителния доход на всяко осигурено лице. През 2010 г. този трансфер е 2.3 млрд. лв. или 34% от всички разходи за пенсии на фонда. Следователно, ако бъде преустановено изплащането на този трансфер от държавния бюджет, пенсиите за 97 % от пенсионерите трябва да бъдат намалени с над 1/3. Българската пенсионна система все повече се превръща от осигурителна система в система, финансирана с данъци. Към посочените управленски проблеми, трябва да се добавят и обективни демографски, икономически и социални проблеми: намаляване и застаряване на населението; ниска икономическа активност на населението и наличието на сива икономика; ниски пенсии. На тази база, през декември 2010 г., Народното събрание прие промени в Кодекса за социално осигуряване свързани с постепенно увеличаване на възрастта за пенсиониране. От тези мерки се очаква дефицитът в държавното обществено осигуряване да се преодолее през 2017 г. и до 2025 г. коефициентът на заместване на пенсията (от държавното обществено осигуряване и частните пенсионни фондове) да достигне 65% от личния доход на пенсионера.

Социалното подпомагане е основният инструмент за гарантиране на адекватна социална защита на уязвимите групи в населението. В последните години социалното подпомагане е сериозно обвързано с активната политика на пазара на труда. Дейностите за трайно завръщане на пазара на труда на лица в трудоспособна възраст, получаващи месечни социални помощи, допринасят за фокусиране на системата за социално подпомагане към най-нуждаещите се лица и семейства, а именно самотни родители, хора с увреждания и възрастни самотни хора. От началото на 2010 г. до края на месец септември в страната по Правилника за прилагане на Закона за социално подпомагане, с еднократни, целеви и месечни социални помощи са подпомогнати общо 113 163 лица и семейства. Изплатената сума е 37 581 169 лв. В сравнение с деветмесечието на 2009 г. се отчита значително намаление на случаите, обект на социално подпомагане, с 33.3%.

Различни целеви групи се обхващат с политиките за **децата и семейството**. Един от най-ефективните инструменти е предоставянето на семейни помощи за деца по реда на Закона за семейните помощи за деца. Около 84% от всички деца в страната са обхванати от системата за семейно подпомагане. Регламентирани са: еднократна парична помощ при бременност; еднократна парична помощ при раждане на дете (за всички); еднократна парична помощ за отглеждане на близнаци до навършване на една година (за всички); еднократна парична помощ за отглеждане на дете до навършване на една година от майка студентка, учаща в редовна форма на обучение (за всички); месечни помощи за отглеждане на деца до навършване на една година; месечни помощи за деца до завършване на средно образование, но не повече от 20-годишна възраст, месечна добавка за деца с трайни увреждания до 18 год. възраст и завършване на средно образование, но не по-късно от 20-годишна възраст (за всички), целева помощ за безплатно пътуване с железопътния и автобусен транспорт в страната на многодетни майки (за всички) и целеви помощи за ученици. Размерът на изплатените помощи по реда на Закона се е увеличил слабо за януари-септември 2010 г. в сравнение със същия период на 2009 г. (от 820 323 на 826 944 лв.), но следва да се има предвид и промяната в обстоятелствата на изплащане и промяна в броя и видовете помощи от този закон.

Подкрепата на децата и семейството се осъществява и по реда на Закона за закрила на детето. Особено уязвима група деца в риск, нуждаещи се от закрила, са

децата, които са изоставени от техните семейства. Поради това, специален фокус в рамките на политиките за подкрепа на децата и семейството се поставя на деинституционализацията на грижата за деца. През месец февруари 2010 г. Правителството прие Национална стратегия „Визия за деинституционализация на децата в България”. Стратегията напълно променя философията на грижите за децата, като поставя акцент върху: превенцията, ранната интервенция, подкрепата на семействата и осигуряването на семейна или близка до семейната среда. Цели на стратегията са закриване на всички институции за деца в рамките на 15 години, както и недопускане на отглеждането на деца от 0 до 3 години в резидентна грижа. През изминалите години е придобит и значителен опит в работата по превенция на изоставянето. Мерките за превенция на изоставянето предоставят подкрепа на семействата в периода преди раждането на детето, непосредствено след раждането или при наличие на риск от изоставяне. През 2009 г. отделите за закрила на детето са работили по 3 597 случая на превенция, като успешно приключилите са 1 277. Към месец септември 2010 г. цифрите са съответно – 2 595 случая на превенция, от които 819 са приключили успешно. Ефективността отбелязва съвсем слабо процентно увеличение. Предоставянето на социални услуги е един от най-успешните инструменти за подкрепа на децата и семейството. През последните години социалните услуги в общността бележат трайна тенденция на увеличаване. Към края на месец октомври 2010 г. услугите за деца са общо 239, в сравнение с 2006 г., когато социалните услуги за деца в общността са 91. Социалните услуги, насочени главно към предотвратяване на изоставянето на деца, са звената „Майка и бебе” (10 с общ капацитет 75 места) и Центровете за обществена подкрепа (60 към 30 октомври 2010 г. с капацитет 2 697 места). Във всеки случай на дете, настанено извън семейството, се извършва преценка на възможностите за реинтеграция в биологичното му или в осиновително семейство. През календарната 2009 г. социалните работници от отделите „Закрила на детето” в дирекциите „Социално подпомагане” в страната са работили по 2 496 нови случая на реинтеграция, от които успешно реинтегрирани в биологичното им семейство са 1 400 деца, 746 деца са осиновени в страната и за 220 е дадено изричното съгласие на министъра на правосъдието за осиновяване в чужбина. По информация на Софийски градски съд през 2009 г. са образувани и приключили с влязло в сила решение 192 дела по молби за допускане на пълно осиновяване на деца – български граждани, от чужденци. Към месец септември 2010 г. броят на новите случаи по реинтеграция е 1 881, от които успешно реинтегрирани в биологичното им семейство са 1 102 деца.

Въпреки че все още не е добре развита в нашата страна, приемната грижа е една от най-успешните мерки за закрила на дете, което се налага да бъде настанено извън семейството. Към 30.09.2010 г. в страната има утвърдени 547 приемни семейства, от които 206 доброволни и 341 професионални, а броят на преминалите през услугата приемна грижа деца към тази дата е 461.

След влизането в сила на новия Семейен кодекс се увеличи броят на децата, реинтегрирани в осиновително семейство. Това до голяма степен се дължи на дефинираната хипотеза, при която осиновяване без съгласие на родителите се допуска, когато детето е настанено в специализирана институция и в срок от шест месеца от датата на настаняването, без основателна причина, родителите не са поискали отмяна на настаняването или промяна на мярката за закрила с цел отглеждане на детето в биологичното семейство, в семейство на роднини и/или близки или в приемно семейство по реда на Закона за закрила на детето. Обобщената информация показва, че през III-то тримесечие на 2010 г., спрямо същия период на 2009 г. е налице увеличение в средномесечния брой деца, вписани в регистрите за осиновяване - с 35 % (към 30.09.2010 г. броят на вписаните в регистрите деца е 3 356 спрямо 2 479 за същия

период на 2009 г.), а средномесечният брой кандидат-осиновители, вписани в регистъра по постоянен адрес, е намалял с 14 % (броят на вписаните кандидат-осиновители към 30.09.2010 г. е 2 525 спрямо 2 927 за същия период на 2009 г.). Напредък при нормативната регламентация е, че през месец октомври 2010 г. за пръв път се въведоха стимулиращи мерки за осиновяване на дете със здравословен проблем, специални нужди или на възраст над седем години.

2.2. Инфраструктура

2.2.1. Транспорт

Брутната добавена стойност (БДС) в сектор транспорт за 2008 г. достига до 3 413.8 млн. лв. През годината сухопътните транспортни услуги осигуряват превоза на 87.6% от товарите в страната. Този вид транспорт е предпочитан и за превоз на пътници от 67.4% или от 623.5 млн. души. Превозените товари в сектора през 2009 г. са 97 млн. тона, като е отчетен спад от 21.5% на годишна база. Превозените пътници през годината също намаляват със 7.5% до 856.5 млн. души. Данните ясно показват, че кризата в икономиката на страната има своето неблагоприятно отражение и върху състоянието на транспортния сектор.

Републиканските пътища в края на 2009 г. са 19 435 км, като гъстотата на българската пътна мрежа възлиза на 0.175 км/км². Това е значително под стойностите регистрирани в приетите през 2004 г. държави-членки на ЕС. Според данните на Евростат по този показател страната изостава значително и от Румъния⁶. В момента пътните направления изток – запад са много по-добре развити от тези в посока север – юг, което се обуславя от релефа на страната. Въпреки, че около 40% от него е планински и гъстотата на населението там не е голяма, е необходимо увеличаване на съществуващата пътна мрежа и в тези райони.

Транспортната мрежа на страната е изградена главно от пътища от по-нисък клас. В края на 2009 г. магистралните пътища са едва 418 км, от които само 24 км са построени през предходните 3 години. В края на 2007 г. от магистралите само 320.7 км са в добро състояние, което е значителен проблем на пътния транспорт у нас. От останалите 97 км, 23.8% са в лошо състояние, а 76.2% – в средно състояние с повреди по настилката между 10 и 30%. Друг основен проблем в сектора е липсата на завършен магистрален път по най-важните направления на страната. Във връзка с това, проектите за доизграждането на автомагистрала „Тракия“, както и тези за автомагистрала „Струма“ и „Марица“, са особено важни за подобряване на състоянието на сектора. Сключени са договорите за доизграждането на последните 115 км от автомагистрала „Тракия“, като е предвидено нейното строителство да завърши през 2012 г. Строителството на автомагистрала „Марица“ е предвидено да завърши през 2013 г. Тогава ще бъдат построени и лотове 1 и 4 на автомагистрала „Струма“, докато останалите два лота са предвидени за завършване през следващия програмен период.

В края на 2009 г. в страната има 2 975 км първокласни пътища, като през предходните 2 години тяхната дължина остава постоянна. От тях през 2007 г. 38.8% не са в добро състояние, от които 511 км са в средно и 643.4 км са в лошо състояние.⁷ Между 2005 и 2007 г. са рехабилитирани 303.8 км от пътищата от първокласната пътна мрежа, като са изградени и 14.2 км нови първокласни пътища.⁸

⁶ Международните сравненията са правени на база на статистическа информация от Евростат освен ако изрично не е посочено друго

⁷ Данни на Агенция „Пътна инфраструктура“

⁸ Данни от ОП „Транспорт“ и Агенция „Пътна инфраструктура“

Пътищата с най-голям трафик в страната са магистралите, както и определени първокласни и второкласни пътища. Особено важно за подобряване на състоянието на сектора е постигането на увеличаване на товароносимостта на пътната настилка до 11.5 т/ос по основните международни транспортни коридори и дестинации. В момента голяма част от пътната мрежа, най-вече второкласните и третокласни пътища, е пригодена за натоварване само до 10 т/ос и не отговаря на Европейските изисквания. По отношение на транзитните потоци, преминаващи през страната, в момента най-голям трафик има по направленията Калотина – Капитан Андреево и Русе – Капитан Андреево. След завършването на втория мост над р. Дунав се очаква направлението Видин – Кулата също да увеличи своята значимост за транзитни превози. Изпълнението на проекти за подобряване на неговото състояние ще се отрази положително върху състоянието на целия сектор.

Към края на 2009 г. в страната има 4 028 второкласни и 12 014 км третокласни пътища, като за предходните 3 години са изградени съответно 7 и 25 км. През 2007 г. голяма част от пътищата от по-нисък клас са в незадоволително състояние, като 58.3% от второкласните и 69% от третокласните пътища с настилка се нуждаят от реконструкция и рехабилитация.⁹

По отношение на безопасността по пътищата трябва да се отбележи, че през 2009 г. в страната има 901 смъртни случаи и 2 648 тежко ранени при пътнотранспортни произшествия. На годишна база това е намаление съответно с 15.1% и 16.6%. В сравнение със средните стойности на загиналите през предходните 4 години, стойността през 2009 г. е по-ниска с 11.4%. През годината на всеки 1 млн. човека в страната при пътнотранспортни произшествия загиват по 118.5 души. Единствено в Румъния, Гърция и Полша тези стойности са по-големи, като данните за България са сходни с тези на Литва и Латвия. Между 2003 и 2008 г. в страната се наблюдава постоянно намаляване на превозените пътници с автобусен транспорт, като през 2008 г. достигат до едва 589.8 млн. През 2009 г. превозените товари от товарния автомобилен транспорт в страната възлиза на 54.7 млн. тона, като на годишна база е регистриран спад от 16%.

Необходимо е да бъдат извършени редица подобрения по отношение на градския транспорт. В голяма степен пътната инфраструктура в големите градове на страната не е пригодена да поеме съществуващия трафик. Въпреки, че по брой лични автомобили на човек от населението България изостава значително от някои държави-членки на ЕС от 2004 г., по този показател през 2009 г. страната изпреварва Румъния, Словакия и Унгария. Дължината на линиите на електротранспорта (трамвайна и тролейбусна мрежа) в големите градове на страната възлиза на 704.5 км.

За намаляване броя задръствания в столицата и подобряване на трафика на движение в София положителна роля играе столичното метро. През 2009 г. бе завършена отсечката от ж.к. „Обеля” през ж.к. „Люлин” и центъра на града до ж.к. „Младост” с обща дължина 18 км и 14 метростанции, които са част от Първи метродиаметър на София. Работи се усилено по изграждането на отсечката пътен възел „Надежда” през централна ж.п. гара и площад „Света Неделя” до булевард „Черни връх”, която е част от Втори метродиаметър. През 2009 г. мотрисите за подземен електротранспорт възлизат на 84, като за последните 3 години са се увеличили с 40%. Всичко това допринася за значителното подобряване на градския транспорт в столицата.

Общата дължина на железопътните линии през 2009 г. е 4 150 км. Плътноста на ж.п. линиите в България възлиза на 37.4 км текущ път на 1 000 км², като е по-добра

⁹ Данни на Агенция „Пътна инфраструктура”

от тази в Прибалтийските републики и е съизмерима с тази в Румъния. Поради естествения релеф на страната и концентрацията на населението, разпределението на железопътните линии в България е небалансирано. През последните няколко години дължината на ж.п. линиите е относително постоянна. През 2009 г. 68.3% от съществуващите ж.п. линии в България са електрифицирани (67.7% през 2007 г.). Този процент е значително по-висок в сравнение с относителния дял на електрифицираните ж.п. линии в другите страни, приети в ЕС през 2004 г.¹⁰

Основен проблем в сектора е необходимостта от подобряване на оперативните и техническите параметри на железопътната инфраструктура, включително и надеждността на наличните системи за безопасност. Значителна част от ж.п. линиите в страната са изградени с геометрични параметри, конструкция и съоръжения, подходящи за развиване на скорост до 100 км/час. В страната все още няма изградени ж.п. линии за скорост до 160 км/час. Изпълнението на железопътните проекти по продължението на транс европейските транспортни коридори на територията на страната ще имат най-значителен положителен ефект върху състоянието на ж.п. транспорта.

Състоянието на подвижния състав в железопътния транспорт на страната също е на незадоволително ниво. Значителна част от локомотивите (71.6%) са в употреба над 25 години. Над 20 години са използвани 63% от пътническите и товарните вагони.¹¹ Това допринася за значителните проблеми в сектора, като придвижването по ж.п. мрежата в страната е бавно и некомфортно.

Друг проблем на железопътната инфраструктура е липсата на достатъчно изградени връзки с железопътните транспортни мрежи на съседните страни. В резултат на това възможностите за икономическо развитие на страната, както и за по-ползотворно трансгранично сътрудничество са ограничени. В момента в България функционират само 6 външни ж.п. връзки. Железопътна връзка с Република Македония все още не е изградена, а връзката с Румъния по транс европейска приоритетна ос 22 е прекъсната от р. Дунав в участъка Видин – Калафат. Проектът за изграждане на граничен комбиниран мост над р. Дунав е от изключително значение за развитието на целия транспортен сектор.

Ефективността при използването на съществуващите железопътни линии в страната е различна. Данните показват, че основните приходи в ж.п. транспорта са в резултат от използването на едва 20% от дължината на железопътната мрежа.¹²

През 2009 г. превозените пътници с железопътен транспорт в страната са 31.4 млн. души, като е отчетено намаление от 7.1% на годишна база. През периода 2005-2008 г. не се наблюдават резки промени по този показател, като пътниците в ж.п. транспорта са между 33.3 и 34.1 млн. годишно. По превозени пътници на човек от населението през 2008 г. България изпреварва Естония, Румъния, Гърция и Литва.

Превозените товари от ж.п. транспорт възлизат на 13 284.4 хил. тона през 2009 г. По този показател е отчетено намаление с 6 431.1 хил. тона или с 32.6% на годишна база. Данните показват, че през годината в България е отчетен по-голям спад от всички страни, приети в ЕС през 2004 г.¹³ Извършената работа при пътническите превози през 2009 г. възлиза на 2 138 млн. пкм.¹⁴ По този показател страната изостава значително от Чехия (6 472 млн. пкм) и Унгария (8 001 млн. пкм), които като територия и население са най-близо до България.

¹⁰ По този показател единствено Полша има близки стойности (58.7%).

¹¹ Според Визия за нова политика за развитие на българските железници 2008-2013 г.

¹² Според Визия за нова политика за развитие на българските железници 2008-2013 г.

¹³ Единствено данните за Румъния са сходни, като там в сравнение с 2008 г. е отчетен спад от 27.2%.

¹⁴ Данни на Евростат.

При морския транспорт повечето пристанища в страната са строени в началото на миналия век за мултифункционални цели. Основен проблем тук е цялостното техническо състояние на пристанищната инфраструктура. По данни на НСИ товарните превози в морския транспорт през 2008 г. възлизат на 10.8 млн. тона, като на годишна база е отчетено намаление от 2 млн. тона или 15.6%. Превозените пътници през годината са пренебрежимо малко (едва 7 000 души), а извършената работа достига до 72 158 млн. ткм, като за годината е отчетен ръст от 7.3%.

При речния транспорт, освен състоянието на пристанищната инфраструктура, проблем е и състоянието на плавателния канал на р. Дунав. На този етап българският участък от реката не съответства на международно приетите проектни стандарти, тъй като има многобройни стеснени участъци. Във връзка с това проектът за подобряване на корабоплаването по реката в районите на Батин и Белене ще допринесе много за подобряване на речния транспорт в страната.

Друг проблем за корабоплаването по р. Дунав е свързан със състоянието на бреговете (навигационните) знаци по българския бряг в обхвата на целия българо-румънски участък с обща дължина 470 км. Румъния поддържа бреговете знаци по цялата румънска граница, докато от българска страна състоянието им е незадоволително, като това също има негативен ефект върху навигацията по реката. Въпреки съществуващите проблеми по р. Дунав през 2008 г. са превозени 4.5 млн. тона товари. Отчетено е и нарастване от 11.1% на годишна база. По данни от НСИ извършената работа от речен транспорт през 2008 г. възлиза на 1 936 млн. ткм, като за предходните 2 години е отчетено нарастване с 35.5%, а превозените пътници достигат до 246 хиляди души.

По отношение на комбинирания превози трансевропейските транспортни коридори, пресичащи територията на страната, предоставят добра възможност за развитие. В момента, въпреки че в част от наличните терминали съществуващото оборудване може да бъде използвано, като цяло състоянието на съществуващата в страната инфраструктура не отговаря на изискванията за извършване на модерни товарни и превозни дейности. Засега у нас няма изградена директна оперативна / логистична връзка между железопътния и морския транспорт. Очевидна е и необходимостта от подобряване на техническото състояние на ж.п. линиите и съоръженията за комбинирания товарен транспорт по трансевропейската транспортна мрежа.

Изграждането на интермодални терминали, които да бъдат обезпечени с оборудване съгласно изискванията за извършване на комбиниран транспорт е важно за цялостното развитие на транспорта в страната. В тази връзка проекти като този за строителство на нов интермодален терминал в София, както и за изграждането на такива терминали в други градове, могат да допринесат много за развитието на сектора.

В България има четири летища с годишен трафик над 15 хил. души. Основният пътничко-оборот се осъществява на летището в София, където през 2009 г. са преминали 3.1 млн. пътници. През 2009 г. на летищата в Бургас и Варна са отчетени съответно 1.7 и 1.2 млн. обслужени пътници¹⁵. През 2009 г. в страната са регистрирани 5.8 млн. пътници, като за последната година се наблюдава спад от 9%. Отношението брой регистрирани пътници на човек от населението на страната в България е 0.77, което е по-високо от съответните стойности, отчетени в Словакия, Румъния, Полша, Литва и Словения.

По данни на Евростат през 2009 г. с въздушен транспорт са превозени 17.5 хил. тона товари, като е отчетено намаление от 10.7% на годишна база. По данни на

¹⁵ Данни от Интернет страниците на летищата в София, Варна и Бургас.

летището в София през 2009 г. от там са преминали 15.1 хиляди тона или 86.7% от превозените през страната товари с въздушен транспорт. По превозени товари с въздушен транспорт на човек от населението България се нарежда пред Румъния, Полша, Литва и Словакия.

2.2.2. Околна среда

През 2009 г. разходите за опазване на околната среда в България възлизат на 169 лв. на човек от населението. Общите разходи за околна среда в страната възлизат на 1 280.6 млн. лв., или на 1.9% от БВП. По този показател е отчетен спад от 419.8 млн. лв. на годишна база. Спадът в разходите, направени в конкретната област, е значителен и може да има негативно влияние за поддържане на доброто екологично състояние на страната.

През 2009 г. общата дължина на водопреносната мрежа в страната възлиза на 73 785 км, като през последните 5 години са изградени нови 625 км и са реконструирани или подменени 1 616 км от нея. Само през 2009 г. са новоизградени 97 км и реконструирани 361 км.

Общото количество използвана вода у нас през 2009 г. е 4 910.6 млн. м³, което е 80.2% от количеството иззета вода през годината. На човек от населението използваната вода е 647 м³, а иззетата вода възлиза на 809.2 м³. През 2009 г. по количество иззета вода на човек от населението България е на едно от челните места сред държавите-членки на ЕС. Водопреносната система е добре развита и осигурява вода на над 5 000 населени места, като обхваща 99% от населението. В почти всички страни от ЕС водопреносната система предоставя достъп до питейна вода на над 75% от населението. Най-неблагоприятно е положението в Румъния, където само 55% имат достъп до услугата.

Потреблението на вода в България остава сравнително ниско. През 2009 г. използваната питейна вода от домакинствата възлиза на 99 л/ч/ден. Значителен проблем са загубите на вода при преноса до крайните потребители. Големите загуби са резултат от възрастта и вида на тръбите, както и от налягането в мрежата. През 2009 г. са загубени 59.2% от водата постъпила в системата, като загубите при общественото водоснабдяване възлизат на 61%, а тези от вода, подадена към напоителните системи в страната – на 57%. За намаляване на загубите е необходимо закупуването на апаратура за откриване на течове, както и поэтапна реконструкция на съществуващата разпределителна водопроводна мрежа.

През 2009 г. общественото водоснабдяване осигурява общо 385.2 млн. м³ вода или 50.6 м³ на човек. По този показател имаме сходни стойности със страни като Унгария, Чехия и Гърция.

Основните обекти за предпазване от вредното въздействие на водите са съоръженията за предпазване от заливане на прилежащите площи (предпазни диги и корекции на реки) и съоръженията за отвеждане на излишните повърхностни и подземни води (отводнителни помпени станции). По отношение на поддържането на предпазните диги на р. Дунав, са установени проблеми, свързани със силна брегова ерозия, в следствие на която коритото на реката на места е достигнало петата на предпазната дига, наличие на тревна и дървесна растителност, къртичини от земеровни животни, ползване короната на дигата за движение на превозни средства, нарушаване целостта на дигите и силно амортизиране на шлюзовете. Относно корекциите на

вътрешните реки са констатирани проблеми свързани със значителна промяна на проектните параметри на корекциите, късане на предпазните диги, разрушаване на шлюзове, изграждане на многобройни рампи с нарушаване профила на дигите, неконтролирано изземване на инертни материали от корекциите на реките и стесняване на сечението от новоизградени съоръжения (мостове). Не са в добро състояние и съоръженията за отводняване поради амортизация на помпените станции, вкл. сградния фонд и оборудването. Отводнителните канали след дългогодишната експлоатация са с нарушен профил. През 2010 г., в Закона за водите е транспонирана Директива 2007/60/ЕО относно оценката и управлението на риска от наводнения. За предотвратяване на вредното въздействие на водите от преминаване на високи вълни, вследствие на непредвидими обстоятелства е въведено оперативно управление на водите на национално и басейново ниво. За поддържане състоянието на речните легла, така че високите води да не се разливат на големи площи и да създават риск за живота, собствеността и стопанските дейности, както и във връзка с констатирани увреждания на речните легла, вследствие неконтролиран добив на баластра, с изменението на Закона за водите са приети ясни правила за извършване на двата вида дейности – изземване на баластра от реките и почистването им, с цел защита от наводнения.

Качествените характеристики на водите в страната са добри. В някои райони, разположени най-вече в североизточна България и в югоизточната равнинна част на Тракийската низина, съществуват определени проблеми от местен характер. Нитратното замърсяване на подземните питейни води е най-масовия хигиенен проблем за общественото водоснабдяване. Основните замърсители на повърхностните води са градските канализации на големите селища и непречистените промишлени отпадни води.

През 2009 г. у нас делът от населението, което е свързано с пречиствателни станции за питейни води, възлиза на 46%. Основен проблем при водоснабдяването е съществуващият воден режим – резултат от липсата на достатъчно изградени съоръжения за съхранение и складиране на вода, както и на вътрешните загуби по разпределителната мрежа. Населението със сезонен или целогодишен режим на водоснабдяване възлиза на 3.2%, като най-засегнатите райони са североизточен и северен централен, съответно с 5.4% и 4.6%. Наличието на подобен режим има негативен ефект върху икономическото развитие на тези региони.

Канализационната мрежа на страната през 2009 г. възлиза на 10 196 км, като през последните 5 години са изградени нови 234 км, а 25 км са реконструирани или подменени. Само през 2009 г. са изградени и реконструирани съответно 95 и 10 км. 70% от населението е свързано с обществена канализация. В страната има 73 селищни пречиствателни станции за отпадни води с общ проектен капацитет от 2 133 хил. м³/ден. От тях 13 са само за първично (механично) пречистване, 59 за вторично (биологично) пречистване, а 1 за третично пречистване. Към станциите са свързани 45.2% от населението, като за първично, вторично и третично пречистване са свързани съответно 2.6%, 42% и 0.5%. През последната година населението, свързано със селищни пречиствателни станции за отпадни води за вторично пречистване, нараства с 1.3 процентни пункта, докато при това, свързано с първични и третични станции няма изменение. Като цяло ефикасността на селищните пречиствателни станции за отпадни води остава ниска, главно поради необходимостта от допълнително изграждане на канализационната система. Свързано с канализация, но без пречистване на отпадъчните води, е 25.1% от населението на страната. По отношение на населението на страната свързано със селищни пречиствателни станции за отпадни води с поне вторично пречистване, България изостава значително от страни като Чехия, Полша, Латвия и

Литва, в които над 60% от населението ползва тази услуга. По този показател страната изпреварва Румъния.

Директива 91/271/ЕЕС относно пречистване на отпадъчни води от населените места изисква държавите-членки на ЕС да изградят канализационни мрежи и да осигурят биологично или по-строго пречистване на събраните отпадъчни води за всички агломерации с над 2 000 еквивалентни жители (е.ж.). Съгласно Договора за присъединяване на България към ЕС до края на 2010 г. страната трябва да изпълни изискванията на Директивата за всички агломерации с над 10 000 е.ж., докато срокът за изграждане за агломерациите между 2 000 и 10 000 е.ж. е края на 2014 г. Към края на 2008 г., когато е изготвен последният доклад до ЕК, изискванията за събиране на отпадъчните води са изпълнени изцяло в 11% от агломерациите с над 10 000 е.ж. и в 4% от агломерациите между 2 000 и 10 000 е.ж. Общо събраните отпадъчни води в канализационните мрежи са 76 % в агломерациите с над 10 000 е.ж. и 37% в тези между 2 000 и 10 000 е.ж.

Образуваните отпадъчни води през 2009 г. са 462.8 млн. м³ – най-вече от домакинствата и преработващата промишленост. На човек от населението годишно се падат по 61.2 м³. В сравнение с 2008 г. е регистрирано намаление от 27.6 млн. м³. Тогава отпадъчните води са били 64.5 м³ на човек от населението. По-малко отпадъчни води по този показател през 2009 г. са регистрирани в Полша и Португалия, докато стойностите в страни като Естония, Румъния и Чехия са значително по-големи. Общото количество зауствени отпадъчни води възлиза на 756.7 млн. м³, от които 429.2 млн. м³ са поне с вторично пречистване.

През 2009 г. общото количество на образуваните битови отпадъци възлиза на 3 561 хиляди тона, като за последната година се наблюдава спад от 1.5%. Количеството образувани битови отпадъци на човек от населението възлиза на 470 кг., Броят на населените места, където се извършва организирано сметосъбиране непрекъснато нараства като през 2009 г. от услугата се ползват 3 988 населени места с над 7.3 млн. жители. Делът на обслуженото население от системи за организирано сметосъбиране е 96.6%. Осигуряването на организирано сметосъбиране в населените места има положителна роля за повишаване на качеството на тези райони.

През 2009 г. в страната функционират 278 депа за битови отпадъци. Част от тях не съответстват на изискванията на националното и Европейското законодателство. На тези условия отговарят депата, изградени, реконструирани, модернизирани и въведени в експлоатация след 1997 г. През годината количеството на събраните битови отпадъци на човек от обслужваното население възлиза на 467 кг, като през последните 5 години се запазва относително постоянно. По този показател страната има сходни стойности с Унгария, Словения и Гърция, и по-високи от Чехия, Полша, Словакия, Латвия и Литва.

Във връзка с Директива 1999/31/ЕС у нас трябва да бъде изградена система от общо 55 регионални съоръжения за третиране на битови отпадъци, което налага реконструкция на съществуващите и изграждане на нови регионални депа за обезвреждане на всички битови отпадъци. Предвидено е поетапно преустановяване на експлоатацията и последващо закриване на съществуващите сметища в общините от даден регион с въвеждането в експлоатация на съответното ново регионално съоръжение / инсталация. Относно депата за неопасни отпадъци 25 регионални депа с общ капацитет от 12.7 млн. тона, предназначени за използване от 54.2% от населението или над 4.1 млн. души, са вече изградени. Изграждането на останалите депа е в процес на строителство или подготовка за стартиране на проектите. По този начин ще се разреши един изключително важен за страната проблем – липсата на завършена мрежа

от изградени регионални депа за битови отпадъци, отговарящи на Европейските стандарти.

С ПМС № 209/20.08.2009 г. за осигуряване на финансиране за изграждане на регионални системи за управление на битовите отпадъци, на регионалните съоръжения за предварително третиране на битовите отпадъци и за закриване на общинските депа за битови отпадъци са определени регионите, за които ще бъдат отпуснати средства от държавния бюджет за изграждане на инсталации за сепариране и компостиране. Тези региони са с изградени регионални депа за неопасни отпадъци, но нямат такива съоръжения. Допълнителните съоръжения за предварително третиране на отпадъците ще осигурят устойчиво управление на отпадъците, отклонявайки рециклируеми и оползотворяеми отпадъци от депата.

През 2009 г. в депата за битови отпадъци у нас са общо приети 3 948 хиляди тона отпадъци, от които делът на битовите отпадъци е 86.7%, а останалите са строителни отпадъци. От битовите отпадъци 3 421 хиляди тона са депонирани, 265 хиляди тона са временно съхранени, а 6 хиляди тона са предадени за рециклиране. С оглед на дългосрочното решаване на проблема с отпадъците на гр. София ще бъде осъществен проект за управление на битовите отпадъци на общината, съфинансиран със средства от ЕС. Проектът за изграждане на интегрирана система от съоръжения за третиране на битовите отпадъци на Столична община е внесен за оценка в ЕК.

Производствените неопасни отпадъци през 2009 г. възлизат на 211.6 млн. тона, а опасните на 13.2 млн. тона, като при неопасните производствени отпадъци е отчетено намаление на годишна база от 7.2%. 95.2% от неопасните отпадъци са минерални отпадъци, а 3.2% са отпадъци в резултат на горивни процеси. При опасните отпадъци делът на минералните отпадъци е също най-висок – 94.6%. През 2008 г. производствените неопасни отпадъци се депонират в 39 депа, като тук не са включени съоръженията за обезвреждане на отпадъци от разкриването, добива и преработването на подземни природни богатства. За депониране на отпадъци в енергетиката, химическата промишленост и металургията чрез хидротранспорт се използват други 16 съоръжения. За депониране на опасни отпадъци в страната има изградени 11 депа, като 8 от тях отговарят на законодателството по опазване на околната среда.¹⁶

Подобряването на организацията на дейностите по разделяне, временно съхранение, събиране и транспортиране на отпадъците, като същевременно се намалява административната тежест върху бизнеса, е един от основните приоритети на политиката за управление на отпадъците. С изменения в законодателството през 2009 г. е премахнат разрешителният режим за опасните отпадъци и регистрационния режим за неопасните отпадъци за извършване на дейностите по събиране и временно съхраняване на отпадъци на мястото на образуване. Преобразуван е разрешителният режим за дейностите по транспортиране на опасни отпадъци в регистрационен режим. Намален е административният срок за утвърждаване, с мотивирано решение, или връщане със задължителни предписания на представените проекти на програми за управление на дейностите по отпадъците.

Влошаването на качеството на въздуха се дължи преди всичко на емисиите от промишленото производство, увеличаването и остаряването на автомобилния парк, неконтролираното нарастване на производствените и битовите отпадъци в градовете. Въпреки намаляването на вредните емисии в атмосферата, най-вече в резултат на реструктуриране на промишленото производство, както и на подмяната на технологичното оборудване в енергийните предприятия и инсталирането на нови или повишаването на ефективността на съществуващите пречиствателни съоръжения, все

¹⁶ Според „Национална програма за управление на дейностите по отпадъците за периода 2009-2013 г.“

още в определени райони концентрацията на замърсителите периодично надвишава нормата за вредни вещества в атмосферния въздух. Проблем за цялата страна е замърсяването с общ суспендиран прах и фини прахови частици, като в повечето населени места тяхната концентрация е около или над допустимите норми.

Общото количество парникови газове, емитирано в страната през 2008 г., се равнява на 73.5 млн. тона CO₂ (въглероден двуокис) еквивалент или на 9.7 тона CO₂ еквивалент на човек от населението. България отделя количество емисии парникови газове на човек съизмеримо с повечето държави приети в ЕС през 2004 г. През 2008 г. в България най-голямо количество парникови газове (34.8 млн. тона CO₂ еквивалент или 47.3% от емисиите парникови газове) се емитират в енергетиката, което е сходно с дела на този сектор в емисиите на Чехия, Гърция и Полша. От страните в ЕС единствено Естония и Малта отделят значително по-голям дял от своите емисии в тези сектори. През годината у нас от транспорт, отпадъци, производството и строителството, индустриални процеси и селско стопанство са отчетени сходни количества емитирани емисии. Транспортният сектор в страната емитира 8.4 млн. тона CO₂ еквивалент или само 11.4% от парниковите газове в страната. Само Румъния и Полша емитират по-малък дял от своите емисии в сектора, а сходен е делът на транспортния сектор в Естония, Чехия и Словакия.

Едно от ключовите предизвикателства не само пред европейската икономика, но и в глобален план е свързано с измененията на климата. Националната политика в областта на изменението на климата следва да бъде насочена към адаптация на най-чувствителните сектори (селско стопанство, туризъм, управление на водните ресурси и горския фонд и др.) към климатичните изменения, тъй като непредприемането на действия в тази насока може да доведе до неблагоприятни икономически последици за нашата страна в един по-дългосрочен план.

В селското стопанство прогнозираните изменения на климата ще повлияят върху добивите, стопанисването на селскостопанските животни и географското разположение на производството на селскостопански продукти. Настъпването на все по-чести екстремни метеорологични явления и нарастването на силата им ще увеличи значително риска от загуби на реколтите. Изменението на климата ще окаже въздействие и върху почвите, като ще предизвика намаляване на органичните съставки в тях, а тези съставки имат важно значение за плодородието им. Последиците от изменението на климата за горите най-вероятно ще включват промени в тяхното състояние и продуктивност, както и промени в географския обхват на някои дървесни видове. Изменението на климата ще представлява и допълнително натоварване за секторите на рибарството и аквакултурите.

Изменението на климата ще предизвика значителни промени в качеството и наличието на водните ресурси, засягайки много сектори, в които водата играе съществена роля. Голяма част от селскостопанските земи се напояват естествено от валежите. Земеделието зависи също и от разполагаемите водни ресурси за изкуствено напояване.

Прогнозираното въздействие на изменението на климата върху валежите показва, че електропроизводството от ВЕЦ може да спадне. Очаква се също, че намаляването на валежите и горещите климатични вълни могат да окажат неблагоприятно влияние върху охладителните процеси в топлоелектрическите централи. Увеличаващото се върхово потребление на електроенергия през лятото за охлаждане на сгради, както и екстремните метеорологични явления, също ще окажат въздействие върху електроразпределението.

Има вероятност туризмът да бъде засегнат от намаляването на снежната покривка в планинските райони и ерозията на морските брегове.

Изменението на климата ще предизвиква все по-голямо деградиране на екосистеми и все по-големи загуби на биоразнообразие, засягащи отделни биологични видове и въздействащи значително върху екосистемите и произтичащите от тях услуги, от които зависи цялото общество.

Нарушаване на качеството на атмосферния въздух по отношение на количеството серен диоксид е проблем, съществуващ от много години, основно заради емисиите на този замърсител от топлоелектрически централи и промишлени инсталации, както и от битовото горене. По този показател превишаване на установените норми за опазване на човешкото здраве се наблюдава в Перник, Димитровград, Кърджали и Гълъбово. През 2010 г. проблем със замърсяване с азотни оксиди съществува в някои големи градове, като София и Пловдив, където наднормени нива са регистрирани в непосредствена близост до райони с интензивен автомобилен транспорт, което от своя страна се дължи на значителното (неколкократно) нарастване на трафика в градовете през последните години. В райони с натоварено автомобилно движение, се регистрира и нарушаване на нормите за въглероден оксид. По този показател има отчетени наднормени нива в София.

През 2009 г. наблюдаваните пунктове за регистриране на шума са 727 или със 200 повече от тези през 2006 г. В страната се прие нормативната база за защита от шума в околната среда, като бяха въведени принципите, прилагани в ЕС, за управлението на шума в урбанизираните територии и тихите зони извън тях. Основен проблем в големите градове е шумът от транспортния трафик. Проблеми, които пряко кореспондират с шумовото замърсяване от наземния транспорт са липсата на изградени шумозащитни съоръжения, слабости в градоустройственото планиране, неефективна организация на движението, както и лошо поддържаната пътна мрежа. Страната следва да разработи стратегически шумови карти и планове за действие на най-засегнатите населени места.

2.2.3. Енергетика

Българската енергетика е изправена пред предизвикателствата от значителната зависимост от внос на ресурси и енергия, от нарастващите енергийни цени и от промените в климата. България е една от най-бедните, най-енергоемките и най-зависимите от внос на енергийни ресурси страни в Европа. Нашата страна осигурява повече от 70% от брутното си потребление чрез внос, като за 2009 г. този показател е 68%. Зависимостта от внос на природен газ, суров нефт и ядрено гориво е практически пълна и има традиционно едностранна насоченост към Руската Федерация.

Енергийна ефективност

Основно предизвикателство пред икономиката на страната е ниската енергийна ефективност, която влияе негативно върху конкурентоспособността. Причина за това са остарялата енергийна инфраструктура, която води до значителни загуби при преноса на енергия, остарелите машини, които използват предприятията, относително ниските цени на енергийните ресурси, които не стимулират въвеждане на енергоспестяващи технологии и относително трудния достъп до финансови ресурси за закупуването им. Устойчивият икономически растеж през последните години е съпроводен с тенденция на намаляване на енергийната интензивност. За периода 1999 – 2007 г. БВП нараства средногодишно с 5.3%, докато брутното вътрешно потребление на енергия нараства с 1.4%, а това на електрическа енергия - с 0.9%. Като резултат, енергийната интензивност на единица БВП намалява с 25.4%. Крайното енергийно

потребление (КЕП) за периода 1999 – 2008 нараства от 8 744 ктне¹⁷ през 1999 г. до 9 419 ктне през 2008 г., като през 2009 г. бележи снижение на 8475 ктне. В индустрията, въпреки ръста на производството, потреблението на енергия намалява значително по абсолютна стойност, от 5193 ктне през 1997 до 2428 ктне през 2009. Индустрията е секторът с най-голям дял в КЕП до 2008 г., като този дял намалява от 52.3% през 1997 г. до 28.6% през 2009 г. Делът на сектор транспорт в КЕП нараства близо два пъти от 16.3% през 1997 до 32,7% през 2009 г.

Въпреки положителната тенденция към подобряване на енергийната ефективност, енергийната интензивност на националния БВП е с 89% по-висока от средната за ЕС (измерена чрез брутното вътрешно потребление на енергия за единица БВП и при отчитане на паритета на покупателната способност) – 302 тне/М€05 спрямо 160 тне/ М€05. Значително по-ниски – 42.6% са различията между националния и европейския показател, измерен чрез крайното енергийно потребление. Това е индикатор за неефективно използване на първичните енергийни ресурси, което се потвърждава и от съотношението между получената енергия и вложените ресурси. Това съотношение за националния енергиен баланс е 49%, а за Европа – 64%. За сравнение, това различие от 15 пункта показва, че в България се изразходват годишно 3 млн. тне повече енергийни ресурси, представляващи ~900 млн. евро повече разходи за енергия годишно. При така констатираните съществени различия, не може да се очаква, че българската енергетика и икономиката ни като цяло, могат да бъдат успешно позиционирани на европейския пазар без значителни усилия в сферата на енергийната ефективност – както при преобразуването, така и при потреблението на енергия.

Друг проблем на енергийната ефективност е, че близо 40% от използваната енергия в българските домакинства (включително за отопление и домакински нужди) е електрическата, докато за Европа този процент е 11%. Прекалената „електрификация” на бита в страната води до три пъти повече разходи на първична енергия в сравнение с екологичната и по-евтина алтернатива – пряко използване на природен газ. Заместването на електрическата енергия с природен газ за отопление и за домакински нужди в бита ще допринесе за трикратно спестяване на първична енергия и по тази причина трябва да се разглежда като насока за подобряване на енергийната сигурност.

Въгледобив

Затварянето на 1-4 блок на атомно-електрическата централа (АЕЦ) „Козлодуй”, увеличаването на цените на течните горива и необходимостта от гарантирането на енергийната сигурност в страната обуславят голямото значение на местния въгледобив за енергетиката на страната. Лигнитните въглища на практика са единствения местен източник на енергия. Характерно за тях е високото съдържание на прах, сяра, азотни окиси и парникови газове и ниската калоричност, поради което са необходими значителни инвестиции за достигане на екологичните изисквания на ЕС. Приоритетното насочване на инвестиции в този сектор е необходимо с оглед на значителното поскъпване на вносните въглища. Мините у нас са в лошо финансово състояние и с остарели производствени мощности. Това води до много ниска ефективност на сектора и необходимост от реструктуриране.

Електропроизводство

¹⁷ ктне – килотона нефтен еквивалент

Структурата на електропроизводството в България е оптимална по отношение на разнообразие и местоположение на енергийните ресурси, което осигурява относително постоянни разходи за производство на електрическата енергия. Електрическата енергия, произведена от ядрени централи и местни въглища, се характеризира със стабилни във времето производствени разходи. По този начин националният електропроизводствен микс е безрисков и практически независещ от колебанията и непредсказуемите промени на цените на течните горива и природния газ.

Към настоящия момент електропроизводството в страната напълно задоволява местните нужди, което е гаранция за независимостта на страната по отношение на доставката на електроенергия. Основен проблем в електроенергетиката са остарелите и амортизирани мощности. Част от тях ще бъдат изведени от експлоатация, а друга част ще бъдат модернизирани и приведени в съответствие с новите екологични норми, което обаче изисква големи инвестиции. Преносната електрическа мрежа на България има добра географска структура и може да обслужва надеждно транспортирането на енергия от централи към потребители. Основен проблем при нея е необходимостта от значителни инвестиции за намаляване на загубите при пренос.

Газоснабдяване

По отношение на суровината природен газ нашата страна е напълно зависима от доставките от Руската Федерация. Те се осъществяват по едно трасе, чийто капацитет е запълнен и което поставя пречки пред широкото използване на природен газ в бита. Липсата на диверсификация на доставките на природен газ представлява сериозен риск за икономиката на страната в случай на внезапно спиране на доставките. Това лишава страната както от алтернативни доставки, така и от възможности за солидарни действия в случай на временен дефицит. Основен недостатък на газовата инфраструктура е липсата на междусистемни връзки между България и съседните ѝ страни. Налице са възможности за изграждане на междусистемни връзки с Турция, Гърция, Сърбия и Румъния, които могат да бъдат осъществени изпреварващо и по-евтино в сравнение с големите транзитни проекти. България разполага само с едно подземно газохранилище (ПГХ „Чирен“) с недостатъчен капацитет, което не би могло да осигури достатъчно природен газ в случай на прекъсване на доставките.

Друг основен проблем на газоснабдяването са недостатъчните инвестиции за изграждане в необходимата степен и за модернизация на газовата инфраструктура в страната (газопроводи и регазификационни терминали), която в много участъци има стари и амортизирани тръби. Топлофикационните дружества, които са най-голямата група клиенти на „Булгаргаз“, не се издължават навреме поради тежкото си финансово състояние. Изграждането на газоразпределителна мрежа на територията на страната е все още в начален етап. Едва 1.5% от българските домакинства имат достъп до природен газ, докато за Европа този процент е 55%.

Пречка пред развитието на мрежите с ниско налягане е липсата на корпоративна и регулаторна политика за планирано развитие на преносната мрежа - задължително разработване и изпълнение на дългосрочни инвестиционни планове, контрол и санкциониране на изпълнението. Освен това, неясното законово разграничение между преносна и разпределителна мрежа, респективно – между функциите и отговорностите на отделните мрежови компании – пречи на развитието на разпределителната мрежа и създава конфликти между преносното и разпределителните предприятия.

Нашата страна се намира на стратегически кръстопът между Европа и основните доставчици на природен газ - на Каспийския регион, Близкия Изток и Северна Африка, което може да я превърне в основен транзитен център на тази

суровина към Европа. Освен с Руската Федерация, съществуват възможности за сключване на дългосрочни договори с тези страни. Необходимо е да бъдат предприети ускорени действия в това отношение предвид факта, че в момента тече ускорен процес на резервиране на свободните количества природен газ.

Топлоенергетика

Топлоснабдяването може да се разглежда като алтернатива на битовата газификация и отоплението с електрическа енергия. Инвестициите за изграждане на газоразпределителни мрежи с ниско налягане и разходите за поддържането им повишават цената на единица топлинна енергия значително над разходите за съществуващите топлоснабдителни мрежи, ако те бъдат модернизирани. Определянето на цените от енергийния регулатор към този етап не стимулира инвестиции в обновяване на наличната топлопреносна инфраструктура.

Засега ниските цени на електроенергията са причина за отлив на абонати на топлофикационните дружества. Налице е също така много ниска събираемост на задълженията на битови клиенти, които представляват по-големия дял от абонатите на топлофикационните дружества. Основен проблем на топлоснабдяването са остарелите производствени мощности. Почти 90% от мощностите за комбинирано производство са на възраст от 20 до 36 години. Остарялата преносна инфраструктура също е причина за значителни загуби в рамките на 13% за 2009 г. по пътя на услугата до крайните клиенти.

Все още проблем на сектора е недостатъчното използване на възможностите за комбинирано производство на електроенергия, което значително повишава ефективността и намалява емисиите на парникови газове. Проблем за централите използващи твърди горива е и невъзможността да покрият екологичните изисквания на европейското законодателство.

Възобновяеми енергийни източници

България разполага със значителен потенциал от възобновяеми енергийни източници (ВЕИ). Стимулирането на този тип инвестиции би разнообразило енергийния микс в страната и допринесло за намаляване на вноса на първични енергийни ресурси и забавяне на процеса на изчерпване на местните енергийни суровини. По данни за базовата 2008 г. (съгласно Евростат), енергията от ВЕИ в страната възлиза на 1 млн. тне, от които биомаса – 72.3%, хидроенергия – 23.2 % и други ВЕИ – 4.5 %. Делът на ВЕИ от брутно крайно потребление на енергия за 2008 г. е 9.6 %, а за 2009 г. – 11.6 %. Към настоящия момент в България най-пълноценно се използва потенциалът на хидроенергията посредством водно-електрически централи и твърдата биомаса, залегнала предимно като гориво за отопление в бита и в обществени сгради. Националната задължителна цел, която България трябва да постигне е 16% от общото крайно потребление на енергия в страната през 2020 г. да бъде от ВЕИ, като страната получава най-ниското допълнително увеличение (6.4%), спрямо останалите държави-членки. От секторните цели единствено тази за потребление на ВЕИ в транспортния сектор е задължителна – 10-процентов дял на ВЕИ в транспортното потребление до 2020 г.

Сумарният технически потенциал за производство на енергия от ВЕИ в България е приблизително 4 500 ктне годишно. Разпределението му между различните видове източници е неравномерно, като най-голям дял притежават хидроенергията (~31%) и биомасата (~36%). Географското положение на България предопределя сравнително минималния дял на вятърната енергия (~7.5%) и енергията на приливи, отливи и морски вълни. В същото време страната притежава значителни горски ресурси

и развито селскостопанско производство – източници както на твърда биомаса, така и на суровина за производство на биогаз и течни горива.

Потенциал за производство на хидроенергия има река Дунав, както и на реките Арда и Места. Изграждането на хидроенергийни комплекси чрез използване на гъвкавите механизми, предвидени в Директива 2009/28, по река Дунав е една от възможностите за оползотворяване на хидроенергийния потенциал. След въвеждането в експлоатация на Хидро възел „Цанков камък” и пренасочване на водите на река Места към каскада „Доспат – Вьча” ще се увеличи използваемостта на изградените хидроенергийни мощности.

Енергията от ВЕИ има един основен недостатък – тя все още е значително по-скъпа в сравнение с енергията, произвеждана от конвенционални източници и по традиционни технологии - въглища, природен газ, ядрено гориво. Това представлява бариера пред разпространението на ВЕИ по пазарен път и налага използването на различни схеми и механизми за подкрепата им, за да привлекат интереса на инвеститорите.

В допълнение към недостатъците в областта на стимулирането на ВЕИ могат да се причислят и следните проблеми:

- насърчаването на използването на биогорива и биомаса може да доведе до отрицателни ефекти в случай, че не бъде обвързано с ясно дефинирани критерии за устойчивост и произтичащи от тях ограничения
- стимулирането на ВЕИ води до повишаване на цената на енергията за крайните потребители. За тази цел е необходимо да се разработят пазарни механизми за насърчаването на ВЕИ с най-ниски разходи за обществото.
- зависимост от метеорологичните условия, защото все още няма достатъчно приемливи технологии за съхранение на енергията от ВЕИ, поради което те не могат да поддържат постоянно производство. Това налага изграждането на мощности, които да балансират недостига на енергия в определени моменти.
- използването на ВЕИ трябва да бъде съобразено с екологичните изисквания.

Емисии на парникови газове

В сектор енергетика са съсредоточени 40% от емисиите на парникови газове в страната. Електропроизводствените централи и топлофикациите са основен замърсител и емитират над 25 млн. тона CO₂ годишно, като за 2009 г. количеството емитирани емисии само от въглищните централи е 19,8 млн. тона CO₂. Тези енергийни дружества са задължени да участват в европейската Схема за търговия с квоти на емисии на парникови газове. Схемата работи на принципа „замърсителят плаща”. Плащането се състои в закупуване на разрешителни за отделяне на определени количества парникови газове при производството на електроенергия и топлинна енергия.

След 2013 г. приходите от търгове за продажба на разрешителни ще се събират в националните бюджети на държавите-членки. Не по-малко от 50% от тези приходи трябва да бъдат използвани за борба с климатичните промени, насърчаване на ВЕИ, въвеждане на чисти въглищни технологии (технологии за улавяне и съхранение на CO₂) и смекчаване на социалните последици от увеличените енергийни разходи. След 2013 г. се очаква разходите на ТЕЦ и топлофикациите в страната за закупуване на квоти за емисии на парникови газове значително да се увеличат, което ще повлияе съществено цената на електроенергията. Като се вземат предвид актуалните прогнози за цената на разрешителните за емисии на парникови газове (40 лв./т CO₂) и ежегодно увеличаващите се обеми търгувани разрешителни от 20% до 100%, може да се направят предварителни оценки, че републиканският бюджет ще получи над 1

млрд.евро/годишно приходи от търговия с емисии за периода 2013-2020 г., които впоследствие може да бъдат използвани за подобряване на енергийната ефективност и въвеждане на чисти технологии.

2.2.4. Информационни и комуникационни технологии

Изграждането на по-добра инфраструктура в областта на информационните и комуникационни технологии (ИКТ) е ключов фактор за социалното и икономическото развитие на страната. Това допринася за повишаването на конкурентоспособността на бизнеса и за разкриването на нови перспективи както в организацията на работата, така и в създаването на нови и по-привлекателни работни места.

В края на 2009 г. разходите за ИКТ възлизат на 6.9% от БВП¹⁸. По този показател България се нарежда на едно от първите места в ЕС. Високият дял на ИКТ разходите се дължи изцяло на сектора на електронните съобщения. За разлика от него се наблюдава съществено изоставане по показателя информационни технологии. Това е резултат от все още значително изоставащите разходи за покупка на компютри и софтуер от населението, които са над два пъти под средното ниво за ЕС.

През 2007 г. България е сред страните с най-малък дял на сектора за софтуерни услуги, в който са заети само 16 619 души (0.43% от работната сила), но от друга страна той произвежда 1.17% от БВП на страната. По отношение на приноса на сектора към БВП през годината страната изпреварва Полша и Румъния¹⁹.

Електронни съобщения

Общият обем на пазара на електронни съобщения у нас през 2009 г. възлиза на 3 325 млн. лв., като на годишна база е отчетен спад от 5.9%. Основните приходи са от мобилни услуги и фиксирани услуги – съответно около 2 148 и 529 млн. лв.²⁰

Въпреки значителния спад в общите приходи от предоставяне на фиксирани телефонни услуги и през 2009 г. „БТК” АД запазва високия си относителен дял, изчислен на база приходи от предоставяне на фиксирана телефонна услуга (95,7%). Тенденцията от предходните години за намаляване на приходите от използването на фиксирани телефонни услуги се запазва. Това е резултат най-вече от пренасочването на потребителите към по-интензивно използване на мобилни телефонни услуги и на безплатен достъп до пренос на глас в реално време през Интернет, предоставян чрез специфични софтуерни продукти.

Продължава тенденцията за намаляване на броя на фиксираните телефонни постове в България, като през 2009 г. той е над 2.1 млн. На годишна база намалението е 3%, като за предходните 3 години е отчетено намаление от 4-5% годишно. Анализът на степента на цифровизация на мрежата на БТК АД през 2009 г. показва, че 95% от активните фиксирани телефонни постове са цифрови, а 5% – аналогови, като е отчетено нарастване с 13 процентни пункта на цифровите фиксирани телефонни постове на годишна база. Общият брой на обществените телефони и телефонните кабинки в страната през 2009 г. възлиза на 12 109. По този показател на годишна база е отчетено намаление от 15.4%.

По данни на БТК АД през 2009 г. няма нетелефонизирани населени места с население над 500 души. Селищата без фиксирани телефонни постове с население между 500 и 50 души са 73, а с население под 50 души – 451. Като цяло 90.1% от населените места в страната имат достъп до фиксирана телефонна услуга.

¹⁸ Прогнозни данни на Евростат за 2009 г.

¹⁹ D2 – The European Software Industry, Pierre Audoin Consultants, July 30, 2009.

²⁰ Използвани са данни от Годишния доклад на Комисията за регулиране на съобщенията за 2009 г.

През 2009 г. на пазара за мобилни мрежи и услуги оперират три компании – „БТК” АД, „Мобилтел” ЕАД и „Космо България Мобайл” ЕАД. „Мобилтел” ЕАД и „Космо България Мобайл” ЕАД имат GSM покритие на територията и на населението на страната съответно над 99%, докато за „БТК” АД тези стойности са съответно над 95% и над 99%. Най-голямо UMTS покритие по двата показателя има „Космо България Мобайл” ЕАД – съответно 47.02% за територията на страната и 82.05% от населението.

Общите приходи от предоставяне на мобилни услуги през годината възлизат на 2.15 млрд. лв., което е 64.6% от общия обем на пазара за електронни съобщения в страната. Най-голям дял, 37% от тях, са приходи от гласова телефония. В сравнение с края на 2008 г., когато е отчетен ръст от 8.2%, през 2009 г. е отчетен спад на приходите от мобилни услуги от 3.7%. Общият брой абонати към края на 2009 г. е 10 575 700. По показателя „брой абонати към края на годината” е регистриран ръст от едва 0.7% на годишна база, което е значително по-малко от регистрирания ръст през предходните години. Мобилната телефонна плътност в страната достига 140%, което е нарастване с 10 п.п. само за последните две години, като България се нарежда на едно от челните места в ЕС по този индикатор. Това ясно показва, че броят на потребителите, използващи повече от една SIM карта, продължава да нараства. От друга страна, намаляващият темп на растеж на броя потребители, както и достигнатата значителна степен на мобилна телефонна плътност показват достигане на ниво на насищане на пазара за мобилни услуги.

През 2009 г. абонатите по договор са повече от потребителите на предплатени услуги, съответно 59% към 41%. През годината абонатите по договор са над 6.2 млн. Мобилните компании предлагат комбинирани и/или пакетни услуги, включващи както мобилна, така и фиксирана комуникация. Според данните за средномесечен потребителски разход за мобилни услуги разходите в България са по-ниски от тези в Гърция, както и от тези в Чехия, Словакия и Малта при силно или средно потребление²¹. Независимо от потреблението, разходите за мобилни услуги в страната надвишават средните за ЕС-27.

Покритие и достъп до Интернет

Достъпът до Интернет на населението, както и разпространението на ширококолентовата Интернет връзка сред домакинствата и предприятията са сред най-важните характеристики, определящи състоянието на съществуващите ИКТ в страната. През 2010 г. само 45.4% от населението у нас има осигурен достъп до компютър. През годината едва 33.1% от домакинствата у нас имат достъп до Интернет (фиксирана или ширококолентова връзка). По този показател България може да се сравнява единствено с Румъния (42%), която въпреки, че през 2006 г. има по-ниски стойности от тези на България е успяла да осъществи по-интензивен ръст. През 2010 г. домакинствата с ширококолентова Интернет връзка в страната възлизат на 26%, като единствено в гъсто населените места у нас този показател достига до 36.4%. През 2009 г. предприятията с фиксиран ширококолентов достъп до Интернет са 70%. По този показател страната изпреварва Латвия (62%), Литва (58%), Полша (58%) и Румъния (41%).

През годината някои от по-малките Интернет доставчици са прекратили своята дейност, а други са изкупени от по-големите доставчици за пренос на данни и услуги за достъп до Интернет, като се запазва тенденцията за цялостно окрупняване на сегмента. През 2009 г. 724 предприятия са заявили желание за предоставяне на пренос на данни и услуги за достъп до Интернет. На годишна база това е нарастване от 13.8%, което е повече от отчетения в края на 2008 г. ръст от 9.1%, но значително по-малко от

²¹ Годишен доклад на Комисията за регулиране на съобщенията за 2009 г., стр. 56, 57.

ръстовете регистрирани през 2005 и 2006 г., което показва постепенно достигане на нивото на насищане на пазара за тази услуга.

Обемът на пазарния сегмент „Пренос на данни и услуги за достъп до Интернет” през 2009 г., изчислен на база на получените в Комисията за регулиране на съобщенията данни, възлиза на 295 млн. лв., което е с 40% повече от стойността през 2007 г. Най-голям дял имат приходите от предоставяне на некомутируем достъп до Интернет (76.44%) и на приходите от изграждане на виртуални мрежи (8.59%) и услуги за пренос на данни (8.34%).

Абонатите на услуги за достъп до Интернет към края на 2009 г. са 999 912 или на годишна база е регистрирано увеличение от 17.2%. Относителният дял на абонатите ползващи Интернет със скорост по-ниска от 144 Kbps е едва 0.4%. 59.8% от всички Интернет връзки в страната са със скорост над 10 Mbps, което показва, че потребителите в страната получават услуги с високо качество.

През 2009 г. броят на линиите за широколентов достъп на 100 души население в България – 11.9 е най-ниският в ЕС. Страната изостава както по отношение на свързаност и приложение на технологиите от страна на бизнеса и потребителите, така и по отношение на ползваемостта на широколентовия достъп до Интернет, като достъпът в селските райони е много ограничен. Трябва да се отбележи обаче, че от гледна точка на пазара не винаги е рентабилно да се инвестира в широколентов достъп. Най-рентабилно е изграждането на широколентови мрежи в гъстонаселените райони, където потенциалното търсене е по-голямо.

През 2009 г. широколентовото покритие обхваща 13% от населението, като България се нарежда на последно място по този показател (заедно с Румъния). Полша и Словакия също имат сходни, макар и малко по-високи показатели – съответно 13.5% и 14.8%. При останалите страни, приети в ЕС през 2004 г., този показател е над 18%. Общото DSL покритие обхваща 85% от населението на страната, а покритието на населението в селските райони е само 33%²².

Най-широко разпространените технологии за широколентов достъп до Интернет през 2009 г. са LAN и RLAN (53.5% от общия брой абонати), ADSL (31.1%) и кабелният достъп (12.1%). Сравнително ниските инвестиционни и оперативни разходи са предпоставка за нарастването на броя на LAN операторите. С нарастването на броя на потребителите намалява себестойността на услугите и се предоставя възможност за генериране на по-голяма печалба от доставчиците. Малко над 30% е дялът на DSL технологията в общия дял на широколентовите услуги, като единствено в Румъния този дял е по-малък и се използва друг достъп до широколентов Интернет. Ниският дял на DSL услугите се дължи на по-късното им навлизане на пазара, както и на конкуренцията на LAN мрежите, които предлагат добро съотношение между скорост и цена. В края на 2009 г. абонатите на широколентов Интернет използващи DSL технологията възлизат на 309 745.

Използване на ИКТ и Интернет

През 2010 г. едва 41.6% от населението на страната между 16 и 74 г. използва регулярно Интернет, като от ЕС изпреварваме единствено Румъния (34%) и Гърция (41%). По данни от предходната година най-големите потребителски групи са съответно учащите (89,9%), хората на възраст между 16 и 24 години (75,1%) и хората с висше образование (75.1%)²³. През 2009 г. България изостава от другите държави-членки на ЕС и по сложността на компютърните умения, които са придобили отделните индивиди. Процентът на тези, които притежават най-голям брой умения е най-нисък в

²² Данни от Europe's Digital Competitiveness Report 2010.

²³ Статистически справочник 2010, НСИ стр. 271.

нашата страна (7%), докато при другите държави-членки, с изключение на Румъния (9%), Гърция (13%) и Полша (14%), този показател е значително по-висок.

Известно изоставане от средните нива за ЕС, макар и не така ясно изразено, съществува и при показателите отчитащи използването на ИКТ от предприятията. През 2010 г. 90% от тях използват компютри, като 85.1% имат достъп до Интернет. Ниското ниво на показателя „достъп до Интернет” тук е в резултат на групата на малките предприятия - през 2010 г. само 82.5% от тях имат достъп до Интернет. През 2009 г. най-често предприятията използват Интернет за банкиране (64.3%), при използването на електронен подпис (54.2%), за автоматизиран обмен на данни (44.9%) или за поддръжката на собствена Интернет страница (42.5%)²⁴.

През 2010 г. едва 5.1% от населението на страната между 16 и 74 г. използва Интернет за закупуване на стоки и услуги. По този показател изпреварваме Румъния (4%), докато при всички останали страни от ЕС отчетените стойности са над 10%. През 2009 г. обаче само 1% от оборота на предприятията е от електронна търговия през Интернет.

Развитие на електронно правителство

По данни на Евростат през 2009 г. у нас едва 40% от 20-те основни публични услуги се предлагат „online”. От всички държави-членки на ЕС единствено Румъния и Гърция имат сходни показатели (45%), а средната стойност за ЕС възлиза на 73.8%. Това показва чувствителното изоставане на България по отношение на въвеждането на „електронно правителство”. През 2010 г. едва 15% от населението между 16 и 74 г. използва Интернет за комуникация с органите на властта. По този показател страната изпреварва единствено Румъния (7%) и Гърция (13%). През 2009 г. 58.5% от предприятията в България използват Интернет за комуникация с властите, като единствено в Румъния този процент е по-нисък.

2.2.5. Научна инфраструктура

Изграждането на научноизследователски инфраструктури обединява съществуващия научен капацитет в национален, регионален и/или европейски мащаб, за работа по съвместни научни проблеми, гарантира мащабност на провежданите научни изследвания и е начин да бъде преодоляна фрагментираността на националната и европейската научна система. По този начин се постига ефективност на използваните ресурси и високо качество на провежданите научни изследвания, концентрират усилията на участниците в научно-иновационната система в приоритетни области с осезаемо стратегическо въздействие.

България вече е включена в част от европейските проекти за подготовка на изграждането на научноизследователски инфраструктурни комплекси. Това са:

- ESSurvey – европейско социално изследване;
- EURO-ARGO - глобален мониторинг на океаните и моретата;
- SPIRAL2 – ускорител и инструментариум за добиване на много редки радиоактивни изотопни лъчи с интензитет несъществуващ до момента;
- CLARIN - Електронни лингвистични модели;
- ERICON-AB AURORA BOREALIS – изграждане на ледоразбивач за научни цели;
- ELI – мега-светлинен лазер;
- BVMRI - Европейска инфраструктура за биобанкиране;

²⁴ Статистически справочник 2010, НСИ стр. 271

- PRACE – Партньорство за върхови изчислителни изследвания в Европа.

В Националната пътна карта за научна инфраструктура са изброени следните проблеми и състояние в тази област в България:

- Остаряла материална база;
- Липсват ясно обособени научни комплекси в страната, които да отговарят на условията за съвременна инфраструктура. В по-голяма част от случаите, са на лице единични съоръжения, недостатъчно модерни, за да бъдат включени като част от международен комплекс;
- Липса на концентрация на апаратура и често дублиране на оборудването;
- Липса на адекватно управление на съществуващите научни съоръжения, които са неефективно натоварени и поддържани;
- Неравномерно териториално и тематично разпределение на научната инфраструктура и липса на национален каталог или база данни на съществуващото оборудване;
- Липса на периферна инфраструктура, необходима за функционирането на по-крупни научни съоръжения като модерни научни лаборатории към университетите или динамични изследователски институти;
- Липса на адекватна нормативна база за функционирането на научните инфраструктури;
- Липса на адекватни информационни, комуникационни и е- услуги;
- Недостатъчно сателитни комплекси за управление и обработка на данни в определени области, като медицина, екология, енергия и културно наследство;
- Липса на съвременни депозитариуми;
- Липса на съвременни библиотечни услуги и бърз достъп до различни международни бази данни;
- Недостатъчно квалифициран персонал за поддръжка на научното оборудване, силно текучество и липса на схеми за изграждане и поддържане на тази категория експерти;
- Липса на портфолио от фондове за поддръжка или изграждане на научна инфраструктура, в т.ч. и ниска култура на ползване на рискови, гаранционни и заемни механизми;
- Липса на интерес, финансова стабилност и ангажираност от страна на бизнеса за поддържане на научната инфраструктура и изграждане на нова.

2.2.6. Здравна инфраструктура

Ограничени са финансовите средства за поддържане на дълготрайните активи в здравната система, като сгради, оборудване, инфраструктура. Остарялата материално-техническа база на държавните и общинските лечебни заведения изисква значителен финансов ресурс за поддържане и модернизирание.

По-голямата част от финансовия ресурс в системата на здравеопазването се разпределя за скъпоструващото болнично лечение (51%), въпреки че то се характеризира с постоянна задлъжнялост през последните години. Налице е тенденция към прогресивно нарастващ брой на хоспитализациите през последните години. Структурата на разходите съществено се разминава със обичайната за ЕС, където за активно болнично лечение се отделят едва 29% от разходите. Поради съществуващите несъвършенства в организацията на извънболничната помощ, и нарушената връзка,

координация и приемственост с подсистемата за болнична медицинска помощ значително се увеличава потокът от пациенти към специализирано медицинско обслужване и хоспитализация в болнично заведение. Болничната система допълнително се натоварва с пациенти, чието състояние не е било овладяно в системата на извънболничната медицинска помощ. Заради некачественото извънболнично лечение голям процент от тези болни достигат и до високоспециализираните и високотехнологичните държавни болници, като по този начин разходите за тяхното лечение значително се увеличават.

От друга страна е чувствителен недостигът от профилирани лечебни заведения за пациенти със завършило активно лечение (за рехабилитация и др.). Структурата на разходите показва, че в България за тази дейност се отделят за тази дейност едва 3% от разходите за здравеопазване при средни стойности от 12% за ЕС. Близо два пъти по-нисък е и делът на средствата, отделяни за дейности в извънболничната помощ и особено за промоция на здраве и профилактика на болестите (18% спрямо 31% за ЕС). Въпреки големия брой на разработените профилактични програми липсват заложените механизми за мониторинг и оценка на тяхната ефективност. Финансовите стимули са насочени предимно към диагностично-лечебните дейности, като промотивните и профилактичните са на втори план. Резултатите на Националната здравно осигурителна каса (НЗОК) за 2008 г. показват, че с профилактични прегледи са обхванати едва 20-30 % от здравноосигурените лица. Недостатъчно е и участието на обществените структури на национално и локално нива, като реализирането на програмите остава все още като основен ангажимент на МЗ.

Все още предстои да бъде направена оценка и реструктуриране на болничната мрежа. Значително е надвишен броят на болниците за активно лечение спрямо европейските стандарти - броят болници за активно лечение на 100 000 жители население в България е 4.7 срещу 2.7 (Франция), 2.6 (Германия), 1.1 (Словения) и т.н., по данни на регионалния офис на Световната здравна организация за Европа за 2007 г. Броят болнични легла в България също е силно завишен – 44 411, т.е. 5.92/1 000 души население срещу 3.1/1 000 средно за Европа.

В структурата на специализираните болници тези за активно лечение представляват 42.9%. Здравната система разполага със 7 специализирани болници за долекуване и продължително лечение, 11 - за продължително лечение, долекуване и рехабилитация и 22 - за рехабилитация, като броят на тези заведения е постоянен в последните години и не отговаря на потребностите от този вид лечебни заведения.

Осигуреността на населението у нас с ОПЛ през 2008 г. е 63% и намалява спрямо 2007 г. (65%), при запазени значителни териториални различия. Според Европейската база данни на Световната здравна организация, показателят през 2006 г. за ЕС е 98%. Средната възраст на лекарите-специалисти, по данни на НЗОК за 2008 г., също е сравнително висока - 51.5 години при 51.9 за 2007 г.

Не е разработен модел за ясен и мотивиран начин за финансиране на спешната медицинска помощ. Системата на спешната медицинска помощ функционира на две нива: самостоятелни центрове за спешна медицинска помощ в областните градове и Спешни отделения към областните МБАЛ. Дейността на системата продължава да се затруднява поради редица причини, по-важните от които са: обслужване на голям брой лица без индикации за спешност, най-често неполучили помощ от личните си лекари или без здравно осигуряване; нерешени въпроси с финансирането на дейността на Спешните отделения, което нарушава бюджетите на съответните болници; недостиг и текучество на медицинския (основно лекари) персонал в Центровете за спешна медицинска помощ, главно поради ниското заплащане, трудните условия на работа и ограничените възможности за професионално развитие.

2.2.7. Спортна инфраструктура

Общия брой на регистрираните в публичния регистър спортни обекти и съоръжения за социален туризъм към 2010г. на територията на България е 2012. 90% от регистрираните обекти се управляват от съответните общини, 7% са държавна собственост и 3 % частна собственост.

В последните години спортната инфраструктура е в постоянен регрес. Паралелно с намаляване на социалното значение на спорта се пренебрегва поддръжката и обновяването на спортната база. В момента основни характерни белези са морално остарелите съоръжения, лоша поддръжка и единични опити за ново строителство на спортни площадки и зали. Недостатъчен е броят на специализираните спортни площадки по местоживееене, на велоалеи и други спортни съоръжения които предоставят възможност за самостоятелно или организирано практикуване на спорт. В допълнение състоянието на научното и медицинското осигуряване не отговаря на съвременните изисквания на тренировъчната и състезателна дейност.

Регистрацията на спортните организации им дава значителна автономност в техните дейности. От друга страна при определяне на взаимоотношенията на държавната власт със спортните организации се получават значителни несъответствия при реализация на правомощията. Налице е също така липсата на адекватна координация между държавните и обществените организации, тъй като не съществуват общински структури за координиране на работата между държавната и местната власт.

Съществен проблем за съществуващите спортни съоръжения е липсата в значителна част от тях на достъпна среда за хора с увреждания. При тези условия за тази част от населението няма нормални условия за занимания със спорт и интегрирането им в обществото.

2.3. Конкурентоспособност на българската икономика

2.3.1. Селско стопанство

През 2010 г. създадената в аграрния сектор БДС в стойностен обем е 3 190 млн. лв. и представлява 5.3% от общата БДС и 4.5% от БВП. Според статистиката, въздействието на световната икономическа криза върху селското стопанство е значително по-ограничено, отколкото върху другите сектори на икономиката. Въпреки това, през 2009 г. е отчетено забавяне на растежа в земеделието и физическият обем на продукцията от отрасъла е намалял с 6.1% спрямо 2008 г. През 2010 г. е налице преодоляване на спада и е регистриран ръст на физическия обем спрямо предходната година от 3.9%.

През 2008 г., спрямо предходната година, е отчетено нарастване с 10.8% на броя на сключените сделки със земеделски земи; ръст от 21.2% на размера на продадените земи; увеличение с 32.8% на средната пазарна цена на земя със селскостопанско предназначение. Въпреки последиците от икономическата и финансова криза за поземлените отношения през 2009 г. - спад в броя на сделките, продадената земя и средната ѝ пазарна цена, е налице трайно раздвижване на пазара на земята, като съществена заслуга за това имат предоставяните директни плащания.

Използване на земята

Аграрното производство е свързано с рационалното използване на най-важния природен ресурс - земята. Функция от развитието и състоянието на поземлените отношения през последните години е използването на поземлените ресурси.

Анализът на използването на земята за периода 2006-2010 г. показва, че:

- Площта със селскостопанско предназначение намалява с 2 168 млн. дка.;
- Намалява и използваната земеделска площ с 1 381 млн. дка.;
- При категорията „обработваема земя”, в резултат на стимулиращата роля на директните плащания, тенденцията на намаление за периода 2006 - 2007 г. се обръща и за периода 2008-2010 г. се наблюдава ежегодно нарастване – през 2010 г. размерът ѝ надвишава с 730 хил. дка този от 2006 г.;
- Делът на необработваната земя от общата площ със селскостопанско предназначение намалява от 9.1% през 2006 г. на 8,0% през 2010 г., като едновременно с това се отчита и намаление на размера ѝ с 15.1% за същия период. При угарите се забелязва трайна тенденция на намаление – с 52.4 % по-малко през 2010 г. спрямо 2006 г.

Структура на земеделските стопанства²⁵

За периода 2003-2007 г. протичат процеси на реструктуриране на земеделските стопанства, при което общият им брой намалява. През 2007 г. земеделските стопанства са намалели с 25.9% спрямо 2003 г.- от 665.5 хил. на 493.1 хил. броя.

В земеделието оперират все повече големи по икономически размер земеделски стопанства - над 4 икономически единици²⁶. Намалява броят на полупазарните стопанства (от 1 до 4 икономически единици) и на малките стопанства (до 1 икономическа единица). През 2007 г. относителният дял на стопанствата с над 4 икономически единици от общия брой на стопанствата е 4.2%. За сравнение, през 2003 г. този дял е 2.7%.

За периода 2003-2007 г. броят на големите стопанства нараства със 17.9 %, а на полупазарните и малките стопанства намалява съответно с 31.3 % и 26 %.

В сравнение с 2003 г., през 2007 г. нараства броят на стопанствата в растениевъдството със среден размер на използваната земеделска площ от 50 дка до над 1000 дка (с 61.5%) и значително намалява броят на тези с под 50 дка среден размер на площта (с 27.4%).

През последните 3-4 години се наблюдава постепенно окрупняване на животновъдните ферми и увеличаване броя на отглежданите животни в едно стопанство. Отчита се значително намаляване на фермите с по 1 и 2 крави, като през 2009 г. техният брой е с 60 788 по-малко, в сравнение с 2006 г. Увеличение с 48.8% се наблюдава през 2009 г. в броя на стопанствата, отглеждащи 20 и повече крави, както и в броя на отглежданите в тях животни. Подобни констатации са валидни и за останалите видове и категории животни.

Работна сила в земеделието

²⁵ Статистическо изследване за структурата на земеделските стопанства и работната сила в земеделието е проведено през 2007 г. Съгласно законодателството на ЕС в областта на агростатистиката, подробни и изчерпателни данни за земеделските стопанства се събират на всеки десет години чрез провеждане на преброяване на земеделските стопанства. Последното преброяване на земеделските стопанства в България се извърши през 2003 г., резултатите, от което са база на извадката за статистическото изследване на структурата им, осъществено през 2007 г. През 2010 г. ще се проведе първото преброяване на земеделските стопанства напълно съвместимо с европейските критерии и показатели и част от задължителната актуализация на данните, провеждана от Евростат на всеки десет години.

²⁶ 1 икономическа единица = 1 200 евро

Обемът на вложения труд в земеделските стопанства през 2007 г. е 949 180 лица, като семейната работна сила е 896 981, а несемейната е 52 199. Изразен в годишни работни единици, трудът на постоянно заетите работници възлиза на 470 085. Трудът на сезонните работници е 5 653 333 човекодни или 24 368 годишни работни единици.

Най-голям е вложеният труд в стопанствата с размер на използваната земеделска площ от 0.5 до 0.9 ха – 79 631 годишни работни единици, следван от трудът, вложен в стопанства с размер от 0.1 до 0.29 ха – 75 865 годишни работни единици, а най-малък е вложеният труд в стопанства от 20.0 до 29.9 ха – 4 067 годишни работни единици.

Хидромелиорации

Хидромелиорациите са важна част от планирането в селскостопанските територии, наред с разположението и формата на имотите и поддържането на селскостопанската пътна мрежа.

В България е изградена значителна за мащабите на страната инфраструктура за напояване, състояща се от 235 напоителни системи и отделни напоителни полета. В страната са изградени 8.181 млн. дка поливни площи, от които 5.418 млн. дка са годни за напояване.

Оттокът на вътрешните реки е регулиран във висока степен (над 25% от общия обем на оттока в страната) – изградени са 174 язовира за напояване и с комплексно предназначение (енергетика, промишлено водоснабдяване, води за рибарници и други консуматори), стопанисвани от “Напоителни системи”-ЕАД и „Хидромелиорации Севлиево” ЕАД.

Създадени са 80 сдружения за напояване, част от които са финансово подкрепени при възстановяване на напоителната им инфраструктура и функционират добре.

Налице са развита научноизследователска дейност и квалифицирани специалисти в областта на проучването, проектирането, строителството, управлението и експлоатацията на хидромелиоративните системи и съоръжения.

Заедно с реституционния процес започна и закриването и преструктурирането на различни институти и служби, стопанисващи хидромелиоративните съоръжения, което доведе до разрушаване на напоителните системи и драстично намаляване на напояваните площи.

Налице са редица проблеми, по-важните от които са:

- Остарели и амортизирани хидромелиоративни системи и съоръжения, част от основните съоръжения са в критично физическо състояние или са с влошена функционалност. Разрушена и разграбена вътрешно-канална напоителна мрежа и съоръжения;
- Липса на стратегия за развитие на хидромелиорациите;
- Несъответствие между разработените програми за развитие на хидромелиорациите в миналото и настоящата икономическа политика на страната след 1989 г., което води до несъответствие между параметрите на изградените напоителни системи и сегашното им използване в условия на дребно и разпокъсано земеползване;
- Липса на виждане относно интегрираното развитие на земеделските територии с други видове – урбанизирани, екологични, горски, водни, транспортни;
- Наличие на нискоэффективни системи, изградени по технологии за напояване с увеличени загуби на вода, което води до непълноценно оползотворяване на водния ресурс;
- Наличие на енергоемки системи, при които се формира висока цена на

водата.

- Неефективен модел на управление на хидромелиорациите и липса на мониторинг в хидромелиоративните системи;
- Недостатъчни инвестиции за възстановяване, реконструкция и поддържане на хидромелиоративната инфраструктура;
- Отлагане стартирането на мерки 125 и 126 по Програмата за развитие на селските райони 2007-2013 и недостатъчни средства по европейските фондове.

В България е изградена значителна за мащабите на страната инфраструктура за предпазване на земеделските земи и националната инфраструктура от вредното въздействие на водите. Отводнени са и са подобрени условията за използване на над 1.5 млн. дка земеделски земи с преовлажнени почви в повърхностния слой. От заливане се предпазват над 1.4 млн. дка земеделски площи, населени места, стопански и др. обекти и национална инфраструктура

Общо съоръженията за предпазване от вредното въздействие на водите, управлявани от Министерство на земеделието и храните (МЗХ), създават условия за нормално ползване на около 6-7 % от земеделските земи на страната, които иначе са неизползваеми като преовлажнени и заливаеми и предпазват от наводняване десетки населени места.

Проблеми и слаби страни:

- Критично физическо състояние на част от съоръженията за отводняване, стари и амортизирани системи с недостатъчен капацитет;
- Недостатъчни инвестиции за възстановяване, реконструкция и поддържане на съоръженията за предпазване от вредното въздействие на водите;
- Изградените след 1990 г. съоръжения за предпазване от вредното въздействие на водите не са достатъчни;
- Налице са значими нарушения на естественото състояние на речните русла в резултат на добив на инертни материали;
- Злонамерено увреждане на инженерната сигурност на съоръженията – направа на проходи през дигите и др.;
- Наличие на много силна брегова ерозия по речните легла;
- Недостатъчна координация между ведомствата, имащи отношение по предпазването от вредното въздействие на водите.

2.3.2. Промисленост

Промислеността и услугите в областта на компютърните технологии са двигателя на икономическото развитие, защото те се конкурират на един глобализиран пазар и от тяхната конкурентоспособност зависят обслужващите отрасли като търговия, енергетика, транспорт, строителство, здравеопазване, образование и други. Анализът на данните за българската промисленост разкрива сериозни структурни слабости. Например, близо половината от заетостта в промислеността на България е в секторите, зависими от евтина работна ръка, а секторите, свързани с използването на природни ресурси, формират най-голям дял във брутната добавена стойност на промислеността. И двата вида сектори формират значителен дял от българския износ, имат ограничен потенциал за развитие в бъдеще и не предлагат възможности за увеличение на доходите на заетата в тях работна ръка. От друга страна, съществуват някои положителни характеристики и тенденции в развитието на българската промисленост. Значителен е дялът на капиталointензивната промисленост, която

произвежда стоки с висока добавена стойност. Тя формира и голям процент от българския износ. В допълнение, макар и от ниска база, се забелязва ускорено развитие на иновативната промишленост и увеличение на дела на високотехнологичния износ.

България е силно зависима от сектори, свързани с природни ресурси. Те са с най-висок дял в добавената стойност (26.2%) и на трето място по осигуряване на заетост в промишлеността (20.8%), като страната ни е далеч по-зависима от тези сектори от ЕС 27 (съответно 15.5% и 15.8%). Основните природни ресурси, с които България разполага, са плодородна земя, обширни гори, наличие на руди на цветни метали, кафяви и лигнитни въглища. Всяка промяна в цените на цветните и благородни метали, както и на цените на селскостопанските суровини, като пшеница и слънчоглед, има незабавно отражение върху българския износ, тъй като износът на суровини представлява значителна част от износа на страната. Факторите, определящи производителността в тези сектори, са количеството и качеството на природните ресурси и на инвестирания в тях капитал. Производството и износът на суровини не могат да бъдат двигател за по-висок жизнен стандарт в дългосрочен план, защото в тези сектори има много държави с по-богати природни ресурси и по-ниски разходи за производство (Бразилия, Аржентина, Австралия, Чили и др.) и защото разходите за труд представляват малка част от добавената стойност, а концесионните такси са минимални. В България значителен е ръстът на производителността в сектора добив на цветни метали, но от друга страна този сектор формира много малка част от заетостта. Производителността на преработката на селскостопанска продукция зависи в много висока степен от способността на предприятията да реализират иновативен маркетинг, но българските фирми, работещи в тази област, все още отстъпват в маркетинга на своите европейски конкуренти.

Основно предизвикателство пред икономиката на страната е ниската ресурсна ефективност, която влияе негативно върху конкурентоспособността на икономиката. По показателя продуктивност на ресурсите (БВП спрямо вътрешно материално потребление) България е на едно от последните места в ЕС – 0.14 евро/кг, при средно равнище за ЕС-27 – 1.3 евро/кг., което означава, че страната ни трябва да положи значителни усилия за повишаване на ресурсната ефективност.

Нашата страна е също така силно специализирана в секторите, зависещи от наличието на евтина работна ръка. Близко половината от заетостта в промишлеността на България (40.8%) и една четвърт от добавената стойност се формира от тези сектори. В това отношение страната ни също така сериозно се разминава със стойностите характерни за ЕС 27 – съответно 15.3% от БДС и 24.5% от заетостта. Основни сектори в тази група са производството на текстил и облекло. Сериозна структурна слабост на българската икономика е, че нарастването на заетостта в българската промишленост през последното десетилетие се дължи основно на увеличаването на работещите в секторите, зависими от евтина работна ръка, като производството на облекла, текстил и мебели. Секторите, зависими от ниските разходи за труд, формират също така значителна част от износа на България през анализирания период – около 30%. Откроява се изключително високата степен на специализация на страната ни в производството на облекла. Докато този сектор формира над 9% от добавената стойност на промишлеността в България, то средният му дял в ЕС е само 1.4%. Освен в производството на облекло, България е над средното ниво на специализация и в производството на текстил, трикотаж и обувки. От друга страна тя все още е далеч от средните стойности на производителността в ЕС дори в секторите, зависещи от евтина работна ръка. В основните сектори, развити в България, годишната добавената стойност на един зает е между 2.5 и 6 хил. евро, докато стойностите в ЕС са между 15 и 40 хил. евро. С нарастването на доходите в страната и с по-нататъшната либерализация

на търговията с облекло и текстил, развитието на тези сектори ще се изправи пред сериозни трудности. Световната търговия в тези сектори бе либерализирана през 2005 г., но при търговията между ЕС и Китай все още има ограничения, които препятстват вноса от Китай на определени изделия от текстил. С отпадането на тези ограничения може да се очаква сериозен конкурентен натиск върху българските производители на текстил и облекло. Предвид либерализацията на търговията може да се очаква, че в бъдеще заетостта в тези сектори ще намалява, което налага изпреварващо да се разработят политики и мерки за преквалификация и осигуряване на нов тип заетост на работната сила.

През периода на централно-планова икономика България разви значителна тежка промишленост, която изисква сериозни капиталови разходи. Много от тези предприятия бяха приватизирани в края на 90-те години на миналия век, но резултатите от приватизацията са противоречиви. Някои от тях бяха закупени от сериозни чужди инвеститори и успяха бързо да подобрят своята производителност и да разширят своите пазари (Нефтохим, Соди, Агрополихим). Други станаха собственост на неподходящи инвеститори и стигнаха до фалит и ликвидация (Кремиковци, Плама, Химко). Положителен е фактът, че България е с по-висок дял на капиталоемката индустрия от средните стойности за ЕС. Добавената стойност генерирана от тази група сектори в България представлява 25.3% от общата добавена стойност в промишлеността в сравнение с 23% за ЕС. Сред тази група сектори са тези за производство на цимент и за производство на цветни и благородни метали, където производителността в България, се приближава значително до средните стойности за ЕС - около 50% от нивото в ЕС. Развитието на капиталоемките сектори зависи силно от количеството и качеството на инвестирания капитал. Основните фактори, които определят развитието на капиталоемката промишленост, са: ниски данъци, евтина енергия, наличие на свободни квоти за емисии на въглерод, добра инфраструктура и наличие на подготвени кадри. Ниските данъци и наличието на подготвени кадри създават предпоставки за развитието на капиталоемката индустрия в България. Проблем обаче може да се окаже бързият ръст на цените на газта и електроенергията, липсата на добра транспорта инфраструктура и ограничения ресурс на квоти за въглеродни емисии за нови предприятия. Положителен е фактът, че тази група сектори се характеризира с най-значима експортна ориентация през анализирания период. Секторът формира 48% от износа на нашата страна и 25% от вноса. Над всички се открояват четири сектора, а именно благородни и цветни метали (12.4% от износа), рафинирани нефтопродукти (8.5% от износа), черни метали (5.7% от износа) и основни химични вещества (5.2% от износа). Капиталоемките сектори позволяват висока производителност на един зает поради възможността за значително автоматизиране на процесите. Данните показват, че средната производителност на капиталоемките сектори в ЕС е два пъти по-висока от средната производителност в секторите зависими от евтина работна ръка. Поради тази причина капиталоемките сектори са изключително важни за осигуряване на по-висок жизнен стандарт в България. Въпреки това, трябва да се има предвид, че по-голяма част от генерираната добавената стойност отива към собствениците на капитала под формата на лихви и дивиденди и една значително по-малка част стига до заетите в сектора. В допълнение тези сектори не са в състояние да генерират достатъчно допълнителни работни места, предвид автоматизацията на процесите. Предвид липсата на значими капиталови ресурси в страната източник на капитали могат да бъдат чуждестранни инвестиции в капиталоемките сектори.

Основният двигател на икономически растеж и постигането на по-висок жизнен стандарт в развитите държави са секторите, свързани с иновации. В България делът на тези сектори в общата добавена стойност (25.5%) и в заетостта (23.1%) са

почти наполовина по-ниски от средните за ЕС (съответно 46.2% и 40.7%). Въпреки това се забелязват положителни тенденции за нарастващата роля на тези сектори. Например, годишният темп на растеж на добавената стойност за периода 1999-2007 г. в областта на компютърните технологии е 36.2%, медицинските изделия и оборудване – 25.1%, електронните компоненти – 27.4%, домакинските уреди – 23.1%, мотоциклети и велосипеди – 50.3%. България изостава от средните стойности на ЕС в повечето иновативни сектори. Това е очакван резултат предвид ниските нива на разходи за иновации в страната и слабата връзка между образованието, научните звена и бизнеса у нас. В повечето сектори разликата в производителността в България и средната стойност за ЕС е между 5 и 10 пъти. Положителен е фактът, че някои сектори сред иновативните имат по-висок или близък до средния дял в БДС. Така например секторите, свързани с компютърни технологии, в България имат 3.5 пъти по-висок дял в добавената стойност отколкото е средната в ЕС. Други иновативни сектори, в които България има силно присъствие са машиностроенето и производството на лекарства. Делът в добавената стойност на тези сектори е близък до средното ниво за ЕС. Друг положителен факт е ясно изразената тенденция за увеличение на дела на износа на високотехнологични продукти. От 2000 г. до 2009 г. износьт им е увеличил дела си в общия износ от 4% до 8%. Износьт на високотехнологични продукти на страната нараства дори по време на икономическа криза, което е неоспоримо доказателство за конкурентоспособността им.

Иновативните сектори имат потенциал да създават значителна заетост и за увеличение на доходите от труд, както и за нарастване на БДС. За развитието им е съществено осигуряването на висококвалифицирана работна ръка. Секторът на информационните технологии се характеризира с високи темпове на растеж, но към настоящия момент той страда от липсата на достатъчно добре подготвени кадри, завършили технически специалности. Високата енергоемкост на икономиката ни предполага значителната необходимост от внедряване на енергоспестяващи технологии в страната, затова и този сектор е важен за развитието на икономиката. Предвид тенденцията за застаряване на населението и очертаващото се нарастване на разходите за здравеопазване, технологиите, свързани със здравето придобиват все по-голямо значение. България разполага с голям потенциал в сферата на здравеопазването и здравословния начин на живот, предвид големия брой обучени медицински кадри, развитата си фармацевтична промишленост и възможността за производството на здравословни храни.

2.3.3. Туризъм

Туризмът е водещ, бързоразрастващ се икономически сектор в България по отношение на валутни приходи и разкриване на нови работни места. Приходите, реализирани от него, спомагат за развитието и на другите отрасли на националната икономика (по-конкретно на търговията, транспорта, съобщенията, селското стопанство, производството на стоки за бита и др.), за диверсификация на икономическите дейности в слаборазвитите региони, за повишаване на социално-икономическото благосъстояние на българските граждани и качеството им на живот.

Благодарение на природното и историческо разнообразие на територията на страната, България има значителен потенциал за развитие както на масовите, така и на алтернативните видове туризъм. Такъв потенциал има не само черноморското крайбрежие и планините, които заемат повече от 1/3 от територията на страната, но също и 9 обекта включени в Списъка на световното наследство на ЮНЕСКО, повече

от 600 минерални водоизточници, хиляди местни традиционни и културни атракции, богатото биоразнообразие (повече от 5 % от територията на страната е със статут на защитена територия, вкл. 3 национални и 11 природни парка), 40 000 исторически паметника, 160 манастира, повече от 330 музея и галерии, богати традиции в провеждането на фестивали и празници, запазено етнографско наследство, национална кухня и качествени вина и др. В страната има официално обявени 142 курорта, от които 58 са балнеолечебни, 56 планински климатични и 28 морски.

Анализът на българския туризъм показва, че по отношение на конкурентоспособност, качество и разнообразие на услугите и утвърдени дестинации на международния пазар, българският туризъм се намира на средно равнище спрямо развитите туристически държави. България заема 54 позиция от 124 държави в световната класация по туристическа атрактивност. По отношение на регулаторната рамка страната ни е класирана на 66 място, по отношение на инфраструктурата е на 56 позиция, а по отношение на ресурсите за развитие на туризма - на 44 позиция. Непосредствено преди България в общата класация на 52 позиция се нарежда Турция, а останалите преки конкуренти са съответно Гърция на 24 позиция, Хърватска на 38 позиция и Румъния на 76 позиция.

Към настоящия момент българският туристически продукт има две основни разновидности:

- масов туризъм, който е насочен към експлоатация на природните ресурси в морските и ски курорти и е включен в голям обем програми, които нямат висока доходност и рентабилност. Възможностите за по-нататъшен растеж в традиционните курорти и туристически райони (Черноморско крайбрежие и ски курорти) са достигнали своя предел и тенденцията за ръст от изминалото десетилетие няма да може да бъде запазена, ако съществуващият подход към развитието се запази;

- специализиран (алтернативен) туризъм, комбиниращ в себе си отчитането на специфичните интереси и потребности на туристите със съхранението на туристическите (природните и антропогенни) ресурси, който е слабо развит. По този начин значителният потенциал на голяма част от територията на страната остава неизползван или слабо използван и бизнесът и населението там не могат да се възползват от предимствата на туризма.

През последните десет години хотелската инфраструктура в страната отбелязва едни от най-високите темпове на растеж в Европа, вкл. и спрямо преките конкуренти на България - Гърция, Турция, Република Хърватия, Румъния. Хотелският капацитет в главните приемащи страни на Европа нараства ежегодно с 3-4%, докато в България за периода 2003-2008 г. средногодишният темп на растеж е 12% или 3 пъти по-висок. По-бързото нарастване на легловия капацитет спрямо растежа на туристите и направените от тях нощувки доведе до общо намаляване на заетостта, вкл. и от чужденци.

Тенденцията на стабилно развитие на туризма през последните години бе прекъсната през 2009 г. Световната икономическа криза оказва негативно влияние върху туристическите пътувания в световен мащаб, включително и в България. През 2009 г. броят на посещенията на чужди граждани в България са 7 872.8 хил., което е със 7.7% по-малко отколкото през 2008 година. Общо заетостта на леглата в средствата за подслон намалява от 30.1% през 2008 г. на 24.9% през 2009 година. Броят на реализираните нощувки от чужденци в средствата за подслон и местата за настаняване през 2009 г. намалява с 19.7% спрямо предходната година. Относителният дял на реализираните нощувки от българи във всички средства за подслон и места за настаняване в страната през 2008 г. е бил 35.5% от общия брой нощувки, докато през

2009 г. достига 38.5%. Увеличението на дела на реализираните нощувки от българи се дължи на същественото намаление на броя на реализираните нощувки от чужденци.

През 2009 г. българите на 15 и повече навършени години са похарчили средно 189 лв. по време на своето лично пътуване в страната, като от тях 41.9% за храна и 16.2% за настаняване. При пътуванията в чужбина тези разходи са средно 835 лв. на лице, от тях 31.2% за транспорт и 26.5% за храна. Това означава, че българският туризъм не успява да привлече голям дял от платежоспособни туристи, които изразходват близо четири пъти повече средства при пътуване в чужбина. Все още нисък остава дялът на разходите за допълнителни услуги на туристите в страната – 19.4% на българите и 29.8% на чуждите туристи.

Туристическият поток в България се характеризира с висока териториална, сезонна и продуктова моноструктурност, като 70 % от дейностите са концентрирани на по-малко от 5 % от територията на страната и при големи сезонни флукутации. Като цяло 75% от туристическата инфраструктура е концентрирана в 7 области, които покриват 8 - 10% от територията на страната. Масовите летен морски и зимен ски - туризъм формират основната част от предлагането на българския туристически продукт и до голяма степен оформят облика на дестинация. България сред основните целевите групи - потребители на масов тип туристически продукт. Основната част от средствата за подслон и местата за настаняване в страната (48.9%) са разположени по Черноморието, като в тях се намират 65.4% от легловата база. От общо 3 533 наблюдавани средства за подслон и места за настаняване в страната в област Бургас се намират 1 101, област Варна - 507, и в област Добрич - 121.

Много от потенциалните туристически атракции не са разработени по начин, който да оползотворява техния потенциал (да могат да привлекат достатъчно посетители за по-дълъг престой), а свързаната с тях прилежаща туристическа инфраструктура е незавършена, остаряла, износена или липсваща.

Основни проблеми както на масовия, така и на специализирания туризъм са липсата на добре обучен персонал и текучеството на кадри поради ниското заплащане в сектора. Образованието в страната също така не предоставя висококвалифицирани кадри за развитието на различните видове туризъм. Това се отразява пряко на качеството на предоставения продукт. В резултат са налице недостатъчно са разработени продукти и услуги, което води до реализиране на ниски приходи от турист. През 2008 г. се запазва тенденцията, регистрирана от 2001 г., към намаляване на средните разходи на турист за целия престой в България. В сравнение с 2004 г. е намаляла и средната стойност на пакета с туристически услуги. Липсата на туристически офиси на основните ни международни пазари също така възпрепятства оползотворяването на пълния туристически потенциал на страната ни.

Върху качеството на туристическия продукт се отразява и изоставането във внедряването на съвременните информационни технологии и резервационни системи в отрасъла. Налице е също така липса на единна бази данни и статистика за легловия капацитет по различните форми на туризъм, която да обоснове инвестиции в необходимата инфраструктура. Проблем за туризъма е, че не са възприети стандарти за управление на информацията за него, както и не съществуват механизми за ефективна, нескъпа и бърза обмяна на информация между доставчиците, производителите и пазара. Това води до проблеми при масовия туризъм с презастрояването на курортите и свръхнатоварването на инфраструктурата, а при алтернативния туризъм до невъзможност да се определят приоритетни региони за инвестиции в базова инфраструктура.

Регионалните структури, общините и кметствата имат силно ограничени ресурси, за да се включат активно в подпомагане на туристическото предлагане. Към настоящия момент общините са приели около 106 програми за развитието на туризма и неговата инфраструктура, но те не са обвързани с държавната туристическа политика и не са обезпечени с финансови средства, което ги прави трудно реализуеми. Ограничено е и формирането на клъстерни структури, с цел обединяването на средства и опит за развитие на туризма.

Особено място сред потенциала на нашата страна за развитие на туризма заема културния туризъм. Според много експерти в България съществува изключително разнообразие на културно-исторически паметници. Седем цивилизации през последните 4000 години изключително интензивно са се развивали на днешните български земи - праисторическата, древногръцката, римската, древнотракийската, византийската, българската и ислямската. Повече от 40 хиляди са регистрираните недвижими паметници на културата в България, като седем културни ценности са от световно значение. В държавните и общинските музеи се съхраняват над 5 милиона движими паметници на културата. България разполага своите съкровища в 10 национални, 13 ведомствени, 29 регионални, 91 общински музеи и 40 общински галерии.

В края на 2010 година в Регистъра на народните читалища в Министерството на културата са вписани 3491 единици. В областта на музикалното и танцово изкуство, са включени 15 държавни културни институти, 1 общинска опера, 4 общински филхармонии, 7 камерни оркестрови ансамбли, общински хорови формации, около 24 духови оркестри и 20 фолклорни ансамбли. В българската театрална мрежа има 43 държавни театъра, 11 – общински и колебаещо се число /но винаги над 100/ частни театрални формации. Специализираната професионална подготовка в областта на изкуствата се осъществява в 21 училища по изкуствата, а профилираната подготовка в областта на културата - в 2 училища.

Силните страни, които са предпоставка за развитието на културния туризъм в страната са наличие на задоволителен брой специалисти и творчески кадри за изпълнение на програмите за развитие, относително пълна информация за актуалното състояние на културните паметници и пространства, наличие на специализирана за сектора нормативна уредба, активно международно сътрудничество и опит за усвояване на целесъобразни за българската култура добри практики.

От друга страна са налице и значителни слабости, които следва да бъдат преодолени, за да бъде реализиран потенциала на нашата страна в тази област. Това са от една страна необходимостта от подобряване на нормативната уредба, която не стимулира достатъчно намирането на алтернативни начини за финансиране на културата чрез мотивиращи бизнеса данъчни облекчения за спонсорство и меценатство, липса на концентрация на финансирането в приоритетни проекти, липса на концептуална визия и планове, както за приоритетите сред различните културни програми и дейности, така и за адекватна за нуждите на сектора материално-сградна инфраструктура, непълноти и неточности в наличната информация за културните обекти и действия, липса на национален културен календар в краткосрочен и средносрочен план и липса на критериална система за мониторинг и отчитане на резултатите от културните дейности с оглед на инвестираните в тях финансови средства и други ресурси.

2.3.4. Научноизследователска и развойна дейност

Научните изследвания и иновациите постепенно се превръщат в абсолютно необходимо условие за гарантиране на устойчив икономически растеж в дългосрочен план и плавен преход към икономика, основана на знанието. Ограничените ресурси (финансови, технически и човешки), както и ниското ниво на капацитета за управление на този важен за конкурентоспособността фактор в страната ни, поставят сериозни въпроси пред бъдещето на сектора на науката и иновациите. През 2010 г. България за първи път прие национална цел за дял на разходите за научноизследователска и развойна дейност (НИРД) от БВП – до 2020 г. да бъде достигната целта от 1.5% разходи за НИРД от БВП. Предстои и приемането на Национална стратегия за научните изследвания до 2020 г., която следва да определи приоритетните сектори за финансиране в областта на науката и визията за развитието ѝ до 2020 г.

В ЕС, преобладаващата част на инвестициите в наука през 2009 г. са от бизнес сектора, а в страната най-голям е дялът на разходите за НИРД в държавния сектор – 0.29% от БВП спрямо 0.16% за предприятията от бизнес сектора и 0.07% за разходите в сектор „Висше образование”. Макар вложените средства за НИРД на предприятията плавно да се увеличават през годините, това все още не става с необходимите темпове. Преобладаващият дял от държавните разходи за НИРД – около 97% се изразходват за текущи разходи и едва около 3% за капиталови инвестиции. Ключов проблем остава липсата на адекватни инструменти за издърпване или допълване на частното финансиране за НИРД чрез държавни фондове. На практика двете системи остават паралелни, което води до разхищение на финансови и човешки ресурси. Налице е също така неблагоприятна структура на разходите в държавния сектор и липса на концентрация на ресурсите. Преобладава институционалната подкрепа за много на брой научни организации при много нисък дял програмно-проектно финансиране. Липсва конкурентна среда и независима външна (международна) експертиза на научните идеи, разработки и резултати.

Преобладаващата част от научния потенциал е концентриран в столицата, което е пречка пред иновационното развитие на останалите региони. До интересни заключения води анализът на разпределението на разходите за НИРД по райони на планиране и институционални сектори, като често е налице несъответствие между дела на направените разходи от държавния сектор и от предприятията в отделните региони. Откроява се Югозападния район, в който е концентриран значителен държавен ресурс за НИРД (общо 84.8% от разходите за НИРД в държавния сектор през 2008 г.), а от друга страна разходите за научни изследвания на предприятията макар и значителни са с по-малък дял (58.7% от разходите в бизнес сектора). На другия полюс е Южен централен район, където в държавния сектор се изразходват едва 3.3% от общите разходи за НИРД в сектора, а от друга страна е налице значително по-голям дял на вложените средства в научни продукти от предприятията – 24.5% от общите разходи на предприятията. Подобни несъответствия са налице и в Северния централен (0.83% от разходите в държавния сектор и 2.52% от разходите на предприятията) и Югоизточния (3% от разходите в държавния сектор и 7.2% от разходите на предприятията).

Наблюдава се също така диспропорция между научните направления в които нашата страна има потенциал и търсените от страна на бизнеса научни области. Някои научни области, които се възприемат като такива със значими постижения, не са най-търсените от бизнеса. Пример за това са физиката, компютърните технологии, биологията, химията, хуманитарните науки, в които страната ни разполага с добър научен потенциал. И обратно - има области, които представляват интерес за бизнеса, но те не се открояват като сфери със значими постижения. Такива са машиностроенето, технологиите, селското стопанство, металургията, строителството, енергетиката,

икономиката. Единствените научни области, които са в еднаква степен и приоритетни за бизнеса и добре развити са инженерните науки и медицината.

Публикационната активност на българските учени очертава добра структура на научните изследвания, която комбинира от една страна, структурата на класическите естественонаучни фундаментални дисциплини, а от друга, на редица възникнали на тяхна основа интердисциплинарни области с по-приложен характер, каквито са науките за Земята, за материалите и за Космоса. За периода 2004-2008 г. по брой реферирани статии, отразени в Essential Science Indicators, България е в първата половина на класацията на страните в световен мащаб в следните 8 области: 1. Биология и биохимия; 2. Химия; 3. Науки за Земята; 4. Физика; 5. Наука за материалите; 6. Инженерни науки; 7. Ботаника и зоология; 8. Фармакология и токсикология. Най-високо цитираните български статии са в областта на физиката, клиничната медицина, химията, инженерните науки и ботаника и зоология. Повечето високо цитирани статии са резултат от международно сътрудничество. Положителна тенденция, която се наблюдава в периода 1996-2007 г., е увеличаването на процента на статиите на български учени в съавторство с чуждестранни учени – от 32.4% на 53.9%.

Ниските разходи за наука в страната имат като резултат и ниско ниво на наличния човешки капитал в тази област. При стойности за ЕС от 1.03% за 2008 г. на заетите с НИРД (преизчислени в еквивалент на пълна заетост) от икономически активното население за България този индикатор е едва 0.48%. Слабият интерес на предприятията към иновационна дейност предопределя и изключително ниската заетост на човешки ресурси, заети с НИРД в предприятията, които представляват едва 0.08% от работната сила в страната при стойности от 0.54% за ЕС. Положителна тенденция все пак е увеличаването на персонала зает с НИРД. От 2000 г. до 2008 г. той нараства от 16853 на 20 097 души. Увеличението се дължи преди всичко да нарастване на броя на научния персонал в областта на техническите (което може да се възприеме като положителна тенденция) и обществените науки. Неблагоприятен е фактът, че за периода намалява човешкият ресурс в областта на медицината и едва леко се покачва този при естествените науки. От 2000 до 2008 г. се подобрява и структурата на заетите с НИРД, като намалява броят на заетите с научна дейност в държавния сектор и се увеличава броят им в предприятията и сектор висше образование. Ясно изразена е териториалната концентрация на персонала, зает с НИРД, като на двата полюса са Югозападния район на планиране с 63.5% и Северозападния район с едва 3.6%, а в останалите райони той е сравнително равномерно разпределен.

През 2009 и 2010 г. предвидените бюджетни средства за НИРД намаляха. Значително беше съкратен бюджета на Българската академия на науките за двете години, като той не покриваше и основни текущи разходи. Налице е рязко ограничаване на бюджетите по фондовете, финансиращи иновационни проекти. По Националния иновационен фонд към Министерството на икономиката, енергетиката и туризма бяха регистрирани две нулеви години, а статутът на фонда остава неизяснен. Средствата за научноизследователска и художественотворческа дейност на университетите също търпят намаление в рамките на по-ниските общи бюджети за 2010 г. През 2009 г. бюджетите по научноизследователските проекти във висшите училища приключиха с 40 % по-ниски отчетени разходи от предварително одобрените. Фонд „Научни изследвания“ също силно ограничи дейността си през последните две години. Недостатъчни са наличните финансови инструменти за стимулиране на научните изследвания. Съществуването на само два фонда – Фонд „Научни изследвания“ и Националния иновационен фонд не е достатъчно. Липсват секторни програми за научни изследвания, например в областта на здравеопазването, земеделието или околната среда. Допълнителен проблем е разпокъсаното финансиране,

предоставяно чрез двата основни национални инструмента – Фонд „Научни изследвания” и Националния иновационен фонд. Не се работи с приоритетни направления от една страна, а от друга – няма създаден диалог между двата инструмента с оглед гарантиране на допълняемост и синергия.

Неблагоприятен е и възрастовия профил на учените. Съгласно регистъра на академичния състав на висшите училища, поддържан от Министерството на образованието, младежта и науката, през 2008 г. няма нито един професор под 35 години и едва 12 са между 35 и 44 години. Над 600 професори (от общо 1 290) са над 65 години. По данни на Висшата атестационна комисия във възрастовата група между 35 и 44 години има 134 старши научни сътрудници (от общо 2 700), а най-голям е броят на научните сътрудници между 45 и 54 години (990 от общо 3 138). Общо съотношението между учените до 35 години (определяни като „млади учени” за нуждите преди всичко на програмното финансиране) спрямо учените от останалите възрастови групи е около 1:10. Липсват достатъчно стимули за привличане на младите хора за работа в областта на научните изследвания. Фактори, които определят слабата атрактивност на научната кариера за младите са ниското заплащане, невъзможността за бързо израстване и трудната мобилност. През 2008 г. дипломиралите се докторанти на глава от населението са едва 0.5 на 1000 жители, при средни стойности от 1.4 за ЕС 27.

Съгласно Innovation Union Scoreboard 2010, България е на предпоследно място по стойност на иновационния индекс – 0.226, следвана единствено от Латвия и се намира в групата страни изоставащи най-съществено в своето иновационно развитие. Най-значително е изоставането следните направления: иновативна структура на икономиката (с едва 8.49% заетост в наукоемки икономически дейности и едва 26.12% дял на високо- и среднотехнологични продукти за износ от общия износ); слаба връзка бизнес - наука - образование и сътрудничеството между предприятията за създаване на иновативни продукти; създаването на интелектуални продукти – патенти, търговски марки и търговски дизайни на ЕС и дял на въвеждащите иновации МСП (едва 20.72% от МСП въвеждат продуктови и процесови иновации и едва 17.35% въвеждат маркетингови и организационни иновации).

Пречка пред придобиването на Европейски патент от страна на българските предприятия са високите разходи, дългите срокове и липсата на икономически стимули в тази област. Обявените от българските предприятия иновации имат предимно фирмен и национален характер – те не са новост на световния пазар. Резултатите от патентната и лицензионната активност на фирмите показват, че на практика в България липсват процесни и продуктови иновации на световно равнище. Част от причините за слабия интерес на МСП към иновации е трудният достъп до финансиране за реализиране на иновационни проекти и липсата на развит пазар за рисков капитал в страната. Ниската иновационна активност на МСП личи и от малкия брой предприятия, кандидатствали по проекти на Националния иновационен фонд към Министерството на икономиката, енергетиката и туризма. От общо около 276 000 МСП у нас едва 0.04 % са участвали в конкурсите на Националния иновационен фонд. Друг проблем е, че големите високотехнологични кампании нямат развити мощни развойни звена и основно трансферират технологии. Посредническите организации са слабо развити и не осигуряват активно взаимодействие между активните актьори на Националната иновационна система. По-малко от 10% от активните иновационни предприятия имат връзки с изследователските организации.

Позицията на нашата страна по отношение на трансфер на нови технологии и капацитет за осъществяване на иновации в Доклада за глобалната конкурентоспособност 2010 – 2011 г., красноречиво показва значителното изоставане в тази област. При преобладаващия дял от показателите България се нарежда далеч зад

всички държави-членки на ЕС 27, а в много случаи и на дъното на таблицата, обхващаща 139 страни. Такива са показателите за степента на усвояване на технологии, където сме на 127 позиция и използване на най-модерни технологии – на 100 място. По отношение на готовността за иновации най-сериозно е изоставането по показателя връзка университети – индустрия, където страната ни се класира на 110 място. По индикатора капацитет за иновации се придвижваме напред на 79 място в класацията, но отново изоставаме от всички държави-членки на ЕС. Що се отнася до качеството на научните институции – 73 място, там сме следвани единствено от Румъния и Словакия. Единственият показател, по който страната ни напредва по отношение на част от страните от ЕС е налагането на изискване за високотехнологични продукти при обществените поръчки – 87 място. Сериозен проблем в областта на иновациите е и недостатъчната защита на интелектуалните права, където страната ни е на 112 място сред 139 страни.

2.4. Административен капацитет

Тесни места в административната реформа

Административната реформа е важна за страната, тъй като добрата администрация е ключът към ефективността на управлението и ефикасността на публичните разходи. Нивото на ефективност, компетентност и прозрачност в работата на администрацията са критерии за нивото на развитие на държавата като цяло. Принципен проблем в България е, че гражданите не вярват в промените в администрацията, а имиджът на държавните служители в обществото е много нисък.

Координация и взаимодействие

Сътрудничеството и координацията в администрацията все още не са на необходимото ниво. Тяхното осигуряване е задължително за повишаване ефективността на администрацията. Институциите не са изградили механизми за съвместно изпълнение на стратегически цели, като разработват отделни документи, проекти и инициативи. Същевременно с това липсва ефективна система за мониторинг на изпълнението на политиките и прилагането на законодателството.

Броят на административните структури остава голям, като продължава да се наблюдава дублиране на функции и неясно разпределение на отговорности. Над половината от служителите в администрацията са заети в териториалните звена на централната власт, където са необходими реформи към обединяване на сходни звена, за да се подобри прилагането на законодателство и политики и да се подобри обслужването на гражданите и бизнеса.

Вътрешната структура на администрацията остава силно бюрократична и комуникацията между институциите е незадоволителна. В администрацията има голям брой ръководни служители, като към 2010 г. един от всеки пет служители в държавната администрация има ръководни функции. Необходимо е да се предприемат мерки за намаляване на бюрокрацията чрез създаване и използване на общи информационни бази данни и създаване на практика за обмен на информация и данни между администрациите.

Необходимо е да продължат процесите на оптимизация в администрацията, тъй като това е предпоставка за намаляване на бюджетните разходи и бюрокрацията и за изграждане на ефективна администрация. Принципен проблем е, че все още има редица структури, които не прилагат Закона за държавния служител и държавната служба не е въведена в големи структури, като Националния осигурителен институт

(НОИ), НЗОК и Държавен фонд „Земеделие“. Това създава неравновесие на неравнопоставеност на структурите.

Проблеми в административното обслужване

Като цяло администрацията е достъпна за гражданите и бизнеса. Въпреки това административното обслужване не е на необходимото ниво. Основният проблем е, че администрацията не предоставя интегрирани услуги. Масово се наблюдава тенденция администрацията да изисква от потребителите документи, издавани от други администрации, което може да се извършва служебно. Отделните административни структури нямат практика да използват налични информационни масиви на други администрации. Гражданите и бизнесът са принудени да представят документи, които администрацията вече има или може да си осигури по служебен път.

Фокусът на администрацията все повече се насочва към използването на информационните технологии като инструмент за подобряване на административното обслужване, но резултатите в изграждането на електронното управление са незначителни. Независимо от навлизането на информационните технологии в ежедневието, степента на интеграция на услугите и възможността за предоставяне им по електронен път са ниски.

Основното предизвикателство пред администрацията е свързано с предоставяне на интегрирани административни услуги, осигуряването на оперативна съвместимост между съществуващите системи в администрациите, които са изградени самостоятелно и в слаба координация, служебен обмен на информация и документация.

Проблеми в управлението на човешките ресурси

Администрацията трудно успява да задържи квалифицираните си служители и не е способна да привлече експерти от частния сектор. Основна причина е ниското заплащане, както и постепенното отнемане на различни социални придобивки. В администрацията липсва ясен единен регламент за определяне и изменение на индивидуалните основни месечни заплати на служителите, а заплащането не е обвързано с постигнатите цели и резултати на организациите и с индивидуалния принос на служителите. Функциите и отговорностите на администрацията и на длъжността нямат отражение в размера на получаваната основна месечна заплата. Средствата за допълнително материално стимулиране (ДМС) не са обвързани с общите резултати от дейността на администрациите. Голяма част от администрацията разпределя ДМС от приходите от такси и глоби, което има негативно влияние върху бизнес средата. Съществен проблем е, че процентът за прослужено време не отразява приноса на служителите.

В администрацията има ясно изразена тенденция общата възраст на служителите в администрацията да се увеличава. Към 2010 г. над 63% от заетите в администрацията са служители над 40 годишна възраст, от които близо половината са във възрастова група 51-60 години. Липсата на оптимизъм и ясна перспектива за служебното развитие, заедно с неатрактивното заплащане, засилва тенденцията на спад на относителния дял на младите служители в администрацията, който към 2010 г. е 9,4%. Необходим е нов модел на заплащане в държавната администрация, за да бъдат привлечени висококвалифицирани и образовани служители.

Предизвикателствата в управлението на човешките ресурси са свързани с мотивирането на служителите да изпълняват по-добре своите задължения; обвързване на заплащането с постигнатите резултати; диференциране на заплащането спрямо изпълняваните функции и задържане на квалифицираните служители.

Прилагане на законодателство и политики

Основно предизвикателство пред администрацията в България е ефективното прилагане на законодателство и политиките. Не са изградени механизми, които да гарантират устойчивост на нормативните актове и политики. Законите претърпяват множество изменения, дори в рамките на една календарна година, а това води до несигурност във водените политики и е потенциална предпоставка за влошаване на бизнес средата. Все още не са на необходимото ниво процесите на обществени консултации при разработването на нормативни актове и стратегически документи. Това, както и почти ежедневната спешност за вземане на решения в отделните структури, са основните причини за честите промени в нормативните актове. Лошите практики могат да бъдат сведени до минимум чрез прилагането на оценка на въздействието на нормативни актове, чрез която да се изследват всички възможни сценарии.

Големият брой консултативни звена в държавната администрация води до дублиране на усилия, припокриване на функции и слаба отчетност за резултатите. Необходимо е оптимизиране на тяхната структура, конкретизиране на функциите и разширяване на взаимодействието със структурите на гражданското общество.

Процесите на стратегическо планиране са слабо обвързани с бюджетните програми и прогнози, както и с планирането на необходимите човешки ресурси. Недостатъчен е капацитетът на общинско и областно ниво за разработване и прилагане на политики. Тяхното участие при формиране на националните политики е незначително.

3. Регионален анализ

3.1. Междурегионални и вътрешно регионални различия

Състояние на регионалната икономика

На регионално ниво (райони на ниво 2), пет от българските региони попадат в последната десетка с най-нисък БВП на човек от населението в ЕС (по паритет на покупателна способност – PPS с данни за 2008 г.): Северозападен район с 28% от средния за ЕС, Северен централен с 30% и Южен централен с 30% заемат **последните три места** в класацията, а Югоизточен и Североизточен район са съответно с 36% и 37%²⁷. От българските райони силно се откроява Югозападният район с 73%. В столицата са концентрирани значителна част от икономическите дейности и тя остава най-привлекателното място за бизнес и заетост в страната.

Приносът на районите в БВП на страната през 2008 г. продължава да бъде неравномерен, при нарастване на регионалния БВП за всеки от районите. С най-голям принос в съвкупния БВП в абсолютна стойност и като относителен дял в края на 2008 г. е Югозападният район – 32 062 млн. лв. и дял от 46.3 %, , докато най-нисък е приносът на Северозападния район – съответно 5 443 млн. лв. и дял от 7.8%.

Секторна структура на икономиката

Структурата на създадената брутна добавена стойност по райони в страната за периода 2001-2007 г. се характеризира с различни тенденции в участието на секторите, тъй като икономическото реструктуриране в тях продължава и те все още

²⁷ Източник: Информация към 31.12.2008 г., НСИ., Евростат

търсят своята устойчива икономическа структура.

На регионално ниво се забелязват няколко основни тенденции. Доминиращ е дялът на Югозападния район в БДС на страната в секторите на индустрията, услугите и в съвкупната БДС. Данните за 2007 г. показват, че районът има дял от повече от една трета от добавената стойност в индустрията на страната – 36,7%, а останалите райони са в интервала от 9.0% до 17.5%. Над половината от БДС в сферата на услугите в България се произвежда в Югозападния район (53,2%), а дяловете на останалите пет района варират между 6,9% и 12%. Най-голям принос в аграрния сектор на страната има Южния централен район с 24.5%, докато останалите райони участват приблизително равностойно с от 13.6% до 16.5%. Като цяло Югозападният район допринася с 45.7% в съвкупната БДС на страната, а с най-нисък принос е Северозападния район (8.1%).

За всички райони са характерни водеща позиция на сектора на услугите, следван от индустриалния отрасъл и относително нисък дял на аграрния сектор. Най-изразена е тази тенденция в структурата на брутната добавена стойност на Югозападния район, в която в най-голяма степен се наблюдават характерните особености за развитите в икономическо отношение региони в ЕС - значителен дял на сектора на услугите от БДС на района (71.9%), следван от дела на индустрията (25,9%) и много нисък дял на аграрния сектор (2.2%).

Демографско състояние

В районите в южната част на страната е концентрирано по-голяма част от населението (62.9%), което е важен фактор по отношение на потенциала им за развитие. Северозападният и Югоизточният район са с по-ниска гъстота на населението в сравнение с останалите райони. Относителният дял на населението, живеещо в градовете в тези райони е по-нисък от средния за страната. Най-висока степен на урбанизация са достигнати в Североизточния и Югозападния район.

Сравнителният анализ на демографското състояние в районите на ниво 2 в България през последните години като цяло потвърждава продължаващите негативни тенденции и характеристики:

- намаляване на общия брой на населението на всички райони;
- влошена възрастова структура и възпроизводство, а оттук и намаляване на трудоспособните контингенти от населението и висок коефициент на възрастова зависимост;
- най-големи различия и дисбаланс в сравнение със средните стойности за демографското развитие на страната продължават да се наблюдават между Северозападния район и Югозападния район.

Вътрешнорегионалните неравновесия в демографското развитие са още по-силно изразени на ниво области и общини. Запазват се значително неблагоприятните демографски тенденции в части от Северозападния и Северния централен район, както и относително благоприятната демографска ситуация в южните части на Югозападния район и в Столична община, части от Североизточния, Южния централен и Югоизточния район.

Основните проблеми за демографското развитие на страната най-вече са предизвикани от задържащото се високо ниво на смъртността, сравнително по-ниската средна продължителност на живота и по-високото ниво на детска смъртност в сравнение с другите европейски страни, както и отрицателното външно миграционно салдо. Посочените проблеми имат и силно изразен регионален аспект. Например по данни на НСИ за 2009 г. вариацията в стойността на коефициента на детска смъртност (на 1 000 живородени деца) за райони от ниво 3 е в диапазона 21 ‰ за област Сливен и

4.8% за област Благоевград, като общо за страната стойността на показателя се равнява на 9%.

Въпросите, свързани с възпроизводството на населението са от особена важност и значимост не само за демографското развитие на България, но и за формирането на нейните трудови ресурси, които са в основата на сегашното и бъдещото общо развитие на страната.

Икономическа активност, заетост и безработица

Докато през периода 2002-2007 г. характерно за всички райони от ниво 2 е нарастване на коефициента на икономическа активност в периода, през следващите две години (2008-2009) тенденцията се изменя. С най-висок коефициент на икономическа активност доминира Югозападния район (59.0%), който е по-висок от средния за ЕС-27 (57.7%). Останалите райони от ниво 2 за 2009 г. имат коефициент на икономическа активност под или около средната за страната (53.0%). При среден коефициент на заетост 49.4% за страната, със стойности над средните е само Югозападен район (56.5%), което е и над средното ниво за страните от ЕС-27 (52.5%). Коефициентите на заетост са както следва: за Северозападен район – 42.9%; Северен централен район – 45.2%; Югоизточен район – 47.6%; Североизточен район 48.3%; Южен централен район - 48%.

За всички държави-членки на ЕС е характерно нарастване на безработицата, като резултат от влиянието на световната финансова криза, която се отразява и на българските региони, където също се наблюдава нарастване на безработицата през 2009 г., в сравнение с 2008 г. През 2009 г. равнището на безработица е най-високо в Североизточния район (10.4%), а най-благоприятна е ситуацията в Югозападен район (4.1%). С коефициент за безработица под средната стойност за ЕС 27 са и Северозападен район (8.0%), Северен централен район (8.4%), Югоизточен район (6.6%) и Южен централен район (7.3%).

Наблюдават се значителни различия във вариацията на коефициента на безработица при районите от нива 2 и 3. Например за Североизточен район на ниво области най-сериозен е проблемът с безработицата в област Шумен, за който се отчитат най-високи равнища на безработица на стойност 23.1% за 2009 г., докато най-ниското равнище е отбелязано в област Варна 4.3%.

Предприемачество

Продължават тенденциите на неравномерно разпределение на сектора на МСП по райони от ниво 2, както и на относителния дял на предприемачи (работодатели и самонаети лица) от общо заетите в съответните райони като показатели за равнището на предприемачеството. Отрицателните фактори, отнасящи се до липсата на регионални и особено на локални механизми на финансов инженеринг за микропредприятия и МСП, недостатъчно квалифицираната работна ръка и малкия брой подготвени бизнес кадри, все още запазват своето действие и през периода 2005-2008 г. Известен напредък се отбелязва при подкрепата за малкия и средния бизнес от страна на банковия сектор, който развива нови продукти при започване и разширяване на бизнеса, както и при административните и регистрационни процедури.

Най-ниски нива на развитие на предприемачеството се отбелязват в Северозападен район, а най-високите нива се запазват в Югозападния и Южния централен район.

Инвестиции

Реализирането на ПЧИ в българските региони в годините преди финансовата и икономическа криза се характеризира с постоянен годишен темп на нарастване, който е особено силно изразен в Югозападен район (в района се формират близо 70% от всички ПЧИ в страната). Увеличава се делът на ПЧИ в сектори като търговия и транспортни услуги, строителство, банково и застрахователно дело, хотелиерство и туристически дейности и др.

Следващи по размер на генерирани ПЧИ са Североизточен и Югоизточен район, които заемат водещо място в развитието на туризма сред районите от ниво 2 в страната. Водещи центрове в Североизточен район са градовете Варна и Шумен, където поради наличието на университети са създадени добри условия за привличане на млади хора и за осигуряване на квалифицирани кадри. В Югоизточен район водещи области по привличане на ПЧИ са Бургас (транспортна дейност), Стара Загора (инвестиции в промишлеността и енергетиката), следвани от област Сливен (преработваща промишленост и винопроизводство).

В Южен централен район ПЧИ се реализират в сектори като преработваща индустрия, търговия и транспортни услуги, строителство и развитие на сезонни туристически дейности, като водещи области са Пловдив и Хасково. Развитието на туризма има все по-голямо значение за икономиката и заетостта в района, поради благоприятните природни фактори, културно-историческото наследство и изградената в значителна степен туристическа база и инфраструктура.

На последни места сред районите от ниво 2 в страната по привличане на ПЧИ са Северен централен и Северозападен район. Неравномерното разпределение на ПЧИ и инвестициите в дълготрайни материални активи по райони от ниво 2 в страната се запазва през последните години. Това се дължи на съсредоточаването им в силно урбанизирани, с добре развита инфраструктура зони в близост до столицата и големите градове в районите. Съществува ясно изразена диференциация между развитието на столичния град и останалите области в районите.

Туризм

В сравнение с изявени в туристическо отношение райони в ЕС, показателите за развитие на туризма и качеството на туристическите услуги за България са доста пониски, което предполага значителни ресурси за реструктуриране и модернизиране на отрасъла от гледна точка на справяне с конкурентния натиск и осигуряване на устойчиво прогресивно развитие на туризма в България.

Като основен проблем може да се изведе значителна териториална концентрация в първите пет най-развити области (черноморските области - Варна, Бургас и Добрич, както и София-град и Пловдив). Там са съсредоточени 73% от леглата и 77% от реализираните нощувки (90% от реализираните от чужденци нощувки), както и 79% от приходите от настаняване. На регионално ниво съществуват ясно изразени диспропорции в развитието на туризма, въпреки наличието на потенциал за развитие на разнообразните форми на туризъм във всички райони.

Транспортна инфраструктура

Достигнатото ниво на развитие на пътната мрежа от висок клас – автомагистрала и пътища I клас в районите на страната се различава. Високата гъстота на изградените автомагистрала и пътища I клас в Североизточния, Югозападния и Югоизточния район определя по-добрата достъпност и комуникативност с по-малки времезагуби за пътуване, в сравнение с условията в останалите райони. В Северозападния и Южния централен район пътната мрежата от висок клас пътища е с по-малка гъстота, като в тези случаи нейните транспортни функции се поемат от

регионалните пътища, чиято гъстота е по-висока, но това се отразява неблагоприятно върху транспортните услуги, тъй като освен регионалния, те провеждат и тежък товарен трафик. Влошеният транспортен достъп до някои периферни територии, отдалечени от функциониращата пътна мрежа от висок клас, в голяма степен определя изоставането в социалното и икономическото развитие на Северозападния и Южния централен район, в сравнение с други райони.

По-ниската степен на изграденост на пътната мрежа от висок клас в периферните гранични и северните части на страната ограничава възможностите за икономическо развитие на териториите, които са отдалечени от нея, понижава качеството на живота и ги определя като недостатъчно привлекателни за потенциалните инвеститори. Важна роля за подобряване и изравняване на социалните и икономическите условия за регионите ще има изграждането на автомагистралната мрежа, която ще подобри свързаността на регионите и достъпа до големите градски центрове, където е съсредоточено икономическото развитие и се предоставят широк спектър от публични услуги с висок ранг.

Ефективността на транспортната инфраструктура е от решаващо значение за регионалното развитие и е основен фактор за регионалната конкурентоспособност и сближаване. Вътрешнорегионалните различия в България са до голяма степен резултат от различията в достъпа на регионите до националната и международна транспортна инфраструктура.

Образователна инфраструктура

Качеството на образователната инфраструктура, транспортната достъпност до училища и университети, както и насърчаването на мрежи за обмяна на опит и добри практики между райони в ЕС е от ключово значение при реализирането на регионалната политика.

В Северозападния район след промените на териториалния обхват на районите на ниво 2 има само един университет - в Плевен. Югозападният район се откроява с по-високата си концентрация на университети и колежи в сравнение с останалите райони в страната. Независимо от относително високия брой на образователни и изследователски центрове, няма качествен преход към приложни изследвания и трансфер на иновации и технологии към останалите сектори. Връзката между научноизследователските и образователните институции и бизнеса във всички райони от ниво 2 от дълго време е прекъсната, което е една от причините за ниската добавена стойност и ниската конкурентоспособност на производството в отделните райони в сравнение с европейските и световните показатели. Това се потвърждава и от факта, че все още на територията на нито един район не е реализирана идеята за технопаркове и други структури от този вид. Университетите следва да бъдат много по-тясно обвързани с икономиката на регионите, в които се намират и да синхронизират своите усилия с очакванията на бизнеса.

Здравна инфраструктура

По данни на НСИ към 31.12.2009 г., броят на болничните заведения (многопрофилни болници, специализирани болници и диспансери) в България е 352. В столицата те са 59, което представлява приблизително 17% от общия брой на болничните заведения на територията на страната. В Южен централен (70 здравни заведения) и Югозападен район и Югоизточен район са концентрирани близо 64% (224 здравни заведения) от общия брой болнични заведения. В областите Пловдив, Пазарджик, София-област, Варна, Бургас, Русе, Велико Търново, Стара Загора и Враца болничните заведения са 154, което представлява близо 44% от общия брой на

болничните заведения на територия на България. Следователно може да се направи извода, че е налице значителната диспропорция между Южна и Северна България по отношение на броя болнични заведения, като същевременно в районите на ниво 3 основната част от болничните заведения е концентрирана в девет области.

На ниво области се наблюдава значителна регионална диспропорция по отношение на осигуреността с болнични легла, измерено с показателя - легла в лечебни заведения за болнична помощ на 10 000 души²⁸. За областите Видин, Разград, Шумен, Хасково и Ямбол стойността на показателя е в диапазона 36.8 - 43.5. За София-град, Кюстендил, Ловеч, Габрово и Стара Загора се достигат стойности от 71.5 – 83.6. Същевременно през 2009 г. се регистрират и съществени различия в осигуреността с ОПЛ (общопрактикуващи лекари), като в 16 области тя е по-ниска от средната за страната (за 2009 г. осигуреността с ОПЛ на 10 000 души от населението е била 6.5 средно за страната). Най-висока е осигуреността с ОПЛ в областите Плевен, Кюстендил, Стара Загора, Варна, София-столица от 7,9 – 7,1 . От посочените данни може да се направи извода, че има значими вътрешнорегионални различия по отношение на достъпа на населението до здравни услуги.

Възобновяеми енергийни източници

Възможности за използване на ВЕИ съществуват във всички райони от ниво 2, като най-благоприятни са в Североизточен, Южен централен и Югозападен райони. Изследванията по въпроса за енергийния потенциал на вятъра показват, че в крайбрежните територии на Североизточен район съществуват отлични възможности за развитието на ветроенергетиката, тъй като попадат в т. нар. *Зона на голямата ветроенергетика*. Североизточен район е на първо място в страната по инсталирана мощност на база на използване на ВЕИ. Производството на електрическа енергия от вятърни електрически централи продължава да нараства, но все още дялът му е относително малък и е 6,4 % от произведената електрическа енергия от ВЕИ в страната. Слънчевата енергия може да се използва за ефективно производство на електричество главно в Югоизточния, Югозападния и Южния централен район, където наличният ресурс е 4.25kWh/m²/дневно или 1 550kWh/m²/годишно. Потенциал за използване на водната енергия чрез изграждане на малки водно-електрически централи има в планинските части на някои от районите, за вятърна енергия – по планинските била и за слънчева енергия – по поречието на някои от реките на българска територия.

Телекомуникации и информационни технологии

По отношение на домакинствата, които имат достъп до Интернет се откроява Югозападният район с 44%, а останалите пет района са със стойности между 26% и 33%. За страната като цяло 33% от домакинствата имат достъп до Интернет²⁹. (значително под средната стойност за ЕС 27 от 70%).

Анализирайки данните на Евростат по отношение дела на лицата, които никога не са използвали Интернет през периода 2005-2010 г., се констатира непрекъснатото му намаляване. Средно за ЕС 27 стойността за 2010 г. възлиза на 26%, като България е с една от най-високите стойности от 51%. В разпределението по райони от ниво 2 на страната относно показателя за лицата, които никога не са използвали компютър, с най-нисък дял се откроява Югозападният район с 37%, а с най-високи стойности са Североизточен (54%) и Южен централен район (55%).

²⁸ НСИ, 2008 г.

²⁹ НСИ, 2010 г.

В сферата на телекомуникации и информационни технологии може да се направи извод, че разходите за въвеждане на ИКТ са недостатъчни, което се дължи основно на малкия пазар и високата стойност на услугите. Достъпът до Интернет е осигурен в големите и по-малките градски центрове. Проблеми съществуват предимно в селата, където все още степента на оборудване на домакинствата с компютри е твърде ниско и е необходимо изграждането на публични места за достъп до мрежата (телецентрове). Това води до задълбочаване на териториалните различия в използването на ИКТ и се отразява неблагоприятно на регионалния икономически растеж и конкурентноспособност.

По данни на НСИ за 2010 г., в България общо 26% от домакинствата имат достъп до широколентови услуги, като в ЕС-27 този дял е 61%. Сред българските региони с най-висок дял от 37% (НСИ, 2010 г.) се откроява Югозападният район. Достъпът до високоскоростен Интернет посредством широколентова свързаност открива сериозни възможности за растеж - на БВП, на заетостта, на конкурентноспособността на регионалните икономики и за подобряване качеството на живот.

Водоснабдителна и канализационна инфраструктура

България има добре развита водоснабдителна система, която осигурява вода на 5031 населени места, като обхваща 99% от населението на страната (2009 г.). Междурегионалните различия в дела на водоснабденото население са незначителни – от 99.9% за Североизточния район до 97.6% за Южен централен район. Въпреки високата степен на изграденост на системите за водоснабдяване на населените места, повечето от тях (над 88%) са построени в периода 1960-1980 г., при което са използвани азбестоциментови и стоманени тръби. Тази тяхна характеристика ги прави остарели от технологична гледна точка. Те са физически силно амортизирани, което води до високо ниво на повреди, ниска ефективност на водоподаването и високи нива на загуби на питейна вода. Като цяло, качеството на водите в страната е добро, с изключение на определени райони, които имат проблеми с местен характер. Един от основните проблеми във водоснабдителния сектор за много региони в страната е режима при водоподаването, дължащ се на вътрешни загуби по разпределителните мрежи и липсата на съоръжения за съхранение и складиране на вода. За 2009 г. населението на режим на водоснабдяване е оценено на 3.3% , като относително по-висок е показателят за Северен централен район (4.6%) и Североизточния (5.4%).

По степен на изграденост канализационната мрежа в населените места и пречиствателните станции за отпадъчни води има значително изоставане спрямо развитието на водоснабдителните системи. По данни на дружествата ВиК и общините с организирано отвеждане на отпадъчните води общата дължина на експлоатираната от тях обществена канализационна мрежа (вкл. извън активите на ВиК) към края на 2008 г. е 10527 км., а 2009 г. – 10196 км. Делът на канализираните градове е 67%, а на селата - 3,2%.

Екологично състояние

Разходите за опазване на околната среда в страната през 2009 г. са на обща стойност 1 280 563 хил. лв. Те са най-високи в Югозападния район – 399 731 хил. лв., следван от Югоизточен и Северозападен район, където са съответно 321 296 хил. лв. и 174 229 хил. лв.

Южен централен район се определя като един от най-замърсените райони по отношение на въздуха, водата и почвата. Друг район с натрупани сериозни екологични проблеми е Югозападният район. Промислените дейности, енергийният сектор,

транспортът, миннодобивната промишленост и преработвателните дейности са основните източници на замърсяване в този район. Най-сериозни екологични проблеми в Югоизточния район са локализиращи в Бургас, Бургаския залив, общините Гълъбово и Раднево. Въздухът, почвата и водата са силно замърсени от нефтодобивната промишленост, енергийния сектор, минната промишленост и транспорта. Продължаващото замърсяване на околната среда и наличието на замърсени територии ще изисква през следващите години насочване на средства в сферата на управление на отпадъците.

В Северозападен и Северен централен район се наблюдава трансгранично замърсяване на въздуха, епизодични замърсявания на водите на река Дунав и свлачищни процеси по нейните брегове. В Североизточния район екологичните проблеми са концентрирани във Варненска област и Девня. В последните години често явление са наводненията в резултат на промените в климата, които предизвикват кризисни ситуации в отделни райони на страната.

Като цяло регионалният анализ показва, че Югозападният и Северозападният район се очертават като своеобразни регионални полюси. Югозападният район е на първо място по демографски и икономически показатели и около средното равнище при сравнение на европейско регионално ниво, докато Северозападният заема последно място по почти всички основни показатели. Анализът на основните индикатори, характеризиращи демографското, социалното, икономическото и инфраструктурното развитие на районите на страната, доказват по-ниската степен на развитие за Северна България в сравнение с Южна България, като резултат от действието на сложен комплекс от фактори и условия, които оказват съвместен общ неблагоприятен ефект на въздействие. Като такива могат да бъдат посочени негативните демографски тенденции, незадоволителното състояние на изградената пътна инфраструктура, затрудненият достъп до регионалните пазари на труда, неблагоприятните структурни промени в секторите на регионалните икономики и др.

Констатирано се ясно изразени различия и на вътрешнорегионално ниво. По-благоприятна е стопанската конюнктура само в областните градове и прилежащите икономически зони, благодарение на вътрешните и външните производствени инвестиции и по-добрите условия за предприемачество и бизнес, докато в малките и средните общини, които не разполагат с по-значителен финансов и човешки потенциал, икономическите дейности са съсредоточени в сферата на услугите и търговията. Проблеми като отрицателен естествен прираст на населението, високо ниво на детската смъртност, миграция, влошена възрастова структура, ниско равнище на заетост, се нуждаят от спешно предприемане на мерки, особено в по-малките населени места. Вътрешнорегионалните различия са един от основните проблеми за постигането на устойчиво регионално развитие.

3.2. Градско развитие и селски райони

България е разделена на 6 планови региона (NUTS 2), 28 административни области (NUTS 3) и 264 общини (LAU 1).

3.2.1 Градско развитие

Населението на Република България е 7 606 551³⁰ души, като в столицата живеят 1 247 059 души, което представлява 16,4% от общото население в страната. В общините на 6-те големи града (Пловдив, Варна, Бургас, Русе, Плевен, Стара Загора)

³⁰ По данни на Националния статистически институт към 31.12.2008г

живеят 1 358 387 души, което е 17,9% от общото население на България. В общините на средноголемите градове (29), центрове на агломерационните ареали, живеят 1 972 157 души, което представлява 26% от общото население в страната. В 36-те общини центрове на агломерационни ареали живеят общо 60,3% от общото население в България. В останалите 228 общини живеят 39,7% от общото население в България. Като цяло, изградената мрежа от градове покрива равномерно територията на страната.

Естественят прираст на населението в агломерационните ареали, независимо от различията, е по-нисък (-4.2‰) от средния за страната (-5.4‰ за 2005 г.). За останалата територия естественят прираст е -8.9‰, като причините са ниската раждаемост и високата смъртност на населението.

Различията във **възрастовата структура на населението** по агломерационни ареали не са големи, съществени са различията между агломерационните ареали и останалата територия на страната, като делът на възрастното население за последната е значително по-висок.

Основното предимство на агломерационните ареали е високата образователна структура на населението, като 56% е с високо образователно ниво (средно и висше образование), а делът на завършилите университет е над 20%. За останалата част от страната съответните дялове са 40% и 11%.

В градските агломерации е съсредоточено 73.1% от **икономически активното население** в България. **Заетостта на населението** (представена чрез равнището на заетост - 61,1% за 2005 г.) е по-висока от средната за страната (55,8%). Секторът на услугите осигурява най-голяма заетост (65%). Промислеността осигурява 30%, а селското стопанство – 5%. **Равнището на безработица** (2006 г.) в агломерационните ареали е два пъти по-ниско от това в останалата територия (съответно 7.3% и 17.2%, за София – 3.1%). Запазва се тенденцията на по-висока безработица в средноголемите градове в сравнение с големите градове и столицата.

В нивото и динамиката на **икономическото развитие** в отделните агломерационни ареали се наблюдават значителни различия. Столичната агломерация е най-динамичният и силно развит регион в страната с най-голямо дялово участие в БВП. Най-висок дял във формирането на БДС имат София и 6-те големи града – Пловдив, Стара Загора, Бургас, Варна, Русе и Плевен.

Значението на определените градски ареали за развитието на **знанието и иновациите** се определя от концентрацията на образователната и научно-техническа инфраструктура. Състоянието на образователната инфраструктура в значителна част от учебните заведения се характеризира с остарял сграден фонд и липса на специализирана материална база и оборудване, необходими за един съвременен учебен процес. Научния и интелектуален потенциал за реализиране на изследователска и развойна дейност в България е съсредоточен в университетите и специализирани висши училища, разположени основно в София и 6-те големи града.

Преобладаващата част от иновативните предприятия в България са съсредоточени в градските центрове. Една от причините за това е концентрацията в тях на предприятия на чуждестранни инвеститори.

За учебната 2008/2009 г.³¹, броят на университетите и специализираните висши училища в България е **43, като 97.7%** от тези институции се намират в **36-те** общински центрове на агломерационни ареали. В столицата броят на университетите и специализираните висши училища е **20**, което представлява **46,5%** от общия им брой на територия на страната.

³¹ По данни на НСИ

Незадоволителното състояние на **физическата среда и благоустройството** в градовете в редица случаи е ограничител за тяхното развитие. Разрастването на градовете обикновено винаги е свързано с нуждата от допълнителни ресурси (вода, енергия, градоустройство и др.), експлоатацията на които уврежда околната среда (около градовете) и води до все по-голям екологичен натиск (замърсяване на въздуха и водите, отпадъци, замърсяване на почвата, ерозия) в района на градовете и техните околности.

Състоянието на мрежите на техническата инфраструктура и благоустройството не удовлетворява адекватно градските нужди и затруднява правилното функциониране на градовете. Износени, остарели и недоизградени са мрежите за водоснабдяване и канализация. Амортизирана е физическата среда и сградният фонд. Благоустройството (пътни настилки, пешеходни зони, озеленяване, градски центрове и архитектура) е една от най-слабите страни на населените места в страната.

Продължаващият процес на урбанизация вероятно ще доведе до ръст в **градските превози** в по-големите селищни агломерации и ще предизвика сериозни проблеми в урбанизираните територии, като увеличено използване на автомобили, намалено търсене на обществен градски транспорт и по-нисък стандарт на предлаганите транспортни услуги, увеличени нужди от държавни/общински субсидии, задръствания и вредно въздействие върху околната среда.

3.2.2. Селски райони

Според дефиницията за селски райони, използвана при Програма САПАРД и при Програмата за развитие на селските райони за периода 2007-2013 г. за териториално базирани интервенции, това са общини (LAU 1), в които гъстотата на населението е до 150 жители на кв.км., като нито едно населено място не е с население над 30 000 души. Съгласно тази дефиниция 80% от територията на България се класифицира като селска, където живее 41% от населението. Гъстотата на населението в селските райони (35.2 жители на кв.км.) е приблизително половината от средното за страната (67.8 жители на кв. км.).

Като цяло населението на България намалява, както и това в селските райони. Населението в селските райони е намаляло с над 1 милион души в периода 1972 – 2004 г. и след това до 2008 г. с над 180 000. По данни на НСИ от 2008 г. населението в селските райони спрямо 2007 г. намалява с 0.4%. Основните фактори за намаляване броя на населението в селските райони са **отрицателният естествен прираст и миграцията от селските към градските райони.**

Възрастовата структура на населението в селските райони³² е по-неблагоприятна от общата за страната. Делът на населението в трудоспособна възраст в селските райони се равнява на близо 59%, което е сравнително по-ниско от стойността на показателя за страната, равняващ се на приблизително 69%. Същевременно, делът на населението в над трудоспособна възраст в селските райони е по-високо 26%, докато стойността на показателя общо за страната е близо 18%. Негативни фактори за наличието на по-неблагоприятна възрастова структура на населението в селските райони са по-високите нива на смъртност на населението, включително и на детска смъртност, процесите на вътрешна миграция от селата към големите градове, като и проблемът със задръжане на младото население в селските райони.

³² Източник: НСИ, Междинна оценка на Програмата за развитие на селските райони на Република България за периода 2007-2009 г.

По данни на НСИ за 2009 г. **коэффициентът на икономическа активност** на 15 и повече навършени години в селата е 42.3%, докато стойността на показателя за градовете е 57.4%. По отношение на регистрираните нива на безработица отново се наблюдава диспропорция между градовете и селата. **Коефициентът на безработица** на населението на 15 и повече навършени години през 2009 г. в селата е 10.2%, което е с 4.4 процентни пункта по-високо от регистрираното ниво на показателя за градовете (5.8%). Различия съществуват и по отношение на заетостта на населението над 15 години. **Коефициентът на заетост** на населението над 15 години в селата е 38%, което е с 16.1 процентни пункта по-ниско от стойността на показателя за градовете.

Съществен проблем в общините в селските райони е високото ниво на дългосрочната безработица, което се обяснява с липсата на възможности за заетост. Високото ниво на безработица сред младите е допълнителен проблем, който води до миграцията на младата работна сила от селските към градските центрове.

В цялата страна **инфраструктурата и услугите**, предоставяни от **ИКТ сектора**, са сравнително добри. Мрежата на пощенските услуги в селските райони е добре развита. Капацитетът на мрежата за обслужване на международен трафик обаче е недостатъчен.

Делът на имащите достъп до **широколенов Интернет в селските райони** по данни от 2008 г. като дял от цялото население в тези райони е 0,9% спрямо 3,2% за страната. Наблюдава се увеличаване на дела на Интернет покритието в селските райони (DSL покритие като дял от населението) от 4% през 2004 г. на 20% през 2008 г., като средно за страната стойността на показателя е 78%.³³

По отношение на **пътната инфраструктура в селските райони**, общинските пътища са с добро покритие. Проблем остава незадоволителното качество на общинските пътища, което е резултат от недостатъчния ресурс за поддържането и обновяването им. Лошото качество на пътищата повишава времето за пътуване и подчертава слабите страни на териториите, намалява тяхната икономическа и социална привлекателност. **Водоснабдителната система** покрива около 99% от населението на страната, като всички градове и 96% от селата имат водоснабдяване. Водопроводната мрежа в населените места и извън тях са физически и морално амортизирани, с висока аварийност, ниска ефективност при експлоатацията им и високи загуби на питейна вода (над 60%).

По степен на изграденост **канализационната мрежа** в населените места и пречиствателните станции за отпадъчни води има значително изоставане спрямо развитието на водоснабдителните системи. Делът на канализираните градове е 67%, а на селата 3.2%.³⁴

По отношение на **публичната инфраструктура** образователната система е добре развита с ясли, детски градини и училища в почти всяко населено място в селски район с минималния задължителен брой деца. Проблем е по-ниското качество на образованието от това в градските райони. Същевременно нивото на образование на населението в селските райони остава по-ниско от това на населението в градските райони.

Природните ресурси и климат в селските райони са важна предпоставка за насърчаване на множество икономически дейности в селските райони: селско стопанство, горско стопанство, промишленост, туризъм и т.н.

³³ Годишен доклад за изпълнение на ПРСР, 2009 г.

³⁴ Анализ за идентифициране на проблемите и потенциала за развитие на тематичните области на политиките на МРРБ

България е сред европейските държави с по-богато **биоразнообразие**, включително и с някои редки и ендемични видове. Флората в България обхваща между 3 550 и 3 750 висши растителни вида. Традиционно, българите отглеждат местни сортове, което е предпоставка за запазване на значителното разнообразие на старите, примитивни сортове (народен подбор), местните популации и техните форми.

Основните въпроси, свързани с **околната среда в селските райони** са:

- Ценни полуестествени местообитания биват унищожавани заради използваните дренажни системи, оранта, изграждането и употребата на торове, пестициди;
- Замърсяване на почвата и подпочвените води;
- Деградация на почвената структура на обработваемите земи;
- Висок риск от увреждане на горите при природни бедствия;
- Много от собствениците на земя не зачитат високата природна стойност на земята и устойчивото земеползване.

4. Основни слабости на икономиката и идентифициран потенциал

След присъединяването на България към ЕС, се наблюдава процес на постепенна конвергенция на доходите със средните за ЕС. Въпреки това страната остава най-бедният член на общността като брутният вътрешен продукт на човек от населението изостава повече от два пъти от средните стойности за ЕС.

Основните социално-икономически проблеми са концентрирани в следните области: демографска картина, образование, здравеопазване, степен на социално развитие, качество на базисната инфраструктура, конкурентоспособност на международните пазари на стоки и услуги, (не)балансираност на регионалното развитие и различия по оста „градски-селски райони”.

Неблагоприятните демографски тенденции от последните 20 години, изразяващи се главно в отрицателния прираст на населението, високото равнище на общата смъртност, застаряването на населението, обезлюдяването на населени места и райони,

Основен проблем на икономиката е качеството на човешките ресурси. На пръв поглед ситуацията на пазара на труда показва относително добра картина, що се отнася до равнището на безработица, тъй като по този показател страната е около и под средната стойност за ЕС 27. По-детайлният анализ обаче разкрива тревожно висок дял на дългосрочно безработните и младежите, а също и на обезкуражените лица, което от своя страна формира относително ниска стойност на икономическата активност в сравнение със страните от ЕС.

Образователната структура на населението се подобрява, като следва ясно изразена тенденция на увеличение на броя и дела на населението с висше и средно образование при същевременно намаляване на броя и дела на хората с основно и по-ниско образование. Същевременно обаче се регистрира намаляване на относителния дял на учащите в професионалното образование и обучение. В структурата на завършващите студенти се забелязва диспропорция между търсенето на пазара на труда и дела на завършващите студенти. Още по проблемен изглежда фактът, че равнището на участие на населението на възраст 25-64 г. в България в различни форми на учене през целия живот е едно от най-ниските в ЕС със стойности 1.3-1.4%, при 9.5% средно за страните от ЕС. Този факт влияе силно негативно върху качеството на човешките ресурси в страната и потенциала за подобряване на конкурентоспособността на икономиката.

Огромен недостатък на училищната система е липсата на система за управление на качеството на образованието, както и на такава за инспектиране на качеството на образователните институции. Последните резултати от международни изследвания на учениците симптоматично показват, че качеството на образователната система в страната се влошава.

Анализът на здравния статус на българското население показва редица проблеми от съществено значение. На този етап здравеопазването у нас не е в състояние да отговори на предизвикателства като застаряване на населението, непрекъснато развитие на медицинските технологии, повишаващите се изисквания на населението за качествен живот, а оттам и за качествено лечение. Здравният статус на работещото население се характеризира с по-рискови нива на условията на труд (увреждания, заболявания, безопасност, стрес) от тези в ЕС.

Социалното развитие в страната се възпрепятства от амортизираната и неподдържана материално-техническа база на учебни, здравни и други социални заведения, което се превръща в причина за ниското качество на предлаганите социални услуги. Като цяло, рискът от бедност или социално изключване в България превишава два пъти средните стойност за ЕС.

Използването на амортизирани технологии в производството стои в основата на ниската производителност и високата енергийна интензивност на икономиката. В крайна сметка всичко това уврежда конкурентоспособността на българските предприемачи и ги поставя в неизгодни позиции на международните пазари. Същевременно, инструментът за преодоляване на това изоставане – инвестиции в ново оборудване, технологии и know-how – не се използва достатъчно интензивно. Както държавата, така и частният сектор отделят незначителен финансов ресурс за научноизследователска и развойна дейност, което води след себе си до изостряне на проблема за технологичната изостаналост.

Българската енергетика е изправена пред предизвикателствата от значителната зависимост от внос на ресурси и енергия, от нарастващите енергийни цени и от промените в климата. България е една от най-бедните, най-енергоемките и най-зависимите от внос на енергийни ресурси страни в Европа. Нашата страна осигурява повече от 70% от brutното си потребление чрез внос. Зависимостта от внос на природен газ, суров нефт и ядрено гориво е практически пълна и има традиционно едностранна насоченост към Руската Федерация.

Основно предизвикателство пред икономиката на страната е ниската енергийна ефективност, която влияе негативно върху конкурентоспособността. Причина за това са остарялата енергийна инфраструктура, която води до значителни загуби при преноса на енергия, остарелите машини, които използват предприятията, относително ниските цени на енергийните ресурси, които не стимулират въвеждане на енергоспестяващи технологии и относително трудния достъп до финансови ресурси за закупуването им.

Промислеността и услугите в областта на компютърните технологии са двигателя на икономическото развитие, защото те се конкурират на един глобализиран пазар и от тяхната конкурентоспособност зависят обслужващите отрасли като търговия, енергетика, транспорт, строителство, здравеопазване, образование и други. Анализът на данните за българската промишленост разкрива сериозни структурни слабости. Например, близо половината от заетостта в промишлеността на България е в секторите, зависими от евтина работна ръка, а секторите, свързани с използването на природни ресурси, формират най-голям дял във brutната добавена стойност на промишлеността. И двата вида сектори формират значителен дял от българския износ,

имат ограничен потенциал за развитие в бъдеще и не предлагат възможности за увеличение на доходите на заетата в тях работна ръка.

Туризмът е водещ, бързорастащ се икономически сектор в България по отношение на валутни приходи и разкриване на нови работни места. Приходите, реализирани от него, спомагат за развитието и на другите отрасли на националната икономика (по-конкретно на търговията, транспорта, съобщенията, селското стопанство, производството на стоки за бита и др.), за диверсификация на икономическите дейности в слаборазвитите региони, за повишаване на социално-икономическото благосъстояние на българските граждани и качеството им на живот.

Благодарение на природното и историческо разнообразие на територията на страната, България има значителен потенциал за развитие както на масовите, така и на алтернативните видове туризъм.

Голяма част от транспортната инфраструктура е на незадоволително ниво, особено що се отнася до пътната инфраструктура. Това от една страна оскъпява транспортирането на суровините и продукцията на бизнеса, а от друга – се явява и пречка за навлизането на инвеститори в региони, които иначе са привлекателни (поради наличието на евтина работна ръка). По отношение на инфраструктурата за водоснабдяване и канализация, анализът показва нейното ниско качество и недостатъчен капацитет. Необходими са също значителни инвестиции в областта на инфраструктурата за опазване на околната среда, конкретно в проекти за пречистване на отпадни води и газови емисии, а също в инфраструктура за обработка на отпадъци.

Като цяло регионалният анализ показва, че Югозападният и Северозападният район се очертават като своеобразни регионални полюси. Югозападният район е на първо място по демографски и икономически показатели и около средното равнище при сравнение на европейско регионално ниво, докато Северозападният заема последно място по почти всички основни показатели. Анализът на основните индикатори, характеризиращи демографското, социалното, икономическото и инфраструктурното развитие на районите на страната, доказват по-ниската степен на развитие за Северна България в сравнение с Южна България, като резултат от действието на сложен комплекс от фактори и условия, които оказват съвместен общ неблагоприятен ефект на въздействие. Като такива могат да бъдат посочени негативните демографски тенденции, незадоволителното състояние на изградената пътна инфраструктура, затрудненият достъп до регионалните пазари на труда, неблагоприятните структурни промени в секторите на регионалните икономики и др.

Констатират се ясно изразени различия и на вътрешнорегионално ниво. По-благоприятна е стопанската конюнктура само в областните градове и прилежащите икономически зони, благодарение на вътрешните и външните производствени инвестиции и по-добрите условия за предприемачество и бизнес, докато в малките и средните общини, които не разполагат с по-значителен финансов и човешки потенциал, икономическите дейности са съсредоточени в сферата на услугите и търговията. Проблеми като отрицателен естествен прираст на населението, високо ниво на детската смъртност, миграция, влошена възрастова структура, ниско равнище на заетост, се нуждаят от спешно предприемане на мерки, особено в по-малките населени места. Вътрешнорегионалните различия са един от основните проблеми за постигането на устойчиво регионално развитие.